

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

KONRÁD GYÖRGY: Budapest, 1956 (*esszé*) 945

BENEY ZSUZSA verse 960

KUKORELLY ENDRE verse 961

ZALÁN TIBOR verse 962

PARTI NAGY LAJOS verse 963

KARÁTSON ENDRE: Írótestvérek I. (*Részlet a Gyerekkorunk otthona című önéletrásból*) 964

*

GARACZI LÁSZLÓ: Metaxa (*regényrészlet*) 981

TANDORI DEZSŐ versei 991

TÉREY JÁNOS versei 998

SIMON MÁRTON versei 999

DEMÉNY PÉTER: Időkonyak (*elbeszélés*) 1001

DEÁK JÚLIA: A pincebérlő (*regényrészlet*) 1010

ZSILLE GÁBOR verse 1030

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: Látni és láttatni (*tanulmány*) 1031

*

BODOR BÉLA: Az idegenlét otthonosságának mítoszai (*Földényi F. László: Berlin sűrűjében*) 1044

MIKOLA GYÖNGYI: „Hogyhogy te ilyen nyugodt vagy?”

(*Az önreprezentáció politikája Konrád György írásaiban*) 1051

VÁRI GYÖRGY: Exodus és Genézis (*Kardos G. György: Avraham Bogatir hét napja*) 1058

*

MÉHES KÁROLY: A betegekkel társalogni kell! (*Sz. Koncz István beszélgetése*) 1063

2006

OKTÓBER

MÓSER ZOLTÁN fotója 959

CASPAR DAVID FRIEDRICH: *Vándor a ködtenger fölött* 1032

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a PVV Rt. és a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencesek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – az Alexandra Kiadó könyvesboltjaiban.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – Ady Endre Könyvesbolt, Piac u. 26. – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8-10. **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Páma Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u.

54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kóma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtára – Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – Grand Café Mozi és Kávézó, Bibic u. 2. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – A. Z. Könyvesbolt, Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttősy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróauljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky

www.jelenkor.net

550,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002

06010

JELENKOR

XLIX. ÉVFOLYAM

10. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3300,- Ft, a II. félévre 2750,- Ft,
egy évre belföldre: 6050,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: 12870,- Ft, légi szállítással: 16500,- Ft.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

Faludy György (1910–2006)

2006. szeptember 1-én, életének kilencvenhatodik évében elhunyt Faludy György Kossuth-díjas költő, író, műfordító. Regényes életútja során két ízben is kénytelen volt elhagyni Magyarországot, hogy 1989-ben végleg hazatelepüljön, ahol művei mindvégig töretlen népszerűségnek örvendtek. Szeptember 9-én Budapesten, a Fiumei úti sírkertben helyezték végső nyugalomra.

Pécsi Gabriella (1944–2006)

Augusztus 23-án, hatvankét éves korában elhunyt Baranyai Györgyné Pécsi Gabriella költő, műfordító, a Magyar Írószövetség tagja. Temetése 2006. szeptember 8-án volt Zalaegerszegen.

KERTÉSZ IMRE Nobel-díjas író nyerte el idén Berlin városának legrangosabb kitüntetését, az Ernst Reuter emlékérmét, melyet szeptember 4-én adott át *Klaus Wowereit*, a német főváros kormányzó polgármestere.

*

A XIV. JAK TANULMÁNYI NAPOK rendezvénysorozatát október 6-án és 7-én rendezik meg Budapesten a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Az előadások témája irodalom és filozófia kapcsolata, előadást tart többek között *Bedecs László, Erdélyi Ágnes, Kálmán C. György, Kelemen János, Margócsy István, Szigeti Csaba és Tábor Ádám.*

PODMANICZKY SZILÁRD *Idegpályáim emlékezete* című novelláskötetét mutatják be október 19-én a pécsi Művészetek Házában. A szerzővel Keresztesi József, a *Jelenkor* szerkesztője beszélget.

Szerzőink

Konrád György (1933) – író, esszéista, Budapesten él.
Beney Zsuzsa (1930–2006) – költő, író, irodalomtörténész.
Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budapesten él.
Zalán Tibor (1954) – költő, író, Budapesten él.
Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.
Karátson Endre (1933) – író, irodalomtörténész, esszéista, Párizsban él.
Garaczi László (1956) – író, Budapesten él.
Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Térey János (1970) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Simon Márton (1984) – költő, Budapesten él.
Demény Péter (1972) – író, Kolozsvárott él.
Deák Júlia – író, Budapesten él.
Zsille Gábor (1972) – költő, Budapesten él.
Földényi F. László (1952) – esztéta, kritikus, Budapesten él.
Bodor Béla (1954) – költő, író, kritikus, Budapesten él.
Mikola Gyöngyi (1966) – kritikus, Szegeden él.
Vári György (1978) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.
Méhes Károly (1936) – orvosprofesszor, Pécsen él.
Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.

KONRÁD GYÖRGY

Budapest, 1956

„Hol volt ön 1956. október 23-án, és mit csinált 1956. november 4-én?” – kérdezte a kilencvenes évek elején egy kisvárosban a fiatal újságíró, aki verseivel, riportjaival, vezércikkeivel és társasági híreivel betöltötte városa hetilapját. Október 23-án nem fogtam fegyvert, november 4-én fogtam, de hogy ez miért volt így, arra hirtelenében nem tudtam válaszolni.

Az első napon szép, fényes délelőttre emlékszem, aznap kellett volna megjelenie az *Életképek* című, újonnan induló irodalmi és politikai havilap első számának, amelynek szerkesztőségében gyakornok-munkatárs voltam. Ültem egy Andrássy úti sarokszobában, senki sem volt benn rajtam kívül, a többiek valami gyűlésre mentek.

Tíz óra lehetett, halogattam, hogy a dilettánsok kéziratához nyúljak. Egy mély fiók tele volt a kerek fejű bérelszámolók költeményeivel és nagy bajuszú állatorvosok szenvedéstörténeteivel. Egy mutatós önéletrajz ilyesmivel kezdődött: „Tízen voltunk, gyakran éhezünk.” Minden állásfolyamodványhoz, egyetemi felvételi kérvényhez csatolni kellett az önéletrajzot, a második mondatban már a szülők *osztályhelyzetének* pontos megjelölésével.

Én rendszerint így kezdtem: polgári családból származom. Emiatt a nevem mellé a tanügyi névsorokban odakerült egy X betű. Jelentése: osztályidegen, megbízhatatlan, éppenséggel meg lehet tűrni, de ki is lehet zárni helyi döntés szerint. A többieknel gusztusos, rendes betűk: M., munkás, ez volt az elit, P., paraszt, ez is jó volt, de nem annyira, A., alkalmazott, ez se hideg, se meleg, É., értelmiségi, ennek még utánanéznünk.

No de X! Már a betű formája is gyanús. Jó magyar név nem kezdődik X-szel, kozmopolita betű. *Ikszes* voltam, kártékony elem, ami nekem nem volt újdonság. Azelőtt is voltak betűk a nevem mellett, vagy Zs. vagy Izr., aszerint, hogy a nyersebb zsidó vagy a finomkodóbb izraelita megjegyzést tartották szükségesnek a

nevem mellé írni engedelmes névsor-összeállítók, olyanok, akik a jóra való és megbízható többséghez tartoztak, és akik talán még élvezték is a rosszak nyilvántartásba vételét.

Egyszer csak benne voltam a menetben, leléptem a járdáról, és már benn álltam a magamhoz hasonló, akkoriban hosszabb fejű fiatalok között. Voltak, akik egymásba karoltak, várták minden utcasarkon, hogy előjön az államvédelmi hatóság, és szétszaggatja a menetszlopot. Sokan könyököltek az ablakokban, kíváncsi, megrettent, bátorító arcok. Az újságárus kilépett a fülkéjéből: az újság az úttesten ment.

Zászlóval az utcán menni eddig is lehetett, de csak állami ünnepeken, és a díszemlévény előtt a pártvezetést éltetve. Természeti csoda, ahogy a lakosság egy óra alatt néppé változik. Vége a zsibbadásnak, igenis jogunk van az utcához. Különös, ők félnek tőlünk, és nem mi tőlük.

Felírhatod egy papírlapra, hogy mit akarsz, és rátűzheted egy fatörzsre. Egy retorika összeomlott, ez a nyelv lázadása, mindenki újságíró, az egész város egy faliújság. Engedetlenség népi ünnepélye, ami tegnap még tilos volt, azt ma szabad megtenni, szabad, mert tesszük, és nem kérünk hozzá engedélyt. A sok szorongó egyén összesereglett, többféle jelszót kiabál, és így együttesen önbizalomra serkentik egymást.

A rendőröket elcsábítja a tömeg nemi varázsa, eszükbe sem jut lőni rá, beleolvadnak. A rendszerrel szembe fordultak a saját szavai: az iskolában a forradalom szép szó volt, hát most tessék. A népnek is eljön egyszer az ő órája, aki helyett mindig mások beszéltek, maga akar valamit mondani. Ez nem józan óra. A dolgok rendje az, hogy ők hazudnak, mi meg tapsolunk. A nép, ha nem kívánja a hazugok uralmát, a néphatalom ellensége, de most ezt elég nagy tömegben mondja ki.

Csőcselék! Tessék hazamenni! Nem megy. Figyelmeztető lövések. Visszalő. A szörnnyetegen nem fog a golyó. Lidércnyomás! Órák alatt semmivé olvad, ami éveken át a dolgok kézenfekvő rendje volt.

Enyhe fenntartással bandukoltam a tömegben. Indokolt ugyan benne lennem, de én már meneteltem muszájból, illendőségből is százezredmagammal május elsején. A mostani felvonulás szervezői között olyanok is voltak, akik már gimnazista koromban is az oszlop oldalán siettek lelkesítő buzgósággal, időnként azt kiáltva: *nóta*, vagy éppen rázendítve egy politikailag éppen helyes dal első sorára. Most is ott voltak, autón irányították a tömeget, beavatottan viselkedtek.

Ezúttal azonban lépten-nyomon felbukkantak az újonc hangadók, és ötletekkel álltak elő. Akiben jelszógyártási hajlandóság volt, azt hálás közönség fogadta, ha versike, ha kénrím, továbbterjedt a leleménye. De ez nem volt elég, valamit tenni kellett, felgyújtani, lerombolni! Előzőleg Poznanban tüzek is voltak. Elképzelhető egy rendes parasztlázadás kastélyfelgyújtás nélkül?

Aránylag olcsó megoldás volt nekiesni a piros-fehér-zöld zászló közepén a búzakalászos, kalapácsos, ötágú csillagos címer kivágdosásának, kiégetésének. Szakértelem kellett hozzá, hogy a címer körábrája kiégjen, de a többi rész épen maradjon. Minden mesterségnek megvannak az ügyesei.

Nem éreztem magam otthon az ilyen heves jelenetekben, ahogy azelőtt nem

bírtam a csupa mosoly körtáncokat az egyetem folyosóján, nem csíptem be a közösségkultuszoktól, és odább húzódtam olyan kollegáimtól, akik hangosan belefeledkeztek valami akcióba. Együtt volt bennem a menetek emléke, azoké is, amelyekből meglógtam, ezek voltak többségben. Most nem lógtam meg.

Volt, aki egy darabig ment, aztán nem tetszett neki, és kifordult a menetoszlopból. A villamos leállt, a járdáról öregasszonyok és kocsis babák integettek. A leghangosabbak és a leglelkesebbek azok voltak, akik már negyvenkilencben is, a kommunista hatalommegragadás, az államosítások és a teljhatalom kiépítésekor hangosak és lelkesek voltak. Nagy kézmozdulatokat tesz a költő, szép, mély hangján kiált: „Gyerekek, ez forradalom!”

En önmagamat inkább béketűrőnek mondanám, semmint harciasnak vagy éppen forradalmárnak, jámborságom viszont csökönyösséggel párosul. A géppisztolyt polgárisan inkább úgy viseltem, mint az esernyőt, szükség lehet rá, jó, ha van.

A rendszerdöntő tüntetésekről őrzött emlékeimben a vallásos-áhitatos elemmel az ügyetlenség képei váltakoznak. Az egykor csekélyke ellenzékéből, a szinte nem is létezőből nagy és félelmetes erő duzzad. Nem kell nagyon szervezni, az emberek maguktól összejönnek a téren, egy belső parancs szólítja őket oda. Vannak hősök, akik ilyenkor megragadják a zászlórudat, odalépnek a fegyverek elé, és kigombolják a mellükön az inget: „Ide lőjél, ha mersz!”

Kerültem az ilyen helyzeteket. Mindenesetre tapasztalhattam, hogy vannak hullámok, amelyekben az élet természetes féltése alábbhagy, ilyenkor az emberek részeg-vidoran lépnek alá a semmiségbe, és gyerekes anyák átviszik a zászlót a golyózáporon. A forradalom az önkéntes áldozat ünnepe, ergo nem normális jelenség. Sok ember összejön a téren, noha lőhetnek, és számolni lehet akár sortűzzel is.

És akkor kezdődik a jelképes kötélhúzás, hogy kinek van nagyobb elszántsága, erkölcsi ereje, és íme, az egyik végén mind többen, a másikon mind kevesebben húzzák, és az egyensúly fölbillen. Egyébként óvatos emberek halálmegvető bátorsággal ott maradnak a téren, és ünnepi hangulatot árasztanak.

Ilyenkor nem elég megállni a téren, vonulni kell egyik szimbólumtól a másikig, szobrokat dönteni, börtönt nyitni, elfoglalni a hírközpontot, nyomdagépet, rádiót, televíziót, a hálózatok csomópontjait. Zászlót lengetnek egy erkélyről, és valami humanista tudóst kituszkolnak oda, hogy látva az egybegyűlt, forró hangulatú nagyközönséget, olyan ünnepélyes mondatokat ejtsen ki a száján, amilyeneket nem szokott.

A forradalom kitörésének a másnapján nem csináltam semmi érdekeset. Otthon ültem, a rádió keresőgombját tekergettem, a hírek következetlenek voltak. Megpróbáltam számot adni az előző napról, kenyeret, húst vásároltam, tejport tartalékoltunk a gyerekeknek, benn jártam az íróklubban, ahol néhány kritikám alapján ösztöndíjam és bejárásom volt, és ahol aznap konzervet osztottak.

Egy szerkesztőségi szobában négy ember fogta egy asztal négy sarkát, mind ott ült valaha mögötte, mindegyiket politikai alapon bocsátották el, mindnek joga volt ahhoz az íróasztalhoz. Harmadnap sikerült kitérnem egy ablakon ki-

ugró eszelős, illetőleg egy sortűz elől, belegabalyodásnak elég volt a hordágy-cipelés.

Negyednap bementem az egyetemre, és amikor a folyosón egy kezdő költő és műfordító végigfutott kiáltozva, hogy „Srácok! Ki akar géppisztolyt?”, én jelentkeztem, és nemsokára egy nyitott teherautón könyököltem a kabintetőre a géppisztolyommal a diákokból szerveződő nemzetőrség tagjaként.

Huszonéves íróársaimmal átvehettük volna irodalmi és politikai havi folyóiratunk szerkesztését az öregektől, a harmincasoktól. A főszerkesztőm átült Budapest tanácselnökének a székébe, meglett a többpártrendszer, kiléptünk a Varsói Szerződésből, és már úgy volt, hogy a szovjet csapatok is kivonulnak, amikor újabb négyezer tankkal bevonultak, és ágyúikkal rendszeresen odasújtottak, ahonnan géppisztollyal űrájuk lőttek, továbbá oda is, ahonnan nem lőtt rájuk senki sem, csak úgy, a biztonság kedvéért, vagy mert a katonának így tetszett.

Általános sztrájk volt, folyamatos vakáció, az egész városra kiterjedő színház. Amikor egy fiú vagy egy lány váratlanul azon kapta magát, hogy fegyver vagy hordágy van a kezében, akkor nem jutott eszébe a jövő, sűrített jelen időben élt, se dicsőségre, se börtönre nem gondolt. A harcosok közül talán a rab bányászok voltak a legbátrabbak, meg általában a börtönből szabadultak, alkalmasint még csíkosban. Meg néhány téri fiú és lány, intézetből hazatért állami gondozottak. Lehet, hogy ifjúságomból az ötvenhatos év a legemlékezetesebb: az ijedség hirtelen fogatkozása és a váratlan felbátorodás.

Városi bunda, perzsagalléros, esetleg zsinóros télikabát, régi, huszártiszti egyenruha, volt mindenféle viselet a tanácselnök, illetőleg a főpolgármester előszobájában. A városháza első emeletén középen, a tanácselnöki szobában ott ült a főnököm, még meg sem indult folyóiratunk kijelölt főszerkesztője, a széles karomozdulatú költő. Egyszerűen elfoglalta az elnök íróasztala mögött a támlás bőrkarosszéket, és ő lett a helyi hatalom első embere. Közös barátunk, a kiváló néprajzos megfejthetetlen, rejtélyes és tiszteletreméltó logika szerint engedte be hozzá az engedélykérőket. A főszerkesztő felhívta telefonon az eddigi tanácselnököt: jobb, ha otthon marad, nem lesz semmi bántódása, védelmére küld egy géppisztolyos nemzetőrt, egy magamfajta diákot. A főszerkesztő utasította a titkárnőket, és kézbe vette a pecsétet, mintha ő lenne a városháza főnöke.

Ezt mindenki tudomásul vette, nyüzsögtek az előszobájában a hangos jövevények, mind pecsétes engedélyre váraakoztak, hogy pártot alapíthassanak, hogy pénzt vehessenek fel az induló költségekre, és hogy foglalhassanak kocsit, székházat, miegyebet, amit foglalni lehet. Mézesmázos dicséretekben részesítették a fegyveres ifjúságot s a kezdő szerkesztőségi munkatársat, aki a szék alá tette a géppisztolyát, és türelmesen váraakozott a bent ülő hatalmasságra, beszélni akart vele a folyóiratukról. Az urak kapták a stemplit, én pedig megfigyelhettem, hogy milyen kabáthoz milyen retorika tartozik.

Ahhoz a naphoz hozzátartoznak még a budapesti pártház előtti jelenetek is: földön fekvő, félmeztelen, megrugdosott, leköpdösött, golyóval, ütéssel megölt testek felakasztása lábuknál fogva, fejfelé. A testekben már nem volt élet, most már csak a halottgyalázás mámora töltötte el az egybegyűlteket. A lincselés áldozatai többnyire az államvédelmi hatóság emberei voltak, nekik kellett megfizetniük azért, mert a székházuk olyan félelmetes volt. De ha az arcába néztem

a halottnak, akkor ezeknek a meggondolásoknak rá vonatkozóan nem volt semmi értelmük. Mindenféle kósza vitézek álltak engem körül, övük alatt viselt kézigránatokkal és géppisztollyal, eloldalogtam a helyszínről.

Hogy valami erőset igyak, egy kávézóba bementem. A zongoránál ott ült egy idősebb hölgy, magasra tornyozott, platinaszínűre festett haja tökéletes volt, mintha a legszebb békeidőben lettünk volna. Odakintről valami rohanás hallatszott, egy ember szaladt, többen utánafutottak, és egy pincelejáróban lelőtték.

Az egyetem folyosóján szembejött kedvelt tanárom, megálltunk egy percre: „Humanisták géppisztollyal?” – kérdezte. „Változó időkben biztos, ami biztos” – mondtam, és egyikünk előtt sem volt egészen világos, hogy mire értem.

Este nemzetőrkarszalaggal, géppisztollyal mentem hazafelé, több asszony-ság megkért, hogy ugyan, legyek szíves ott a második vagy a harmadik emeleten ezt vagy azt kinyírni, ott, abban a saroklakásban. A kinyírások népi vágyának nem jártam a kedvében. Mentem haza rádiót hallgatni, Erasmust és Tolsztojt olvasni. Az orosz nyelvű könyvesbolt előtt a járdán a szemétkébe dobva megtaláltam a *Gyermekkor, serdülőkor, ifjúság* című Tolsztoj-kötetet. A szemétre kihajított és felperzselt könyvek közül ezt fölemeltem és hazavittem; néhány év múlva új kiadásban szerkesztettem a Helikon Könyvkiadónál.

Erős túlzás lenne azt állítani, hogy én valami elszánt szabadságharcos voltam. De miért akartam géppisztolyt? Ez a kamaszos igény talán még a háborús és az azt követő idők maradványa volt. Olykor elképzeltem, hogy fölfelé trappol a lépcsőházban egy fegyveres társaság bennünket kinyírni. Vajon az előszoba melyik sarkából tudnék a legeredményesebben tüzelni. Elég pontosan céloztam, sőt a katonaságnál a rövid kiképzés alatt megkaptam a mesterlövész címet is.

A feleségem, Vera ezekben a napokban kedvét lelte a főzésben, és kitűnő csipetkés bablevest főzött füstölt kolbásszal, beírta a szomszédi és baráti körén átsűrődött hírekkel, és nem volt nagy kedve velem együtt messzire portyázni, ahol még az is megeshetett, hogy megáll az ember a hóna alatt egy kenyérrel, és egyszerűen csak egy tankágyú jóvoltából eltűnik a feje, de a törzse még áll és szorítja a kenyerét. Eszembe jutott egy tyúk körbeszaladgáló teste, mikor az egyik inas már fejszével levágta a tönkre helyezett fejét.

Jártam az utcákat, rövid idő alatt sok por és szemét halmozódott föl. Olvas-tam a mindenhova kiragasztott és kirajzszögezett felhívásokat. Többen erőlye-sen követelték a szovjet csapatok maradéktalan kivonulását. És nem elég, ha csak kimennek az országból, kérjenek bocsánatot is minden vasútállomáson a hős magyar néptől, amelyet indokolatlanul elnyúlt vendégeskedésükkel és az iménti lövöldözésükkel csúnyán megbántottak, felidézve emlékezetünkben az 1849-es orosz letaposást.

A sarki presszóban is hallottam heveskedő beszédeket, egy perzsagalléros kabát viselője megígérte, hogy jön Konrad Adenauer. Csak azt ne tette volna hozzá a hírhozó, hogy fehér lovon jön.

Még mielőtt hazamentem, értesítettem Verát, mint egy tudósító, hogy mit látok-hallok, itt-ott működött a telefon, volt elég tantuszom, és még benéztem az írószövetségbe, ahol többnyire nagy sürgés-forgás volt. Küldöttségek jöttek-mentek, követségek tájékoztak, jöttek be a tagok. Egy fiatal novellista azt állí-

totta, hogy megírt egy novellát és lelőtt két szovjet katonát. Egy idős költő, a maga különös művészete szerint ehhez az állításhoz kíséretül egy szkeptikusát fíngott.

Érezni lehetett az elnökségből kiáradó fontosságot, egy nyilatkozat közzétételére készültek, többen hozzászóltak a végső simításokhoz, zengzetesnek kellett lennie és halálosan koppanónak, műremeknek tehát. Az étteremben azt vitatták néhányan, hogy meddig kell visszamenni. Az egypártrendszer bevezetéséig, tehát 1949-ig? A szovjet hadsereg bejöveteléig, tehát 1945-ig? Vagy a német hadsereg bejöveteléig, tehát 1944-ig? Vagy még hátrább? Hol vessük meg a lábunkat? Melyik a megbízható kiindulópont? Meddig gomboljuk vissza a kabátot?

De ha nincsen elfogadható rajtvonal, akkor ne épp ez a mai, forradalmi nap legyen az új időszámítás kezdete? A mai nap mámorral, fontoskodással, halottak előállításával és megköpdösésével. Megint halottak a járdán, a szabadulás kézen fogva jár a gyilkolással. Az egyik riporter úgy tudta, vonulnak ki a szovjet tankok, egy másik épp ellenkezőleg, hogy jönnek, a vasutasok jelentik, gyors szerelvényeken gördülnek befelé a láncfalpasok.

Mire az öreg, Nagy Imrét értve ezen, a miniszterelnököt, csak legyintett, és azt mondta, a vasutasok szavának nem lehet hinni, azok mindig adják a jól értesült bennfentest. Neki is volt egy vasutas unokabátyja, hát annak a története közül, ha minden harmadik igaz volt, akkor Imre bácsi már sokat mondott.

Az utolsó estén, 1956. november 3-án, szombaton gyalog mentünk anyámékhoz ebédre, villamos nem volt, apámmal kávé mellett politizáltunk, aztán sietni kellett, hogy még a kijárási tilalom beállta előtt hazaérjünk. Aznap bizakodó hangulat ömlött el rajtam, semleges, parlamentáris demokrácia lettünk, csinálhattam a kortársaimmal a folyóiratunkat.

Géppisztollyal az oldalamon meglátogattam a Lapkiadó Vállalat igazgatóját, a fegyvert, mint egy esernyőt, udvariasan felakasztottam a kabátfogasra, előadtam irodalmi folyóiratunk szerény óhajait, és az igazgató mindet megsokszorozva a magáévá tette. „Igen, kérem, hatvanezer példányban fogjuk kihozni a lapot.”

Családias esténk volt, kezdett kialakulni az új valóság, pártok, újságok és politikuskok voltak már mindenféle színárnyalatban, már megy az egész magától, már nem lesz szükség a géppisztolyomra, de azért megnyugtató, hogy ott van az ágyládában. Ha valaki hajnalban zörgetne, így, fegyverrel a kezemben nyugodtabban szólnék ki, hogy ki az?

1956. november negyedikének hajnalán, mikor a tankágyúk dörgése felriasztotta Budapestet, Vera mellett feküdtem a keskeny ágyon a konyhából nyíló kis szobában, régebbi nevén a cselédszobában. Vera három körül jöhetett ki a közös nagyszobából, talán mert fázott, s nem értette, hol késlekedem, és bebújt hozzám.

Előtte való éjjel írtam valamit, csodálkozóan, hogy ami most természetesnek látszik, például a többipártrendszerű kormányzás, miért nem látszott természetesnek annyi éven át. Talán mert gyenge volt a képzelőerőnk? Mert csak a leghetésest gondoljuk természetesnek? Erős teával tartottam ébren magamat, én is fáztam, és Vera oldalához simulva próbáltam elaludni. Volt abban az öreg reka-miéban egy gödör, amely különösképpen közel hozott bennünket egymáshoz.

A felriadás pillanata is azonos volt. Nők és férfiak ugyanúgy könyököltek fel

az ágyban, a férfiak ugyanúgy adták a szakértőt, igen, tankágyú, T-54-es, aztán mindenki kinyitja a rádiót, s hallja, amit évtizedek múlva minden újságcikk idéz. Jönnek a szovjet csapatok azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes kormányt, amely a helyén van, csapataink pedig harcban állnak.

Még homály volt a cselédszobában, még összebúvás, mert Vera már tudta, hogy mire gondolok, még mielőtt gondoltam volna. Ha csapataink harcban állnak, akkor, ha nem is ugrunk, de kitámolygunk az ágyból. Még nem tudhattam, hogy mire kilépek az ajtón, a törvényes magyar kormány már a jugoszláv nagykövetségen lesz. Vera már tudta, hogy nem hagyhatom annyiban a dolgot, hogy indulok, ha hív a haza.

Ezért egymást megölelni helyénvaló volt, járt nekünk, mert odakinn lőttek, ha nem is a környéken. Az okos emberek ágyban maradtak, ha csak ki nem kergette őket ismeretlen kalandokba a kíváncsiság. Jobb emberek megfürödve, tiszta fehérneműben, lágy tojás és tea után indulnak a csatába.

Géppisztollyal a vállamon baktattam le a lépcsőházban, amelybe még senki sem dugta ki az orrát. Némelyik előszobaajtó mögül neszezés hallatszott, majd ahogy elhaladtam előtte, meghallottam a kis nyikordulásokat is, ahogy a kémlelőablakok egy kissé nyíltak, csukódtak.

Az utcán balra nézve nyomban megláttam a körúton vonuló tankoszlopot. Dübörögtek keletről nyugatra végeláthatatlanul. Behúzódtam a ház árkádjai alá, de csak mentem a körút felé. Egy kapualjból kiszólt egy férfi, és behúzott maga mellé. „Ha meglátnak a géppisztollyal, szétlőnek.” Tulajdonképpen miért is kell vinnem a fegyvert? Az egyetemen ládaszám állnak a géppisztolyok, egyelőre el kell jutni oda. A magamét hazavittem, betettem az ágyládába, még kaptam egy meleg teát, az oldaltáskámba tettem Maurice Merleau-Ponty *Les aventures de la dialectique* című könyvét, és újra nekivágtam.

A körúton volt egy hosszabb térköz két tankoszlop között, néhány gyalogos átmerészkedett az úttesten. A páncélautó tetején könyöklő gépfegyveres katonák semlegesen néztek. Tűnés, be a kisebb utcákba, az ablakokból és a kapukból leskelődnek. Egy grundon fegyvereket osztanak egy teherautóról. Híreket hallok a felkelők sikeres ellenállásáról.

Megérkezem az egyetemre, a kapuőrök ismernek, megyek a forradalmi bizottság környékére, a dékáni irodára, ott vannak néhányan, és ott van sötétkék sínadrágban és kék-sárga pulóverben Éva, bizalmas méltósággal ad kezet. Hogy mit csinálunk? Hát, csak itt vagyunk, röpcédulákat nyomtatunk, tanácskozunk, telefonozunk, tartjuk a kapcsolatokat, fegyver és sonkakonzerv van elég. Az oroszok még nem támadták meg az egyetemet, mi sem lőttünk rájuk. A hivatali épületek már az ő kezükben voltak, az egyetem még a miénk. Hazatelefonálok Verának, hogy épségben megérkeztem, és egyelőre nincs harc. Vera azt mondja, hogy zöldborsólevelet főz, még maradt egy kis füstölt hús.

Itt hemzsegnak, kóvályognak a bölcsészek közül a bolondabbak és a fontoskodóbbak, akik különböző okokból úgy képzelik, hogy nélkülük a történelem nem mehet végbe, magam is közéjük tartozom, nem vagyok egyedül, rajtam van néhány tekintet, úgy képelem, hogy morális jelentősége van annak, hogy én milyen döntésre jutok, és mit cselekszem.

Háborúban csak úgy vaktában történnek a dolgok, az ember azon van, hogy megússza, hogy jóllakjon, és ez alkalmasint sikerül is neki, talán éppen a társa rovására, s némely ellenséges személyek lelövésével. Nemzedékünk utólag adott morális jelentőséget mindannak, ami mögötte volt, és amire muszáj volt emlékeznie, ha kellemetlen is.

1956. november 4-én későn este a festőnövendék Barna Évával őrségben álltunk géppisztollyal a vállunkon a budapesti bölcsészkar egyik ablakában. A Váci utcában néha elcsörömpölt egy tank. Ez volt a dolog banálisabb része, a rendkívüli rész Éva szépsége és jelentős, mély hangja volt, de leginkább, amit mondott. Olvasta ugyanis a *Le mythe de Sisyphe*-et Camus-tól eredetiben, amelyet én még nem olvastam. A *Közönyt* már igen, irgalmatlanabb tökélyvel nem is lehet egy elbeszélést elkezdeni. Alantas féltékenységből ironikus megjegyzéseket tettem Camus-re. Decemberben Éva emigrált, és találkozott Camus-vel, levelezett vele, öközöttük csak az útiköltség, Éva és én között a vasfüggöny.

Amíg az utcát kémleltük, átkaroltam Évát, és a füléhez érintettem az államot, a képbe kis csörömpölés után félfordulattal bemeredt egy tankágyú, a mi ablakunkra célozva. Az ablakmélyedés oldalfalának támaszkodva figyeltem, hogy mit művel az az ágyúcső. Nem művelt semmit, de annyi rendkívüliséget mégiscsak árasztott maga körül, hogy az ablakban helyénvalónak látszott a haj illatának hosszabb belehelése.

Az Örködés ideje lejárt, a párok szerteszéledtek tanulószobákba, szeminárium helyiségekbe, húzták magukkal a tornamatracokat és pokrócokat. Éva is megtért a férjéhez, egy hallgatag, elülős építészhez, nem is néztem, hogy merre megy, nekem a röpcédulagyártás termében volt dolgom. Ez volt az intellektuális részleg, oroszul kellett a megszálló katonákat balcselekedetüktől eltéríteni, majd megdöbbennek, ha ráocsúdnak a marxi igazságra, hogy nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom. Az én fogalmazásomban az orosz mondatok egy kissé bonyolulttra sikerültek, a szöveg pedig inkább értekezés volt, mint röpirat. Közakarattal megrövidítették és leegyszerűsítették, udvariasan hozzájárultam. Több röpcédulát az egyetemen nem írtam. A zsebfüzetem napok óta üresen maradt, terméketlen idő.

Eltelt az éjszaka, távoli sikolyok és zihálások. Már nem emlékszem reá, hogy hol aludtam, talán nekem is jutott hely valamelyik tornamatracra, vagy abban a helyiségben, ahol a katonai egyenruhák, vattás kabátok halmozódtak. Az egyetem azokban a napokban kivirult, az udvaron teherautók álltak a diákforradalmárok rendelkezésére, fenn ládászám géppisztoly, még zsírosan, olajos papírokba göngyölve. Rengeteg csomagolóanyag, faforgács, ami az értékesebb küldeményeket körülburkolta, a sonkakonzerveket és az őszibarackbefőtteket, amelyeket dr. Habsburg Ottó küldött a hős magyar ifjúságnak.

Akkoriban úgy gondoltam, hogy folyamatos moziban élek, és az emberi tünemények, most például az oroszok, a diákok, ezek a szuszogó, horkoló figurák csak bejönnek és kimennek, én meg, a járó-kelő mozinéző, azért nézek, hogy a dolgok meg legyenek nézve, és legyen valaki, aki emlékezik rájuk, mert az esemény csak utólag nyer értelmet.

Éjjel még az történt, hogy valaki fegyvertisztogatás közben elsütötte a pisztolyát, és noha a helyiség tele volt, senki sem sérült meg. Aludtam néhány órát, és

nem szabadultam meg a kérdéstől, hogy mi az ördögöt művelek én itt. A vidéki fiúk nem voltak itt, talán néhány bányász, és többen a marxizmus-leninizmus tanszék munkásszármazású tanársegédei közül. És persze volt néhány zsidó fiú, költők, esszéisták, a radikálisabbak. Az évfolyam nagyobb része úgy gondolta, hogy az események most már odajutottak, hogy a legokosabb kimaradni belőlük. Én azt mondtam: a szovjet beavatkozás a helyi ügyekbe *unfair*, tehát én is beavatkozom a helyi ügyekbe, ugyancsak fegyveresen.

Eddig ez rendben van. Ezután következik a tulajdonképpeni kérdés, kit kell lelőni? Együtt ültünk, diákok, talán volt olyan is közöttünk, aki őlt már, de a többség még nem. Védjük meg az egyetemet? Ostromolják csak meg, lőjék szét, lőjünk vissza az utolsó töltényig, utolsó csepp vérünkig, hátráljunk szobáról szobára, hagyjuk, hogy az egyetemet a tankágyúk és a Gellért-hegy tetején felállított aknavetőket szétlőjék, mi pedig a falomladékok között pusztuljunk mindannyian? Hogy az utókor ellenforradalmárnak vagy hősi halottnak nyilvánít, ez már az ő dolga. Meddig kell ellenállni? Mindhalálig?

A bölcsészek úgy gondolták, hogy a szovjet sorkatonák nem bűnösök. Én is együtt ettem velük egy tábori konyhánál, ahova mi, nemzetőrök is odatelepedhettünk, ha oldalt letesszük a fegyvereinket. Ettünk, beszélgettünk, az orosz fiúk ugyanazt mondták, mint a magyar rendőrök, hogy ők ebből szeretnének kimaradni, hazakíváncsoznak, de sajnos nem lehet. „Megszakad a szívem, testvér, de ha parancsot kapok rá, akkor beledurrantok a lakóházadba.” Megköszöntük a húsos káposztalevest, fölveltük a fegyverünket, és mentünk a dolgunkra. Ki-kimára maradt a hajnali ködben a kétségeivel.

Hirtelen felszakadozott a köd, és éles napfény esett az ablakokra. Sztrájkoljon-e tovább az ország? Meddig? Lőni valakire, gerillaként hátulról, orvlövész-ként, odúból, padlásablakból? Vak eltökéltséggel lőni? De kire? A megszállókra? A kollaboránsokra? Csak ügy?

Türelmetlenségemre válaszul a forradalmi bizottság legidősebb tagja azt tanácsolta, hogy vegyek magamhoz egy pisztolyt, menjek ki az utcára, nézzek körül, hogy mi van a városban, s ha úgy találom, hogy valami karhatalmist le kéne lőnöm, tegyem meg, egyszerűen kísérletezzek, megy-e nekem a terror, és térjek vissza még sötétedés előtt, hogy a többieknek beszámolhassak a tapasztalataimról.

Vigyázz magadra, mondja a fegyveres kapuőr, és kienged az utcára: „Most nem lőnek, arra menj.” Kilép az egyetem kapuján egy posztókabátos, hosszú hajú alak, és sétára indul a városban. Pisztoly, rugós kés, alma, töltőtoll, notesz, a zsebére csap, ami kell, megvan. Most tapadj a falhoz, nyomulj bele a koszos, szürke vakolatba.

Emberek mászkálnak a tankok körül, a tankosok cigarettáznak. A pékműhelyek dolgoznak, a boltban ígérik, hogy lesz kenyér. Hosszú sor ácsorog a bolt előtt, néha egy géppuskasorozat, mindenki a falhoz lapul, de szerencsére nem ebben, hanem a szomszéd utcában lőttek. Teherautón megjön a kenyér, a sofőr elismerő pillantásokat kap, és aki egy egész vekni még langyos kenyeret vihet haza, kisebb hadisikertől mámoros.

Találkozom az ezüstfejű Johannával, egykori franciatanárnőmmel. „Hova megy?” Van egy béna tanítványa, akinek nagyon fontosak a franciaórák. „De

hiszen lőnek!” „Az ember végezze a dolgát, valamikor csak meg kell halni” – feleli Johanna. Találkozom Diósi szomszédoddal, akinek tele van a hátizsákja. „Hol járt, szomszéd úr?” A Jereván bárban járt, és betett néhány palack jó italt a hátizsákjába.

A Rákóczi úton már megy a fosztogatás, az oroszok kinyitották az üzletet, s az aljanép megy utánuk. Ahol rabolni lehet, ott mindig akad rabló. Ez világos. Ami különösebb, hogy a forradalom alatt az aljanép sem rabolt, továbbá, hogy Diósi úr tisztességgel alkalmazott egy kereskedelmi vállalatnál.

November hatodikán a páncélosok körül a város megelevenedni látszik. Tart az általános sztrájk, de a gyerekeknek kell a kenyér meg a tej. Mindenki szabadnapos, otthon maradt a sok nép, lemennek az utcára. Őgyelegnek köztük a karhatalmi személyek kékeszürke vattakabátban. Ugyanazok a sarkok és arcok. A tankokat ki kell kerülni, a megszálló katonákkal nem nagyon beszélünk.

Az emberek nem hiszik, hogy ezeket az újonnan érkező csapatokat rá lehet beszélni a távozásra. Útakadályként kerülgetik a páncélosokat. Utcasarkon meghúzott lépések, röpcédulák a szovjet városparancsnoktól: „Az ellenállás szigorú megtorlást von magaával.” Az egyetemen az örök üdvözlőknek. „Mi van?” „Tanácstalanság.”

A dékáni hivatalban székelő forradalmi bizottság elnökének mondom, hogy sem szovjet katonát, sem magyar együttműködőt nem tudnék lelőni, ráadásul inkább káros lenne, mint eredményes. Mást kell kitalálni. A többség azon a véleményen van, hogy nem lehet elvágni egymástól a megszállókat és a kollaboránsokat, mert minden eszköz az ő kezükben van. Marad a punktuális nyugtalanítás. A többség engedelmeskedni fog a megszállóknak. Ha folytatjuk a fegyveres harcot, fanatikus merénylők leszünk.

Ha viszont letesszük a fegyvert, akkor letettük a fegyvert, aminek következményei vannak, akkor berendezkedünk a *modus vivendire*, akkor lappangásra állunk át, akkor az óvatos, hosszú távú történelmi stratégiát választjuk, akkor megindul a tartós és folyamatos játszma a verbális hatalomért. Nem volt erős vita, ha megtámadnak, védekezünk, de ők még mindig nem támadtak.

Aztán jött egy hír, hogy a képzőművészeti főiskola udvarán lelőttek néhány felkelő diákot, meg hogy a szomszédos pincéket átfésülik, s aki diákot találnak, azt fölviszik az akadémia udvarára, és lelövik. Aztán jött egy egzaltált diák, és azt mondta, hogy menjünk ki vele az újpesti laktanyába, szerzett két teherautót, az az igazi hely. Megkérdeztem, hogy miért menjünk oda. – Mert lövik őket. – Honnan? – Aknavetővel a Gellért-hegyről. – De hiszen oda nem lehet visszalőni géppisztollyal a laktanyából. – Nem, visszalőni csakugyan nem tudunk. – Akkor miért menjünk oda? – Nem érted? Hogy együtt dögöljünk meg. – Nem értem, feleltem. Éva el akart menni ezzel a diákkal. Lefogtam a kezét, amikor fel akart kapaszkodni a teherautó magas kerekére.

Fehér zászlóval jött egy szovjet tiszt, és átadott egy rövid cédulát oroszul. Ha nem ürítjük ki az egyetemet, akkor holnap a tankok szétlővik. Saját érdekünkben és a főiskoláéban hazamegyünk, néhány iratot magunkhoz veszünk, és egyenként kiszökdösünk. Fegyver, teherautó, sonkakonzerv, minden ott marad.

Lakóházunk kapujában állok őrként, a géppisztolyt nem hoztam le magammal, ott van még az ágyládában. Együtt posztolunk és diskurálunk a neves kon-

certmesterrel, egy mértéktartóan köszönő, szórakozott emberrel. Ennek megfelelően nyilatkozott: „Az embert végül cserbenhagyják. Ezt nem hisszük el mindaddig, amíg csakugyan meg nem történik. Mi, magyarok, mindig ráfizettünk a vezetőink hiszékenységre. Hittek a németeknek. Mi lett belőle? Hittek az oroszoknak. Mi lett belőle? Most meg hittünk az amerikaiaknak, hogy majd segítenek, és hogy az oroszok nem merik, mert a világközvélemény hatalmas. És mi lett belőle? Önmagunkat is el fogjuk hagyni. Fiatalember, legyen bizalmatlan. Leginkább akkor legyen, mikor a remény csalogatja. A remény gödörbe visz. Értse akár úgy, hogy tömegsírba. Nekem itt van a zene, belefogódzkodom a hegedűbe, azáltal vagyok. Ön, ha jól sejtem, írásra adta magát. Fejlesszen ki egy titkosírást.”

Másnap bementem az Írószövetségbe, az egyik szobában osztogattak mindenféle ehető javakat, az új irodalmi folyóirat szerkesztőségi munkatársa, vagyis szerénységem is kapott. A város már túl volt a harcokon, amikor a Bajza utcában felsziszegtek a golyók. Éri lövedék az épület falát is, de inkább csak az úttestet söprik végig a figyelmeztető tankgéppuska-sorozatok.

A villanyt eloltjuk, nehéz függönyök mögül nézzük, hogy két géppisztolyos fiú rohan a túloldalon, és beugornak egy alacsony kertkapun, de az előkertből a házba vezető kapu bizonyára zárva van. Kijönnek, tanácstalanul néznek, az összes ház kapuja be van zárva, és nem nyílik meg előttük egy sem.

„Be kellene hívni őket”, javasolom. „Meg vagy örülve, hogy innen lövöldözzenek? Hogy idetóduljanak a tankok, és szétlőjék az írók házát?” Nem hívjuk be őket. Megkönnyebbülünk, amikor a két fiú az utcasarkon elfut. Körös-körül a polcokon sok papír, nyilatkozatok, emelt dikció, méltóság. Még be-bejönnek az írók, jön az orosz városparancsnokságról is egy csoport, jöjjenek a szellemi vezetők tárgyalni.

Forrófejűek és réalpolitikuskok vitái. Már nincs erő a dologban, a beszédek hadonászások. Még nem tudjuk igazán elképzelni, hogy a magunkfajta ebből a házból, minden egyetemről és szerkesztőségből ki lesz ebrudalva. A vesztesek szétszélednek, és nem ragaszkodnak egymás társaságához.

A Nyugat átadott az oroszoknak, és nem akar háborúskodni értünk. Mi egy kicsit lövöldözhetünk rájuk, ők meg válaszul szétlövik a várost. A legjobb eshetőség egy megújított csatlóskormány a megvert tömegek fölött. Az együttes politizálásnak jó darabig nem lesz alapja. Annak, aki a néptől kap hatalmat, haza kell küldenie az oroszokat, és teret kell nyitnia a parlamenti demokráciának. Ez az út kötél alá vagy börtönbe vezet. Aki az oroszoktól kap hatalmat, annak rendszerileg biztosítania kell a megszállás és az egypártrendszer zavartalanságát. Félrehúzódhatunk, ez a legjobb.

Miután a szovjet tankok másodszor is megjöttek, most már nagyobb számban és mérgesebben, mint a zendülés estéjén, november negyedike után tízmillió magyarból elment kétszázezer, jobbára fiatalok, az osztálytársaim fele, barátaim, szerelmeim zöme, nővérem, unokatestvéreim.

Ötvenhatosok? Kurta vitézkedés után a választás: elmész? Itt maradsz? Ment, aki mehetett, szökött Nyugatra valami rossz elől, a megtorlás elől, vagy csak ugyanaz elől, ami volt, és ami, lám, hogy lelepleződött! Ment az ifjúság hóbán és fagyban, a rendetlenül őrzött határon át.

Vera is telefonált erre-arra, amit hallott, nagyjából elég volt neki, nem akarta látni az elesetteket, az elégetteket, az akasztottakat, bármilyen náció fiát-lányát. Elvágott innen megbízhatóbb népek közé. Elmegy Párizsba angolt és orosz tanítani, megalapozza az egzisztenciánkat, lakást bérel, menjünk utána, ő mindent elrendez, csak menjünk! Ne legyek olyan nehézkes. Jöttek a barátok, unokafiverek, hogy ők másnap mennek, tartsak velük.

Nem mentem, azt mondtam, hogy én itt, Budapesten tartósabb vagyok, mint a kormány. Nem akartam ebből a nyitott és befejezhetetlen történetből kitépni magamat, tudni akartam, hogy mi történik ebben a városban. Nem akartam ügyes lenni, közönséges, egyszerű életet akartam. Ugyanezeket a lépcsőházakat és kávézókat, azt, ami eddig is volt. Azok közül, akikkel az anyanyelvemen beszéltek, többen maradnak, mint ahányan mennek.

Karácsony előtt még Vera, a feleségem is nekivágott Éva nővérem társaságában. Eljutottak a határig is, éjszakai hófúvásban át is mentek rajta, már osztrák feliratok között folytatták a sötétben az útjukat, de aztán ismét magyar feliratot láttak. Alighanem kétszer is megkerültek egy hegyet, elfáradtak, a testvérem másnap délelőtt újból megpróbálta, és átjutott.

Vera karácsony estére visszajött, és kicsit elégedetlenkedett, hogy nem állítottam karácsonyfát. Lementünk az utcára, még találtunk egy fácskát és hozzá díszeket. Lett ajándék, rögtönzött vacsora, gyertyafény és családi derű.

Nem mentem el innen 1956-ban, ahányszor csak alkalmam adódott elmenni, asztalhoz ültem, és írtam valamit. Amikor valami nagy elhatározásra kellett volna jutnom, inkább nem döntöttem, hagytam alakulni a dolgokat, csurogtam az idővel. Meg kellett tanulnom a társbérletet a szorongással, hogy ne az legyen az úr a házban.

1957 után már senki sem tűzte fel rajzszöggel egy fatörzsre papírlapon a gondolatait. A lélek a falnak fordult, és a fülére húzta a takarót. Az emlékek nagyobb része meghalt, mert nem volt előnyös életben tartani őket. A dráma végén jön a megtorlás halálos ítéletekkel.

1959 őszén gyermekvédelmi felügyelő voltam. Egy napos délután a Százház utcába vitt a dolgom, amelyet azóta részben lebontottak és újjáépítettek. Ha van *slum*, akkor a Százház utca és a Jobbágy utca, a Keleti pályaudvar mellett az volt, nemcsak az ócskaságával, szegénységével és zsúfoltságával, meg a cigányok nagy arányával, hanem a melegével és a nyilvánosságával is. Mindenki ismert mindenkit, a lakók kinn éltek az utcán.

Ahogy befordulok, innen is, onnan is zokogás. Mi történt? Tízegynéhány fiú és egy lány ruhájáért mehetek aznap a központi börtönbe a hozzátartozók. Fölakasztották őket. Felkelők voltak 1956-ban, javarészt kiskorúak, vagányok, akik fölrobbantottak néhány szovjet tankot. 1959 tavaszán a karhatalom körülvette az utcát, és házról házra járva összeszedett egy csapat fiatal, egy részüket a bíróság halálra ítélte. Az ítélet végrehajtásának idejére nagykorúak lettek.

Fiatal özvegyasszonynál volt dolgom, a gyerekei csavarogtak. „Miben halt meg a férje?” „Felakasztották.” Egy bánya munkástanácsának volt az elnöke, még pisztolya sem volt.

Az ember, akit megölnék, egy titkos dramaturgiának engedelmeskedik: a ha-

lálraítélt a szertartásban komolyan vesz részt. Miben különbözik a föllépés a zsámolyra, a lógó hurok alá a többi szokásos mozdulattól, a vigyázállástól, a hátul összekulcsolt kéztől? Ha az ember megszokta a börtön alakiségét, beszél, amikor kérdezik, és hallgat, amikor nem kérdezik. Ha nekik ez kell, a fogoly élete, akkor, tessék, essünk túl az egészen.

*

Jegyzet 1986-ból. Naponta jönnek hozzám a nyugati újságírók, sorban adom az ötvenhatos interjúkat, részt veszek megemlékezéseken. Íróársaim hallgatási fogadalmat tettek, nem könnyelműsködnek. Délutánjaim be vannak löve, jönnek az olaszok, a németek, a hollandok, svédek, isten tudja, mi űzi őket. Csak a magfajta elátkozottak állnak szóba és beszélnek nyíltan velük.

Van egy nemzetközi pátoszszükséglet, azt látjuk most el némi tápanyaggal. Néhányan, disszidensek, magyarok, csehek, lengyelek, keletnémetek aláírtunk egy közös nyilatkozatot ötvenhat emlékére. De csak mi. A derék nemzeti érzelműek egy mukkot sem. Tanakodást hallok a kövér írók törzsasztalánál, hogy mi lesz a retorzió erre a közös nyilatkozatra. A pártközpont meg van sértődve, eszkalációt emlegetnek, megtorló lépéseket fontolgatnak.

Az utcákon kettesével-hármasával járnak a rendőrök. Mendemondák szerint hatvanezer munkásört hoztak fel Budapestre. Börzekés motoros rendőrök nyaggatják az autósokat. Egy taxis szerint mintha tigrishússal lennének etetve, nem lehet velük okoskodni.

A rádióban öreg vezetők dicsekszenek, hogy győztek harminc évvel ezelőtt, a fegyveres letörés nekik győzelem. Akit felakasztunk, azt legyőztük. A tömeges letartóztatás is győzelem, meg az is, hogy kétszázezren nyugatra menekültek. Nekik csak az a rend és a törvényesség, ha ők, és csak ők vannak hatalmon.

De az autoritás megrokkant, új erők tolonganak a kapu előtt, a Kádár-korszak a végéhez közeledik. Akik tegnap még azt akarták, hogy Kádár maradjon, mert őnála csak rosszabb jöhet, azok most már örülnének, ha leköszönne a hivataláról. Mindenki változásokat sürget, nő a türelmetlenség, felgyorsulás következik, valaminek történnie kellene, pedig még uralkodik a féltékenység, igaz, mérgeledéssel keverve.

Az óvatosabbak körülállják a bátrabbakat, hátha azok belekezdenek valamibe. Emlékszem ötvenhatból az ijedősség hirtelen fogyatkozására, a váratlan felbátorodásra. Mára az ötvenhatos forradalom klasszikussá lett. Ez az egyetlen világtörténelmi esemény, amelyet mi csináltunk ebben az évszázadban, hátha most sikerre lehetne vinni a dolgot egy csepp vér nélkül.

A forradalom miniszterelnökét, a mértéktartó, professzoros magaviseletű Nagy Imrét 1958. június 16-án – utódának, Kádár Jánosnak a jóváhagyásával – fel-

akasztották. Hamvait ismeretlen helyen földelték el, a köztemető elhanyagolt, jelöletlen sarkában, más halálraítéltek közé. A kivégzés harmincadik évfordulóján tisztességes temetést és demokráciát követelve néhány százan, ellenzékiek összegyülekeztek egy másik kivégzett magyar miniszterelnök, gróf Batthyány Lajos emlékmécsese körül Pest belvárosában.

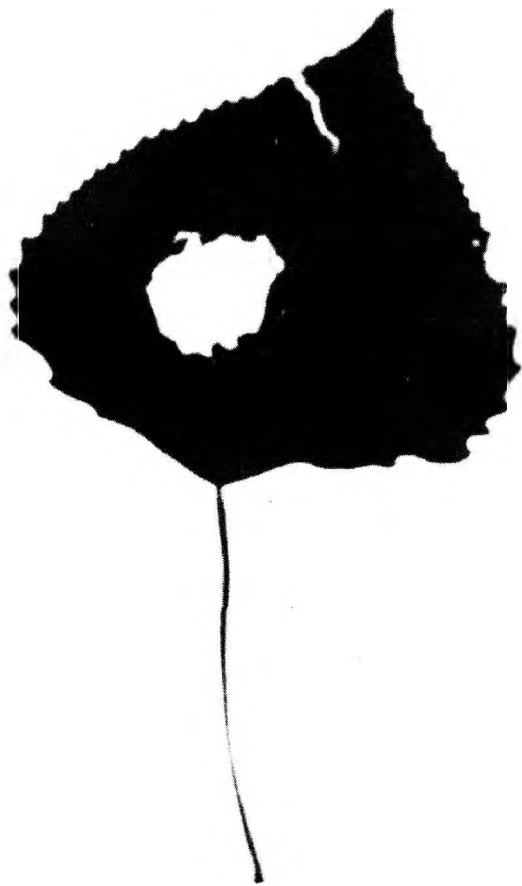
A rohamrendőri gumibotok ösztönzésére a tüntetők más-más tereken folytatták összejövetelüket, így átvonulva az egész belvároson. Az akasztás után harmincegy évvel, 1989. június 16-a táján sor került az igazi temetésre; Nagy Imre és néhány vádlott társa mellett egy névtelen, üres koporsóban az ismeretlen felkelőt temettük mintegy százötvenezeren a Hősök terén.

Reggel még telefonon tanácskoztunk a barátainkkal, hogy vigyük-e magunkkal a gyerekeket, mert hátha lőnek. Akkoriban sok szó esett a forradalomról mindenhol, a sajtóban és a társaságokban. Egy úr az életrajzokban benépesült, az emlékezet tükrében megláttuk saját ifjúkori arcunkat.

Akit megöltek, megelevenedett. Ha a nemzetnek nem állt módjában szuverénnek lennie, törvényes miniszterelnökének módjában állt. Nagy Imre, tudva, hogy mi vár rá, nem ismerte el a bűnösségét, és nem kért kegyelmet. Tette, amit tett, állta a szavát.

Ez már nem a legvidámabb barakk urának, az ekkorra már elmeháborodott Kádár Jánosnak az országa volt. Az élő fegyveres apa helyett egy halott apát választott magának címerül az ország, az akasztott embert, Nagy Imrét. Kisvártatva Kádár János is meghalt, és a forradalom elfojtott emléke kibontakozott a zárt anyag irattartóiból.

Emlékeztünk a közös történetre, amely olyannyira rímelt a magántörténetünkkel. Az emlékezettel terhelt cselekvést igen közép-európainak mondhatjuk. Gyászoltuk a megölteket, a golyónyomokat életrevaló testeken, a hőst és a balgát egyaránt. Ez a nagyszabású, csoportos újratemetés volt a jelképes forduló-pont: Magyarországra visszatért a demokrácia.

Móser Zoltán fotója

November, 1956

*Puskagolyóval átlőtt ősz. A szív
Helyén átlátszik a levél
Hiánya.*

*

*Nem penderültek össze szélei.
A seb: időtlen
Idő haldoklás és halál között.*

*

*Egy levélen egy évszak. Szemfedő.
A zöld selyem árnyéka vagy
A hófehér hiány.*

*

*Meghalt, mielőtt
Lehullott volna. A halálos
Golyó nélkül élne-e még?*

1956

Emlékszem a légópincére.

A szagra.

Jó szag, korhadó fa.

Arra nem, hogy hideg volt-e.

A dübbögésre is.

Tompán szólt, valahogy a pince falából.

Dübb.

Dübb.

Egy harckocsi, azt talán már tudtam, micsoda.

Nyilván egy gyerek nem ért semmit.

Nyilván a felnőttek értenek mindent.

Az ősz pergése

Móser Zoltán lyukas levelére

*pereg az ősz
őszben a levél*

*vérbe pereg az ősz
ősz vérből pereg a levél*

*vérben és szélben pereg az ősz
ősz vérből és szélben pereg a levél*

*vérben és szélben és lángban pereg az ősz
ősz vérből és szélben és lángban pereg a levél*

*lyukas zászlók égnek
lyukas és véres a levél*

a lyukat nem tudja elfűjni a szél

E-mail Móser Zoltánnak

Zörögve, veckelődve
honnán hová törekszel –
mintha egy üvegpatkány
vonná vemhes, törékeny
hasát az úton át, te
kallódó levélasszony?
Petri György: Egy őszi levélre

*láttam
köszönöm
gyönyörű
nincs mit írnom
nem kell
összeszavazni mindent
ez se vers*

*ez egy levél
a vers csak
áthullana rajta
csak átfújná a szél
át hangtalan*

*ez a levél
egy tiszta jel
egy tiszta lyuk
nem lesi önmagát
nem kérdi nézed-e*

*nem kell megírni
van*

Írótestvérek I.*

A szerző: Az emigráció első éveiben, a régiből kiszakítva és voltaképpen be nem épülve semmi újba, úgy éreztem, legérdeamesebb az azonosság kérdése felől tájékozódnom, mindenféle ideológián innen és túl. Nem munkatervet dolgoztam ki: testvéreket kerestem, akik irodalmat hoztak létre rokon tapasztalatból. Egyik oldalon bújtam a *Nyugat* szerzőit, akik gyökeret akartak verni saját országukban, másik oldalon lelkeztem a külföldi gyökértelenekkel, akik az ember belső kettősségével vívódtak és játszottak kísérleti formában. Azt hiszem, legalább annyira otthont kerestem a magyar polgárság irodalmában, mint Borges, Kafka, Beckett, Gombrowicz, Musil, Nabokov, Ionesco műveiben, Freud és követőinek munkáiban.

Az olvasó: Miért éppen ezekre esett a választásod?

A szerző: Feltehetően az akkori párizsi divat játszotta a kerítő szerepét. A francia irodalom mindig is dúskált a lélektani elemzésben, de talán a második világháború végéig műfajilag szigorúan elválasztotta a klasszikus pszichológiát, ahol minden visszavezethető valamilyen okozatra, a fantasztikumtól, amely a megértést bizonytalanságban tartja, helyet teremtve a természetfölöttinek, a felfoghatatlannak. Mikor például Maupassant az örület jelenéseit írta, akkor, a korabeli felfogás szerint, kilépett a valóságosból, illetve a valóságosból csupán azt ragadta meg, ami klinikai érdeklődésre számíthatott. Proust is, Gide is, ki-ki a maga módján, érdeklődött a mélylélektan iránt. Proust a már ismert ember lélekrajzának lenyűgöző gazdagítására használta fel, megmaradva a társadalom vetületében. Gide Lafcadio esetében (*A Vatikán pincéi*) kísérletezett rendhagyó személyiséggel, a *Pénzhamisítókban* pedig találós tükörijátékkal, ám még ezekben a modernitást előlegező műveiben is megmaradunk szokásos világunkban. Érdekes módon a választásaimat irányító divat a *nouveau romannal* egy időben ütötte fel a fejét, az ötvenes években, mikor a világháború nyomán még az abszurd érzékenység uralta a terepet. Elvben semmi közük nem volt egymáshoz, de azért immár távolabbról megkockáztathatom, hogy az abszurd szemlélet a hagyományos pszichológiát zsákutcába juttatva szükségszerűen új kifejező eszközöket teremtett, az írás központiségát hirdető *nouveau roman* pedig, a pszichológiától elzárkózva, nem egyszer az abszurdal rokonítható helyzeteket írt le. Ebben a távlatban mindkettő fölöslegessé tette a szigorú megkülönböztetést a valóság és a képzelet között. Ahogyan az űrhajóban a testek és a tárgyak súlyukat veszítve lebegnek, úgy szabadtak el a hagyományos fogalmak, szempontok, osztályozások, s én, aki nagy felbolydulásból érkeztem, szinte otthonosan és mindenképpen élvezettel kerültem kapcsolatba a szellemi földindulással.

Az olvasó: Te inkább külföldi szerzőket említesz.

* Részlet a szerző *Gyerekkorunk otthona* című önéletírásának „Jó lakásom az irodalomban” című harmadik részéből.

a) Borges: a fantasztikum szabadító távlatai

A szerző: Ők is a divathoz tartoztak, úgy valahogyan, ahogy egy másfajta világ helyet kapott a meglevőben, nem csupán kiegészítve azt, hanem az alkati rokon-ság révén szerves kapcsolatot létesítve a szemléletváltással. Borges például együtt is futott a *nouveau roman* művelőivel, jóformán házi szerzőnek kezelték, mesterként hivatkoztak rá. Az újításban rendszerint idegen hatás vagy legalábbis az idegennek valamilyen honosítása játszik szerepet. Megmozgatja a normát, a hozzá képzelt azonosságot. Az a filozófia szakos évfolyamtársam, Jacques Rivelaygue, aki kölcsönadta a *Fictions*-t (*Ficciones*) francia fordításban, a francia Borgest nyomta kezembe. Pikáns kuriózumot emlegetett, a filozófia és az irodalom határán elhelyezkedő intellektuális fantasztikumot. 1957 végén jártunk, az említett divat éppen csak bontakozott. Nekem akkor a francia irodalom és nyelvészet bibliográfiája szakadt a nyakamba; Borgesbe csak azért lapoztam, mert az Ecole-ban nem illett szakbarbárnak mutatkozni. Aztán olvastam, olvastam, mert hirtelen a kötelező olvasmányok mind közömbös házi feladatoknak rémlettek – ez a könyv pedig olyan hiányt pótol, amelynek létezését nem is sejtettem. Akkor jöttem rá, hogy éppen erre a szellemi alkatra van szükségem, amikor megnyílt előttem. Ritkák az ilyen villanyozó találkozások az olvasó életében.

Az olvasó: Vagyis neked a francia divatra volt szükséged.

A szerző: Azt akarom mondani, hogy francia divat nélkül valószínűleg nem fedezem fel ilyen korán Borgest. Hadd tegyem azonban hozzá, hogy a francia Borgest én magyar kulturális háttérrel olvastam.

Az olvasó: Mi az, hogy magyar kulturális háttér?

A szerző: Bizonyos különbséget jelent. Fiatalabb, kevésbé gazdag, szűkebb látókörű irodalomra vonatkozik, más értékszempontokkal, melyeket ráadásul megnyomott a rátelepedett pártideológia súlyos tompora. Borgesben arra bukkantam, ami nálunk hiányzott, és ezt az újat furcsa módon otthonosnak érzékeltem. Azt gondolom, alkatilag keltett bennem rokon érzést, mert amikor később az argentin szerző fordításban elkerült Magyarországra, nem kavart nagyobb hullámokat. Mondom hát a magam élményét.

Az olvasó: A kettőződésnél tartottunk, a belőle kinövő azonosság kérdésénél.

A szerző: Voltaképpen Borgesnél másról sincsen szó. A *Fictions* első szövegének kezdő mondata így hangzik: „Egy tükör és egy lexikon találkozásának köszönhetem, hogy felfedeztem Uqbart.” A tükör megkettőzi a dolgokat; a szóban forgó lexikon az *Anglo-American Cyclopaedia* (1917), az 1902-es *Encyclopaedia Britannica* szó szerinti, de nem hiteles utánnnyomása. Borgesnek barátja, Bioy Casares azt mondja, hogy Uqbar egyik eretnek szektafőnöke szerint a tükör és a közönség iszonyatos, mert növeli az emberek számát. Borges ellenőrizni akarja a kijelentést, de a rendelkezésére álló lexikonban nem találja Uqbart. Casares viszont a saját lexikonjában négyvel több oldalt talál: ezek tartalmazznak néhány Uqbarra vonatkozó tájékoztatást, köztük a fentebbi tan némileg eltérő változatát: „Az egyik ilyen gnosztikus szerint a látható világegyetem nem egyéb káprázatnál, (pontosabban) álokoskodásnál. A tükrök iszonyatosak akárcsak az apaság (*mirrors and fatherhood are abominable*), mert sokszorozzák a világot, és titkát nyilvánosságra hozzák.” Tudós és kalandos nyomozás során megismerkedünk

ennek a látszatra apokrif világnak, a *Tlön Uqbar Orbis Tertius*-nak természetrajzával és földrajzával (hallunk átlátszó tigrisekről és vértornyokról), valamint nyelvével, irodalmával, idealizmusra és következőképpen pszichológiára épülő filozófiai iskoláival, melyek tagadják az időt, a tapasztalati valóságot, az egyéni létet, mivel csak egyetlen lény van, s az emberek mind az ő szervei és álarcai.

Mindez akkor válik érdekessé, amikor a részletekről hallunk. Ezek önmagukban szórakoztatóak, egyúttal pedig használati utasítást is nyújtanak a Borges-művek gondolati háttéréhez. „Tlön metafizikusai nem keresik sem az igazságot, még a valószínűséget sem: céljuk a meghökkentés. Azt tartják, hogy a metafizika a fantasztikus irodalom egyik válfaja.” Egy ilyen csúsztatás a rendszerezésben elmozdíthatja egy egész gondolatvilág arányait, és nem is egyét. Olyan érvényű kijelentésnek éreztem, amely az ironia és a távolságtartás kivédhetetlen eljöveteletét hirdeti: *illum oportet crescere me autem minui*.¹ De a személyes lelkendezés előtt érdemes lesz még egy kicsit illusztrálni, hogyan cibálja, rántja ki Borges a valóság talpa alól a szőnyeget. Képzetek közé sorolódik az idő, mely Tlön egyik iskolája szerint egészében elmúlt, minél fogva életünk egy felidézhető folyamat meghamisított és csonka emléke, szürkületi visszfénye. Magának a világegyetemnek a története – más szóval a mi életünké – olyan szöveg, amelyet egy alacsonyabb rendű istenség ír, hogy szót értsen egy démonnal. Miközben pedig itt alszunk, másutt ébren vagyunk, minek okáért minden ember két ember. Ez utóbbi mondat többé-kevésbé az írókra vonatkozik. Mivel azonban csak egyetlen lény (szubjektum) létezik, szerző is csak egy van, s ő időtlen és személytelen: a könyvekre nem írják rá írójuk nevét, a plágium sem létezik: „Általában a kritika találja ki a szerzőket: kiválaszt két egymástól különböző művet – mondjuk, a *Tao Te King*-et, és az *Ezeregyéjszakát* –, egyazon írónak tulajdonítja őket, majd kifogástalanul leírja ennek az érdekes irodalmárnak a pszichológiáját.” Csak olyan elméleti könyvet ismernek el teljesnek, amely tartalmazza önnön cáfolatát vagy ellentétes elméletet.

Ez a tudós történet végül azt helyezi kilátásba, hogy a mi világunk lassan hasonulni fog Tlönhöz, hiszen hasonult már olyan vaslogikára épülő rendszerekhez is, mint „a történelmi materializmus, az antiszemitizmus, a náciizmus”. Ahogy Polonius mondja Hamletet hallgatva: „Őrült beszéd, de van benne rendszer.” Ember legyen, aki eligazodik benne, gondoltam én, az agyrémekről szóló elbeszélések útvesztőiben bizonytalankodva. Hozzáteszem rögtön, élvezettel bizonytalankodva, mert lenyűgözött az a fölényes fufang, amellyel Borges elbeszélője az olvasó tévelygését egyik zsákutcából a másikba irányította. Mindegyik zsákutcában álmokképek keveredtek gnosztikus, kabalisztikus, skolasztikus, alkémiás hivatkozásokkal, bölcseleti visszhangokkal, tudóskodó referenciákkal és lábjegyzetekkel, amelyek szellemi csemegét nyújtottak, olykor csak játékosan, olykor mélyértelműen, általában az egyértelműség rovására, és mégis eléggé kíváncsan ahhoz, hogy az érdeklődést ébren tartsák az utolsó oldalig, vagyis az utolsó zsákutcaig. Tömérdek értekezést írtak azóta a labirintusok írójáról, felbontották fogásait, amelyekkel egyik azonosságot a másikba ölti, lehetetlenné téve magát az azonosságot, a fogódzkodót, melyet elbeszélői életük

¹ János, 3, 30: „Annak növekednie kell, nekem pedig alább szállnom”, ezt mondja – egyszerre csak így hallottam akkor – valamennyi vallásos és politikai rendszer.

arán is keresnek. Magam is vezettem doktori értekezést Borges Schopenhauer-recepciójáról, tekintve hogy az „írók filozófusának” témái, tételei, érvelése áthatja argentin követőjének műveit, következőképpen el is igazít bennük. De amikor először olvastam elbeszéléseit, esszéit – mert sorra megvettem, amit franciára fordítottak tőle –, nem törekedtem még arra, hogy szétszedjem játék-szeremet.

Az olvasó: Komolytalannak tartottad?

A szerző: A játék a világ szabályainak átmeneti felfüggesztése, átszervezése, másokkal való behelyettesítése. Ehhez komolyság is kell. Ki merné állítani, hogy Borges komolytalanul építette az ő látszatlabirintusait? Vagy Piranesi az ő szédületbörtönét? Én szórakozva léptem Borges fantasztikumába, élveztem fantasztikumának eredetiségét. Nem valami természetfeletti jelenség zavarta ott meg a világ ismert és elfogadott rendjét, hanem a képzetek eluralkodása, kezdve magával a műfaji bemutatkozással: mivel minden pusztá feltételezés, számot adni róla csak „fikciókkal” lehet. – A mágus, aki gondolatának erejével egy valószínűségi fiút hoz a világra, halála pillanatában döbben rá, hogy közben őt is valaki álmodja. – Babilonban egy titkos Társaság kisajátítja a lottójátékot, melynek egyre hisztérikusabban kiagyalt szabályai minden polgár életét lidércnyomássá változtatják át – a Társaság titkos létéről ellentmondásos találgatások kelnek lábra, ezeket érvényteleníti az utolsó feltételezés, mely szerint Babilon maga egy véget nem érő szerencsejáték. – Az angolok kivégző osztaga elől menekülő, német szolgálatban álló kínai kém, Yu Csun egy magányos házba keveredik, ahol egy sinológus, Stephen Albert megismerteti vele nagyapja, Csui Pen regényét az *Elágazó ösvények kertjéről*, ami nem más, mint az idő útvesztője. Olyan idősoroké, amelyek szétágaznak, összefutnak, párhuzamosak és szédítően növekednek, kimerítve minden lehetőséget. „Az idők többségében nem létezőnk – mondja neki a sinológus –, egyesekben ön létezik és én nem, másokban én létezem és ön nem, máskor mind a ketten létezőnk. Ebben a jelenlegi időben, amelyet a szerencsés véletlennek köszönhetek, ön megérkezett a házamba; egy másikban, miután keresztüljött a kertemben, holtan talált, ismét másikban ugyanezeket a szavakat mondom, de csak merő agyremény vagyok, kísértet.”² Yu Csun hálásan köszöni, hogy megismerhette nagyapja művét, biztosítja Stephen Albertet, hogy minden időfélében a barátjának tekinti, aztán megöli, mert az adott időben mégiscsak az ellensége: a labirintus alakúra szerkesztett regényben ez a lehetőség is szerepelt. Legalábbis a bölcséleti motívum ugyanúgy feltételezhető, mint a haszonelvű. Ugyanis Yu Csun azt állítja, azért lőtte le Stephen Albertet, hogy a hírből a németek kiolvassák, a francia Albert nevű helységet kell bombáznuk.

Tudhattam-e akkor, hogy később, lille-i pályafutásom során, vagyis húsz éven át odaúton is, visszaúton is a vonat Albert pályaudvarán megáll velem az amiens-i csatlakozásra várva? De tréfán kívül, a véletlenek Borges által emlegetett fontossága, a világ mint képzet és felsült akarat, tükörjáték, útvesztő, időtlen hiteltelenség, a fantasztikum egyetemes jelenléte, hatékonysága, a bizonyosságok elérhetetlensége, az azonosságok ingatagsága és valószínűtlensége, a könyvtár, az emlékezet, a lázálom rémes rokonsága, az irodalom mint mindennek apokrif megtestesítője,

² Boglár Lajos fordítása, in Jorge Luis Borges: *Körkörös romok*, Kozmosz Könyvek, Budapest, 1972.

feltárója és meghamisítója, szóval ez a szédületes kinyilatkoztatás a tudat és a lét meghasonlításáról engem felszabadított.

Az olvasó: Úgy látom, nihilista lettél.

A szerző: Te most kitalálsz engem mint nihilistát. Ami más, mint a közgondolkodás, az már nihil. Talán az a képzelet is semmis, amellyel téged kitaláltalak mint inkvizitort és mint sorozatgyilkost?

Az olvasó: Biztos vagy abban, hogy te voltál előttem? Hogy nélkülem is voltál? És ha voltál, olyan voltál, amilyen most vagy?

A szerző: Látod, ezek már Borgeshez illő kérdések. Az ő lényege nem a nihil, hanem az, hogy a világ másként is létezik, mint a róla alkotott képzetünk. Általában a fantasztkum az irodalomban egyedi eseteket szemel ki, egyéni sorsokban nyilvánul meg. Borges pompás újítása az, hogy az egyéni helyébe az általánost állította. A bölcelet nyomába szegődött. A filozófusok az egész világról, az egész életről gondolkodnak. Borges az irodalomra bízta ezt a feladatot. Persze nem ő az első, aki ezzel a becsvággyal írt. Az ő sajátossága az, hogy a filozófiát a fantasztkus irodalom szolgálatába állította. Rendkívüli érzékkel a gondolkodásból fantasztkumot hozott létre. Mégpedig az idealista gondolkodásból, annak tételeiből.

Az isten betűjében például egy börtönbe vetett inka áldozár a mennyezet csapóajtaján rálát egy jaguárra. Tudja, hogy a jaguár az istenség egyik jelképe, bőrének útvesztős mintája feltehetően az istenség üzenete. Aki megfejti az írást, rendkívüli hatalomra tesz szert. Álmai, töprengései során egy, az egész világ-egyetemet magában foglaló látomás segítségével megérti a jaguár képletét. Ha kimondaná, kiszabadulhatna, mindenhatóvá lehetne, de nem mondja ki, mert aki látta a mindenséget, nem gondolhat egyetlen emberre. – Másik példa: Borges egy balesetben jóformán megvakult: tekintve, hogy az idő állandóan ismétlődik és csak egyetlen lény van, Borges azonosulhat vak elődeivel, a mitikus Teirésziásszal, Oidipósszal, de Homérosszal, Miltonnal is.

Az olvasó: Jó, de ebben mi szabadított fel téged?

A szerző: Mondom olyan egyszerűen, ahogyan csak tudom. A lehetőség. A fantasztkumé. Addig a világot, amelyikbe születtem, iróniával és humorral tudtam úgy-ahogy nem közel engedni magamhoz. Ez a valóság bizonyos lefokozását jelentette, de ettől szememben a valóság valóság maradt. A család. A társadalom. Az ország. A történelem. Kiutat ebből az emigrálás nyitott, a külföld, a megkettőződés. Bár sokakkal osztottam meg ezt az élményt, vagy éppen ezért úgy tekintettem rá, mint a *réfugié hongrois*, a magyar menekült valóságára. Ismeretelméletileg nem tudtam más nevet adni annak, hogy a jelenségeknek, eseményeknek nem olyan a nehézkedésük, mint azelőtt. Azelőtt a Forradalom hömpölygött, dörgött, kiáltott, ott kezdődött a nehézkedés változása, bár talán már akkor is elkezdődött, noha másképpen, amikor az öcsémet temettük, vagy megint másképpen Budapest ostroma alatt és után, amikor az egyik percben még eleven emberek a másik percben már nem voltak elevenek, s az otthonos város, amelyik állt, amikor a légópincébe leköltöztünk, romokban hevert, amikor a pincéből kiszédelegettünk. Ez utóbbi történéseken nem volt mit ironizálni, jóllehet valóságukhoz nem fért kétség. Védtelen maradtam gondolatukkal szemben, mert nem tudtam hova sorolni képzetüket. Filozófiára nem tanítottak, a magyar közoktatásban ilyen tantárgy nem szerepelt. Bevezetést az irodalomba kaptam, amely ilyen vagy olyan szem-

pontból a magyar „valóságról” szólt. Hozzáteszem, néhány szerény kísérleten kívül igazán fantasztikus magyar irodalomról sem tudtam. Borges ezekből a hátrányokból segített ki.

Az olvasó: Mi köze ennek a dolgok nehézkedéséhez?

A szerző: Nem az, hogy Borges filozófiára tanított volna. Egyébként Isten mentsen Borgestől filozófiát tanulni, hiszen ő fantasztikumot csinált belőle. A módszer volt a lényeg. Az, hogy lehetett a dolgok változó nehézkedését fantasztikumként is felfogni. Lerázni a valóság láncait, ha ezek már úgy szorítottak, hogy sebeztek. Távozni a szemlélet néhány apró módosításával a realizmus börtönéből. És közben felismerni, a realizmus láthatára szűkösre zárt, más szóval provinciális. Úgy tartja, tilos neki azt gondolni, azt mondani, hogy a világ, amelyről nyilatkozik, esetleg egy másik világ. Persze Borges szerint sem okvetlenül egy másik világ, csak éppen ennek a lehetősége sincs kizárva. A fantasztikum ugyanis éppen abból áll, hogy a hihetetlen, amivel találkozunk, elképzelhető hihetőnek. Igaz, ha váratlanul és teljes erőből seggbe rúgnak, bármilyen hihetetlen, a fájdalmat, az átmeneti agyrázkódást hihetőnek *kell* elképzelnünk. Nem élvezzük, nem élvezhetjük a fantasztikum előnyét, az eldöntetlen, az eldönthetetlen lehetőséget. Ez a realista helyzet. Ha megölnék, az is realista helyzet. Ha viszont túléljük, ha az eset testi következményei enyhülnek, vagy meg is ússzuk őket, akkor gondolati síkon átléphetünk a bizonytalanságba.

Az olvasó: Gyakorlatilag hogyan?

A szerző: Az azonosság megosztásával, a kettőződés bejáratásával, a tudat megkérdőjelezésével. Velem történik-e, ami körülöttem zajlik? Én állok-e szemben az ellenfelemmel? Én kapom-e a dicséretet? Én csókolom-e nőt, akit ölelek? Ez nem jelenti azt, hogy ha az esemény során be kell mutatkoznom, akkor azt mondom: Kogutowicz Manó, és nem azt, hogy Karátson Endre. Csak úgy vélem, mondhatnám a Kogutowiczot is, ahogy mondhatom az André Karatszont. Évtizedekig barátainak küldött leveleimet „Bandika úr”-ként írtam alá. Jeleztem, hogy megmaradt bennem egy s más a gyerekből, akit Bandikának hívtak a szülei, de felnőtt is vagyok, akit illik megsüvegelni. Sokan idegenkedtek ettől a játéktól, aminek van némi köze a fantasztikumhoz. Élet a halálban, halál az életben, ahogyan Edgar Allan Poe és a XX. század művelte. Mikor először jártam a párizsi Invalidusok épülete előtt, melyből részben Hadi Múzeum lett, a díszes kovácsoltvas kerítés kapuja mellett jobbról is, balról is két német Tigris-tankot láttam hadizsákmányként kiállítva. Homokszínű afrikai tankok voltak, Rommel tábornagy idejéből, akit gyerekkoromban legendás hősként ünnepelt a sajtó. Engem akkor különösen az érdekelt, hogy a sivatagi hőségben átforrósodott páncéljukon kemény tojást főzött a legénység. Kicsit régimódinak rémlettek, még azokhoz a szovjet harckocsikhoz képest is, amelyek az ötvenhatos magyar ellenállást eltaposták. Arra gondoltam, a franciák úgy tesznek, mintha ők nyerték volna meg a háborút Hitler ellen, holott tevékenyen együttműködtek vele. Hihetőt és hihetlent egy kalap alá vesznek: ez az eldönthetetlenség. Helyük az ENSZ Biztonsági Tanácsában merő fantasztikum.

Második novelláskötetem, a *Színhelyek* (1982) megjelenése után kaptam Budapestről, Domokos Matyitól egy kedves és elgondolkoztató levelet. Egyik része értő dicséret volt, másik része buzdítás arra nézve, hogy a Nyugaton élő, jó ké-

pességű íróknak kellene történelmi regényt írniuk az ötvenhatos Forradalomról. Hogy éljen tovább általunk. Mivel a hazaiak nem tehetik. Tépелődtem. A felhívás valamiképpen egy dokumentumértékű narráció létrehozására szólt, én pedig egyetemi emberként a történelemírást tudományos feladatnak tartottam, íróként egészen más valóságról óhajtottam számot adni. Első alkalommal szembesültem akkor azzal, hogy egy szent házi feladat elvégzésére méltó lehetek, holott magát a műfajt nehézkesnek, unalmasnak tartottam, Tolsztoj művét is beleértve – utoljára, tízéves koromban, az *Egri csillagok* kötötte le érdeklődésemet. Mindazonáltal Magyarországról nézve a felhívás jogos volt, különösen olyan felfogás nevében, mely megadja a történelmi regénynek a polgárjogot. A félreértés elkerülése végett irodalmi kihívásnak tekintettem Matyi javaslatát, és, ha jól emlékszem,³ valami olyasmit válaszoltam, hogy az irodalom a maga történetét írja, amit én írok, azzal az irodalomtörténetet módosítom, s ilyenformán megtehetem, hogy nem a magyar katasztrófatörténetet teszem át regénybe, hanem egy másikat találok ki helyette.

Az olvasó: Nem szívesen olvastak ilyesmit Magyarországon.

A szerző: Igen, ez a helyes kifejezés, nem szívesen olvastak ilyesmit, bár értették. Talán nem is annyira az irodalomközpontúság hatott zavaróan, hiszen Kosztolányi például e mellett történelmi lándzsát, hanem inkább a fantasztikumot minősítették felelőtlennek. A népnemzeti lélegzetvétellel uralkodó romantika óta a magyar irodalom tanúskodni akart, és jóra indítani. Harcolt és tanított, küzdött és mutatta az utat. Ostorozta a gonoszt, kongatta a vészharangot a nemzet életére törő, társadalmának egészségét aláásó erők elleni mozgósításra. Szabad volt ezen kívül elégedettnek lenni, bizonyítani telhetetlen szerelmet a határokon belül elterülő hegyvízrajz iránt. Ezért a felelős tartásért és fáradozásért, ha pénz nem is sok, de megbecsülés, nemegyszer befolyás járt, amit veszélyeztetett a felelőtlenség vagy egyszerűen a felelős szerep mellőzése. A helytelenítés nem egyszer rangsorolásban nyilvánult meg: Karinthy Frigyes nem lehetett olyan fontos író, mint, mondjuk, Móricz Zsigmond, Szép Ernő nem kaphatott helyet Juhász Gyula mellett.⁴ Még a biztos ítéletű Szerb Antal szerint is, Molnár Ferenc csupán export drámákat írt. Ma már persze rugalmasabb az irodalom „feladatáról” szóló „diskurzus”, de én itt az ötvenes-hatvanas évek szemléletéről beszélek.

Az olvasó: Tudtommal Borges írt dicshimnuszta Buenos Airesről, magasztalta a pampát, az argentin szokásokat: a tangót, a késelést, a sarkantyús férfiasságot.

A szerző: Többé-kevésbé meghagytam neki mindezt. A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 1967-es Tanulmányi Napjain előadást tartottam a következő címmel: „J. L. Borges és a nemzetek feletti irodalom”.⁵ Réz Pali, aki az oda elsőnek meghívott magyarországi „küldöttség” tagjaként utazott ki, zsémbesen azt dörmögte:

³ Sajnos a levelezést úgy elrekesztettem valamilyen mappába, hogy csak hozzávetőlegesen idézhetem.

⁴ Nagydoktorimban Szép Ernőt a *Nyugat* fontos költői közé soroltam. Mikor elkészült a kézirat, az akkor éppen Párizsban vendégtanárkodó Szabolcsi Miklós elkérte, s megismerkedvén szövegével, óvatosan, de nyomatékosan megpróbált lebeszélni arról, hogy Szép Ernőnek külön fejezetet szenteljek.

⁵ Magyarul én írtam először esszét róla. Szövege megjelent a párizsi *Magyar Műhely* 1967. szeptember 15-i számában, 36–47 o.

„Mi az, hogy nemzetek feletti irodalom? Olyan nincsen.” Én azt írtam Borgesről: „az argentin témákban, érzésben gyökerező írásai, megvallom, nemigen érdekelték. Ezeknek utánajárni legalább egy esztendő történeti, nyelvészeti, néprajzi stb. tanulmányt rótt volna rám. Márpedig Borgeshez elsősorban az olvasmány élvezete, és nem a tanulás erőfeszítése vonzott. Franciára fordított műveibe merülve roppantul örültem, hogy megértésükhöz nem kellett lábjegyzetek között vallatni az író argentin lelkiségének tárgyi bizonyítékait. Borges országhatárokon és földrészekén túl úgy szólt hozzám, mint ember az emberhez, vagy ha úgy tetszik, mint európai az európaihoz, mert ennyi nacionalizmust vagy kontinentalizmust a XX. század közepén még el lehet viselni.”

Az olvasó: Borges is exportra dolgozott.

A szerző: Megindokolta. Azoknak a kritikusoknak, akik gyökértelensége miatt fanyalogtak, a mi nyugatosainkéhoz hasonló szellemben válaszolt: „A mi hagyományunk az egész nyugati kultúra; hiszem, hogy a mi hagyományunk Európa, és hiszem azt is, hogy jogunk van ehhez a hagyományhoz...” Nem következik ebből, hogy tagadta a nemzeti kultúra létét. Nekem az tetszett, hogy túllép ennek igényein, és ha történetesen ennek tartozékaira emlékszik – írtam –, „akkor is beágyazza a honi elemeket az örökkévalóság egyénien s nyilván vitathatóan értelmezett, de legalább mindenütt időszerű vetületébe”.

Az olvasó: Szemében az örökkévalóság abból áll, hogy az idő önmagát ismétli, vagyis nincs idő. Mi ebben az időszerű?

A szerző: Időszerűnek azt tartom, hogy a fantasztikum öltözékébe bújtatja az örökkévalóságot. Valósága bizonytalanba veszik. És mi ebben a bizonytalan vetületben élünk, ha lehet ezt életnek nevezni. A hagyományos értelemben vett örökkévalóság megnyílik számunkra, hiszen abból is hiányzik az idő, egyúttal azonban elveszti abszolút értékét, hiszen az is csak fikció. Az ötvenes-hatvanas években fiatalember voltam, ilyen korban még hajlamos az ember foglalkozni a bizonyosság kérdésével. Én elmenekültem a Kelet-Európára telepedett elől, mert erőszak és fojtogató tiltás nélkül nem tudott érvényesülni. Vallásos bizonyosságokhoz sosem volt különösebb érzékem. A szabad világban kerestem fogódzkodót, s azon vettem észre magam, hogy körülöttem hemzsegek a bizonyosságok, melyek lankadatlan hévvel igyekeznek kiütni egymást a nyeregből. A többség meggyőződéssel azt tartja, a demokratikus szabadságot a pluralitás biztosítja, az érdekek fáradhatatlan összecsapása serkenti a minőség fejlődését minden téren. Ezen a mozgalmas kereten belül azonban arra számítottam, hogy szilárdan megalapozott, intelligens tudás birtokába jutok. Igaz, Franciaország gyarmatbirodalma omladozott, de ettől még a humán tudományok továbbra is szilárd alapokon nyugszanak.

1958 tavaszán viharos diáktüntetések zajlottak a *Quartier Latin*-ben, s egy – elég unalmas – francia nyelvtanelméleti előadás során a rendőrség helikoptere a Sorbonne fölött körözött pár méterre az épület tetejétől, pokoli lármát csapva. Emlékeim szerint ilyenfajta ricsaj hallatán ajánlatos volt kereket oldani, valamilyen biztonságosabb helyre húzódní. Ám a teremben előadónak, diákoknak szeme sem rebbent. A jelenet jelképesen arra utalt, hogy a hagyományos örökkévalóság padjain ülünk, és maradandó ismereteket sajátítunk el. Honnan is sejthettem volna, hogy rövidesen kártyavárként omlik össze a múlt méltóságos tudománya az alapí-

tó atyák pozitivizmusával és magával a bizonyosságot szavatoló intézménnyel. Ott türelmetlenkedett már a küszöbön a szemiotika, a pszichoanalízis, a strukturalizmus puttonyában Dumézillel, Lévy-Strauss-szal, Foucault-val, Barthes-tal, Jakobsonnal, Lacannal, Chomskyval, Althusserrel, Lukács György szelleme is ott tolakodott Lucien Goldman álarcában, a „nouveau roman” hegyezte a pennát, amivel átszúrja az irodalmi hagyomány szívét. Kisvártatva mindez együttesen, bár eleinte nem összehangoltan elkezdte rengetni a szellemtudományok falait, ingatni a padlót és táplálni a maga forradalmi hátsó gondolatait. És mindez izgalmasan újat hozott, csupán a kultúrforradalmi hátsó gondolatok zavartak némileg, s a fegyelemnek álcázott intolerancia, amely a gondolkodásra elméletek kényszerzubbonyát akarta húzni. Fojtogató, szektás bizonyosságot erőltetett. Röpködtek az episztemológiai törésre vonatkozó hitvallások, követelések.

Az olvasó: Messze jársz Borgestől.

A szerző: Éppen visszatérek hozzá. A strukturális elv társai dédelgették, mert ő is mindent mélyszerkezetileg ragadott meg. Csak ő ebből is a fantasztikum forrását fakasztotta. Létrehozta az ellentétek egységét, a bizonytalanságát a bizonyosságban. Szememben egyre inkább ez lett az időszak: ugyanabban az útvesztőben bolyong, amelyben mindannyian, írtam. „Mert a fantasztikummal labdázó művész több, mint kiváló társasjáték, aminek sokan tartják. Amikor teológusnak öltözteti a mesterdetektívet vagy mesterdetektívnek a teológust, amikor írásaiban tudás lesz a költészetből és költészet a tudásból, amikor elmossa a határokat az esszé, a bibliográfia, az elbeszélés között, amikor a sokarcú és minden logika szorításából kicsúszó metaforát állítja az alkotás középpontjába, amikor ő is a kategóriák és műfajok világméretű fellazulásának képviselője és munkása, annak az életérzésnek az írója, amely az istenek és a hiszekegyek bizonyossága helyett legfeljebb az istenkeresés vagy a tétova hit vágyából táplálkozik, annak az emberiségnek a szóvivője, amelyik bálványok sorát állítja fel és dönti le némileg idegbajosan, de kiváló mesterségbeli felkészültséggel.”

Az olvasó: Mintha megfordítottad volna. Nála a vallásból lett fantasztikum, nálad meg a fantasztikumból vallás.

A szerző: Úgy hívják ezt, hogy jobb helyett. Akkor még úgy gondoltam, valamilyen transzcendenciára szükség van. Legalábbis egyik énem igényelte. Valami szertelent, valami lehetetlent. Talán '56-ból maradt ez a kívánság. Ez húzódtatott meg a *Lelki gyakorlat a Chapmanon*⁶ hátterében. Zaprilogován, aki beleőrül a Szent Szeretet Ligájának érzéki zűrzavarába. S akihez a diliházba az elbeszélő egy kiló narancssal meg némi tejcsokoládéval menne látogatóba. Mert a másik énem tudta, a fantasztikum bizonytalanság, nem fér meg a vallás bizonyosságával. A Borges-esszé is a XX. század tudatát jellemző eldönthetetlenségre hegyeztem ki: „tudja már, hogy a lét is meghatározza a tudatot, s a tudat is a létet, de egyre kevésbé tudja, hogy melyik mikor teszi ezt és milyen mértékben.”

Az olvasó: Neked Borges álarcul szolgált?

A szerző: Ösztöngött. Egy bennem lappangó fogékonyságot tett számomra hozzáférhetővé. Beleérzéssel olvastam, lelkesen írtam róla.

Az olvasó: És a kellékeivel bűvészkedő szerepembert volt kedved követni?

⁶ A *Lelki gyakorlat* című első kötetem egyik elbeszélése. (Párizs, Magyar Műhely kiadása, 1967.)

A szerző: Igaz, szegény, elidegenedett ábrázatú, félvak író színészkedett. Megjátszotta Borgest. Akit a világ lát, a mások, a társadalom számára létező embert. De tisztában volt vele, nem csapta be magát. Játszott Borgesszel. Azt játszotta, hogy Borgesre van ítélve: „Mindig minden a másikkal, Borgesszel történik – olvasom *Borges és én* című karcolatában. – „Én járok-kelek Buenos Airesben, gépiesen meg-megállok egy kapuboltozat vagy egy patio rácsa előtt. Borgesről postán szerzek híreket, nevével egy tanári pályázaton vagy valami életrajzi lexikonban találkozom. (...) ...az én sorsom az, hogy visszavonhatatlanul eltűnjek innen, és csak néhány pillanatomban adatik meg tovább élnie, őbenne, a másokban. Lassan, de biztosan mindenemet átengedem neki, bár jól ismerem perverz rögeszméjét, amivel mindent meghamisít és eltúloz. (...) Évekkel ezelőtt megpróbáltam elszakadni tőle, lemondtam a külvárosi mitológiákról, a térrel és idővel játszottam, de most már ezek a játékok is Borgeshez tartoznak, és nekem mást kellene kitalálnom. Életem ilyenformán folytonos menekülés, amelynek során mindent elveszíték, és mindenem vagy feledésbe megy, vagy átmegy az ő tulajdonába. – Nem is tudom, kettőnk közül melyikünk írja e sorokat.”⁷

Az olvasó: Ez a megkettőződés is szerep.

A szerző: Igen, a hajlam bennem is megvolt. Tőle tudtam meg, hogy vállalhatom. Bizonytalanságban és játékosan. Mikor a szóban forgó esszém majdnem egy időben megjelent a *Lelki gyakorlat*tal, első kötetemmel, amelyhez Borges idézetet választottam mottónak, a kritikusok nyomában Borges-tanítványnak állítottak be, s a címkét gépiesen megint rám ragasztották a *Színhelyekről* szólva, holott második kötetemhez Szophoklész szolgáltatta a jelmondatot: „Mindezekre, jövővény, nem beszéd tanít: el kell e helyre jönni ismeretükért” (*Oidipusz Kolonoszban*). Az önismeret kérdése fogalmazódott meg ebben, Borges pedig ennek a tudását elhárította, az egót eleve fikciónak állítva be – fantomkép gyanánt jelenhetett csak meg a Maja fátylán. Az egyén azonosságáról más írókkal társalgottam a magam módján. Partnerekhez megint az akkori francia divat segített az „abszurd” mezében futtatott Kafka és Beckett személyében.

b) Kafka: az önbecsapás szerepei

Az olvasó: Párizsban olvastad Kafkát?

A szerző: Hol olvastam volna? Budapesten francia szerzőket olvastam inkább, az volt számomra új nyelv és kihívás. Kafkához legfeljebb németül lehetett hozzáférni, azt a nyelvet pedig a francia kedvéért meglehetősen elhanyagoltam. A Rákosi-időkben magyarul „Kafka-problémák” léteztek, és nem fordítások. Ez utóbbiak a Forradalom után bújtak elő, az elnyomatásban megint éledő magyar abszurdra való utalásként, a cenzúra enyhülésével. Én azonban a francia abszurd keretében ismerkedtem vele, s az is vonzott, hogy az abszurd a fantasztikum köntösében jelenik meg nála. A francia környezet pedig arra indított, hogy a megjelenítés formája iránt élénkebben érdeklődjem, mint ahogyan Magyarországon tettem volna.

⁷ Somlyó György fordítása, in: Jorge Luis Borges: *Okok, jelek, dolgok*, Budapest, Európa, 1984.

Az olvasó: Ne mondd azt, hogy teljesen filozófiként olvastad.

A szerző: Persze, nem. Az egyszerre színházias és higgadt lázálomvilág lekötött, de valami ebben váltig arra ingerelt, hogy próbáljam megérteni. Közvetve Kafka maga figyelmeztet arra, milyen fontos szerepet játszik ebben a forma. *A Per* elején, a rejtélyes letartóztatását követő éjszakán Joseph K. el akarja mondani a másik albérlőnek, Bürstner kisasszonynak, hogy az ő hibájából aznap reggel a nyomozók rendetlenséget hagytak maguk után a lány szobájában.

„– Az én szobámban? – kérdezte Bürstner kisasszony, s nem a szobát, hanem K. arcát fürkészte.

– Úgy van – mondta K., s most néztek először egymás szemébe –, hogy mi módon történt, szóra sem érdemes

– De hiszen ez az, ami igazán érdekes – mondta Bürstner kisasszony.

– Nem – mondta K.

– Nos – mondta Bürstner kisasszony –, én nem ártom magam a titkaiba, ha ragaszkodik hozzá, hogy ez érdektelen, egy szavam sincs ellene.”⁸

Az olvasó: Bürstner kisasszonyt a részletek is érdeklik. Biztos arra kíváncsi, hogyan fogja megkönyékezni az éjszakai látogató. Hogyan vetkőzteti le.

A szerző: Köztudomásúan a legtöbb nőnek ez fontos formaság. Ha erről van szó. De vajon K. is így érti?

Az olvasó: K. nem akarja az időt húzni. Bürstner kisasszony arra panaszkodott, hogy fáradt. K. a lényegre akar térni.

A szerző: De mi a lényeg? A letartóztatás vagy a vetkőztetés?

Az olvasó: Hát, nincsenek egy hullámhosszon.

A szerző: Ha csak azt nem nézzük, hogy a párbeszéd formája kapcsolatot teremt a két különböző dolog között. K. viszont a kapcsolatot nem veszi észre. Csupán az olvasó, aki te is lehetsz, ha figyelsz a formára.

Az olvasó: Azt akarod mondani, K. figyelmetlen olvasó?

A szerző: Felületes, mert elsiet. Keresi, mi a vád ellene. Nem találja. Ezt pedig máris fel lehet róni neki. Némi iróniát lehet észrevenni Bürstner kisasszony megjegyzésében. Azt is feltételezhetjük akár, hogy K. nem jóhiszemű, hogy eltitkol valamit, amiről valamilyen formában tudomással bírhat. És ha ebbe belegondolunk, akkor már a rossz lelkiismeret mélységeibe keveredünk. Mindazonáltal nem kell belegondolnunk; a történet nem kötelez bennünket rá. Rengeteg utalás történik arra, hogyan hozza Kafka létre a baljós érzés élvezetét. Itt is például, amikor K. azt mondja a lánynak: egy kis rendetlenség támadt a szobájában, idegen emberek okozták, akaratom ellenére, akkor ezt olvassuk, érdemes újraolvasnunk: „Az én szobámban? – kérdezte Bürstner kisasszony, s nem a szobát, hanem K. arcát fürkészte.”

Az olvasó: Mondom, ez lehet kacér kihívás.

A szerző: Vagy utalás arra, hogy a rendetlenség K. gondolataiban támadt, bár ő a lány szobájáról beszél. A történet során valami módon kiderül, Bürstner kisasszony, akárcsak a többi szereplő, a „törvénnyel” áll kapcsolatban, tudását innen meríti. Ő is olvas K. gondolataiban, az elbeszélés módjából ez is következhet. Engem mindenesetre lekötött ez a kettős olvasási lehetőség, ajzotta kíváncsiságomat.

⁸ Szabó Ede fordítása. Franz Kafka: *A per*, Budapest, Európa, 1968.

Az olvasó: Engem inkább zavar, ha szüntelenül két irányba kell figyelnem.

A szerző: Engem az izgatott, hol lehet elkapni a fogást, amivel az értelmezést megghiúsítja. Minél csalókábban jött-ment az inga, annál jobban vágytam arra, hogy szétszedjem a gépezetet.

Az olvasó: Gyerekes kíváncsiság.

A szerző: Hírével ellentétben Kafkában játszótársat is láttam. Olyan játékost, aki csal, amikor teheti, amikor nem néznek a körmére.

Az olvasó: A szorongást észre sem vetted?

A szerző: Egyre inkább a csalásnak tulajdonítottam.

Az olvasó: Szerinted mire ment ki ez a játék?

A szerző: Éppen ezt akartam megtudni. Nem szórakozásra, azt láttam. És azt is éreztem, hogy valamit nagyon akar mondani vele. És hogy ez az erőlködése falra hányt borsó. Szóval, hogy a közlésvágyának a kudarcát akarja közölni. Joseph K. maga az idegen, aki nem ugyanazt a nyelvet beszéli, mint a környező világ. Nem tud hatni rá. Hány ilyet láttam, '56-os menekültet, aki szeretne volna elmondani a Forradalmat, de csupán artikulálatlan ősmondatok rogytak ki a szájából, ahogyan az általa ismert pár francia szót egymás mellé gyűrögette.

Az olvasó: De a magyarok valóságosan nem beszéltek azoknak a nyelven, akikkel beszélni akartak. Joseph K. pedig németül érintkezik németül beszélőkkel.

A szerző: *Hier soll der Hund vergraben sein*, mondogattam akkoriban magamban. Ha ugyanazokkal a szavakkal élnek, bizonyára mást értenek rajtuk. De miért gondolnak mást? Hol jár az eszük? Honnan beszélnek? – ahogyan a hatvanas években kezdték a kérdést feltenni.

Az olvasó: No, és hova lyukadtál ki?

A szerző: *A perrel* sehová sem, mert annyiféle magyarázat halmozódik, hogy először nem boldogultam vele. Kafka egyik novellája, *Az ítélet* olvasása után vilant fel a célra vezető ötlet.

Az olvasó: Ez egy családi történet. Mi köze *A perhez*?

A szerző: A magja gyakorlatilag azonos. Egy ifjú kereskedő azt hiszi, hogy minden rendben, boltja virágzásnak indul, el akarja venni menyasszonyát, aztán amikor az örömdetesnek vélt hírrel beállít idős apjához, hirtelen semmi sincsen rendben: az aggastyán letolja a sárga földig, halálra ítéli, vízbefulladásra, s fia rögvést le is veti magát a hídról. Úgy hívják a fiatalembert, hogy Georg Bendemann, ami feltételezhetően „kötetekre”, „könyvekre” utalhat, vagyis Kafka író-ságára, amiképpen Fräulein Bürstner a kefére, kefélésre, ami utalhat a tisztogatásra, vagy másra.

Az olvasó: Mennyiben lehet Bendemannt idegennek tekinteni?

A szerző: Bendemannt voltaképpen nem, jóllehet gondolatai egy idegenbe, pontosan Oroszországba, Pétervárra szakadt barátja körül járnak. A történet elején azon töpreng, hírül adhatja-e házassági szándékát a távolban elszigetelt magányban élő barátnak, akinek az üzlete is egyre rosszabb napokat lát. Igazából már megírta a szóban forgó levelet, melyben igyekszik a címzettet rábeszélni, jöjjön el a lagzira.

Az olvasó: Ez pusztán ürügy a narrátornak, hogy Bendemann eljegyzését szóba hozza.

A szerző: Olyasmi gyanánt, amiről kínos szólni. Ez fontos. Georg Bendemann

gondolataiban testet ölt, hogy miért nehéz e távoli baráttal szót érteni. Részlete-sen felsorolja feltételezéseit. A barát üzletileg a tönk szélére került, idegenszerű körszakálla alig leplezi hatalmasodó betegségét, honfitársainak kolóniájával éppúgy nem tartja a kapcsolatot, mint a helybeliekkel, vagyis agglegénysorsra van kárhoztatva. Hazahívni segítőkész barátai közé azt éreztetné vele, hogy fel-sült külföldi próbálkozásával, meg aztán, ha netalán hazatérne, „sem barátai kö-rében, sem nélkülük nem lenne boldogulása, szégyenkezés gyötörné, nem lenne se hazája, se barátja többé, nem jobb-e akkor, ha marad idegenben, ahogy ed-dig?”⁹ Ráadásul a három éve tartó távollét során Georg életében sok minden tör-tént: anyja halálát ugyan még tudatta barátjával, aki elég érzéketlenül nyilvání-tott részvétet, arról viszont nem szólt neki, hogy azóta apja kisebb szerepet játszik a boltban, Georg pedig nagyobb, s a forgalom ötszörösére nőtt. Szóval, tapintatból ilyesmit nem közölhetett a legallyazódó távollévővel, csak hát éppen menyasszonya ragaszkodott ahhoz, hogy ott lássa őt is a menyegzőjükön.

Az olvasó: Még mindig nem látom, mi köze ennek Joseph K. esetéhez.

A szerző: Nézd egy kicsit elvontabban. Igaz, hogy mindezek a fenntartások elő-jöhetnek egy idegenbe távozottal kapcsolatban. Vagy pedig, megfordítva, egy ott-hon maradtal kapcsolatban. Ma sincsen másképp. Kafka realistán ábrázol itt, s ez is figyelemre méltó a történet megértéséhez, de kérdésedre elsősorban az a válasz, hogy a pétervári barát ugyanazt a nyelvet beszéli, mint Georg Bendemann, és mégis gondot okoz hozzá beszélni, vele szót érteni. Másképpen értelmezné a kö-zös szavakat. Itt is, mint *A perben*, a homonímia, az egyforma hangzás történetben végbemenő, szereplők általi megszemélyesítéséről van szó. Kezdtém megérteni, hogy ez Kafka egyik legsajátosabb retorikai fogása (mert ő is folyamodik retoriká-hoz), a másik pedig a narrátor oldalazása. Szempontjait észrevétlenül változtatja; hol a homonímia egyik jelentését képviseli, hol a másikat.

Az olvasó: Manipulálja az olvasót?

A szerző: Idő és tér felforgatásával. Itt érdemes lesbe állni, itt juthatunk az ab-szurd történetmondás egyik nyitjához. Legalábbis én itt jöttem rá sok mindenre. Figyeld csak: a szöveg első harmadát így lehetne célszerűen összefoglalni: hosszas habozás után Georg tudatja levélben orosz földön szerencsétlenül agg-legénykedő barátjával, hogy eljegyezte magát, és szeretné, ha barátja részt venne a menyegzőn. Igen ám, de Kafkánál az elmondás sorrendje más. Először meg-tudjuk, hogy Georg írt egy levelet a távollévőnek, aztán elég hosszasan követjük Georg tűnődését, hogy miért nem kellene/nem érdemes a levelet megírnia. Vé-gül megismerkedünk a menyasszony követelésére megírt levél tartalmával, mely védőbeszéd a házassági terv mellett.

Az olvasó: Azt, ami már megvolt, jövőnek állítja be.

A szerző: S ami ott van a távolban, abból itt a közelben lesz. Nem a postára vi-szi a levelet, hanem átmegy a folyosón apja szobájába. Az öreg legyengültnek látszik, nem akar emlékezni a pétervári barátira. Georg levetkőzteti, ágyba dugja, betakarja, ám a fater hirtelen talpra ugrik, megvádolja fiát, hogy el akarja ragad-ni tőle az üzlet vezetését, valósággal el akarja temetni, szövetségben buja meny-asszonyával. Ami a pétervári barátot illeti, őt az apa képviselte „itt”, különben is

⁹ Tandori Dezső fordítása. *Az ítélet*, Európa Zsebkönyvek, 1982, 6. o.

ő az apa szíve szerinti fiú, Georgról pedig így nyilatkozik: „Ártatlan gyerek voltál valójában, de még inkább voltál azonban ördögi ember.”

Az olvasó: A vízhalálra ítéltetés kicsit túlzott, nem?

A szerző: A folyóba eső Georg még annyit kiált: „Kedves szüleim, hiszen mindig szerettelek benneteket”, de, s itt én mondom, hogy de, az utolsó mondat így hangzik: „E pillanatban szinte végtelen forgalom indult meg a hidon.”

Az olvasó: Hangulati abszurd.

A szerző: Igen, csak hogy logikája figyelemre méltó, ha odafigyelsz. Az egész történet Georgnak előbb a barátjával, majd az apjával való kommunikációs nehézségéről szól. Az utolsó mondat utalása szerint ahhoz, hogy a kapcsolat létrejöjjön, a „forgalom” meginduljon, az akadálnak, vagyis Georgnak meg kellett semmisülnie.

Az olvasó: Pedig éppen Georg kereste a kapcsolatot.

A szerző: Jobban megértettem a történeteket, amikor felfogtam, hogy Georg saját szándékának sírásója. Egyrészt ha már megírta a levelet, Oroszországba kellene elküldenie, nem az apja szobájába vinnie, másrészt tisztázni kellene magában a hasonlóságot gyengülő, magányos apja s az elszigetelt, lerobbant pétervári barátja között, és azt főleg, hogy helyükben ő ragadja magához a bolt vezetését, ő virágoztatja fel és, ráadásul, neki van nője. Jogos gondolatársítással azt lehet mondani, hogy mindkettővel szemben sikeres bitorlóként viselkedik, de ő a hasonlóság elismerése helyett köntörfalazik, önmagával sem őszinte.

Az olvasó: Szerinted miért ez a színészkedés?

A szerző: Mert ő ugyan a többiek rovására sikeres, egyúttal mégis azt akarná, hogy szeressék.

Az olvasó: Szóval ez a reménytelen fiúi szeretet tragédiája. Az apa azt szeretné, hogy fia feltörjön, családot alapítson, csak ez azzal jár, hogy a fiú őt kiüti a nyeregből.

A szerző: Kétségtelenül ez a finom megfigyelés meghúzódik az elbeszélésben. A valóságban persze legfeljebb feszültségek származnak ebből az ellentmondásból – neurózisok, ahogyan Freud mondja, akit Kafka olvasott –, de halálos ítéletet kapni azért inkább a képzelet világába tartozik.

Az olvasó: Mondtam, hogy ez egy kicsit durva.

A szerző: Nézzük meg, mi a vád ellene. Az apa szerint ártatlansága mögött ördögi ember. Az apa szíve szerinti fiú a pétervári veszteséges, aki nagyon hasonlít az apára, akit az apa képvisel, olyannyira, hogy már-már az a gyanú támad, hogy ugyanarról az emberről van szó két személyben. Ennek a két „jónak” az egyesülését akadályozza meg az ördöginek elnevezett Georg.

Az olvasó: Voltaképpen mivel akadályozza?

A szerző: Előtérbe állítja a társadalmi érvényesülést, a nemek kapcsolatát szexualitással alacsonyítja, akárcsak Joseph K. – mert itt már beszédessé válik a szerkezeti hasonlóságuk. Mindketten számítóak, ami a gyakorlati ésszerűségen kívül esik, arról nem vesznek tudomást. Rájöttem, hogy Kafka mindkét esetben ezt a kettős vetületet jeleníti meg: a láthatót, s azt, ami nem látható, mert a főszereplő rosszhiszeműen elfojtja. A történet abból áll, hogy az ésszerű harcba keveredik az ésszerűtlennel, és a rövidebbet húzza, mert nem lát bele az árnyékvilág kártyáiba, nem ismeri fel harcmódorát, ráadásul pedig úgy tesz, mintha roppant

méltatlanság üldözné, hiszen hiánytalanul eleget tesz az erény és tisztesség közmegebecsülésnek örvendő követelményeinek.

Az olvasó: Az ésszerűtlen, amiről beszélsz, kívül van, vagy belül?

A szerző: Belül van, persze, de Kafka kívül ábrázolja. Erre jöttem rá *Az ítéletet* olvasva. S azért nem volt könnyű rájönni, mert Georg Bendemann tűnődése a történet elején teljes valószínűséggel zajlik. Amikor átmegy a folyosó másik oldalára, apja szobájában már a tudat alá gyömöszölt problémával kerül szembe. Ő pedig, és vele együtt az olvasó értetlenül áll az ott történőkkel, mert semmi nem jelzi, hogy egy másfajta térbe került. *Az ítélet* pár oldalas szövegében csupán a család lakása és a kapcsolatteremtő kivégzés jelenik meg közvetlenül; a regény hosszúságú *A perben* viszont Prága városában bolyongunk a józan ész számára érthetetlen vád nyomában. Ha Kafka az irracionális helyekre kirakná a feliratot, hogy ez itt a tudatalatti birodalma, kívülről néznénk, és onnan az események kevésbé hatnának nyomasztóan.

Az olvasó: Te is kívülről nézted/nézed.

A szerző: Joseph K. és Georg Bendemann azért hal meg, mert nem tud kívül helyezkedni. Az abszurdon. Vagyis önmagán. Ők olyan szereplők, akiket szerepük vesztükbe hajt. Én ezt szerettem volna elkerülni. Láttam, hogy baj van, ha az ember a józan ésszel felfogható, szabad szemmel látható világra s az ebben játszott szerepére korlátozódik. Talán ez volt a legfontosabb tudás, amit emigránsként, másrészt íróként szereztem

Az olvasó: Freud nem pontosabb és fontosabb kalauz?

A szerző: Persze, Freud tudományos fogalmazásra törekedve leírja a traumás érzésvilág működését. Az elvont nyelvezetet a gépezettel ismerkedő ember hajlamos kívülről olvasni, s többnyire azt gondolja: ez mindenkre érvényes, s ebből a szempontból érdekes. Az viszont kevésbé jut eszébe, hogy önmagán ellenőrizze az Ödipusz-komplexus ravaszkodásait, vagy a csecsemőkorban elszenvedett apró-cseprő hiányérzetek feltupírozódó következményeit. Amikor viszont Kafka nyitja meg előttünk a neurózis útvesztőjét, egy általunk nehezen követhető vagy teljesen érthetetlen tartományba vezet, amely kihívást jelent számunkra. Mivel a szereplő szemével nézzük, érdeklődünk sorsa iránt. Ilyenformán ami őt félrevezeti, megzavarja, kudarcot valló próbálkozásokra bírja, az minket is érint. De mennyiben? Hiszen nincsen mindenkinek viszálya a szomszéd helyiségben lakó faterral, aki kétes tisztaságú jéger alsóban elévült újságokat böngész. Nem jön feltétlenül értünk három fekete ruhás egyén az albérleti szobánkba. Nem lesz belőlünk csúf bogár, miután egy muffed nő képét a szobánk falára gombostűztük. Feltételezhetően mégis azért érezzük érintettnek magunkat, mert álmainkban ilyesmik bőven előfordulhatnak. Azzal szoktuk nyugtatni magunkat, hogy mi és az álmunk két különböző dolog. Meg hogy álmunkban nem is vagyunk mindig vesztesek.

Az olvasó: Ez az, miért nem sikerül a szereplőknek?

A szerző: Szerintem azért, mert Kafka álmhelyzetekbe telepíti figuráit, akik ezeket teljesen valóságosnak élik meg. És halvány segédfogalmuk sincsen arról, hogy a saját álmaikról, önmaguk belső világáról van szó. Lényegileg saját magukkal küszködnek, és közben azt hiszik, hogy valaki más az ellenfelük.

Az olvasó: Ezeket a szerencsétlen flótásokat nevezik anti-hősöknek

A szerző: Anti-hősöknek, igen, de én inkább jópipákról beszélnek. Mert cinke kártyákkal játszanak.

Az olvasó: Ugyan már. A kafei embert egy embertelen, modern világ áldozatának szokták beállítani, tragédiáról beszélnek vele kapcsolatban.

A szerző: Csak azt felejtik el, hogy a tragikus hős már az ókorban magasabb szempontból vétéknek is számított.

Az olvasó: És mi a véte a Kafka által világra hozottaknak?

A szerző: Az, hogy becsapják magukat. Mert ahogyan Georg Bendemann példája is tanúsítja, ő maga hozza ki magából a végzetes világot. Mégpedig azért, hogy elhallgattassa lelki furdalását, hogy elbújhasson rossz lelkiismerete elől.

Az olvasó: Szóval az a baj, hogy szerepet játszik.

A szerző: Igen, a francia „új regényírók” ezért hivatkoztak Kafkára a „szereplő” elleni hadjáratukban. Ami azonban a lélektani csúrést-csavarást illeti, arról csak Nathalie Sarraute szolt néhány szót. Mindenesetre én íróként Kafka történeteivel lelkizve jöttem rá, hogy az ember belső megkettőződése mennyire valós, és hogy ennek felhasználása alkotói szempontból mennyire ösztönző irányba mutat.

Az olvasó: Szóval te szétszedted Kafka abszurdját. Ezek után a világ abszurditása, amiről ő beszélt, nem érintett többé?

A szerző: Attól függ, hogy milyen abszurd-felfogást tulajdonítasz neki. Ha metafizikait, akkor mondhatom, hogy nem ilyesmi vonzott hozzá. Különben is, olyan természetel jöttem a világra, amely a világ tökéletlenségeire koncentrált, s jóformán érzéketlen a „Teremtő” jelen- vagy távolléte iránt. Elemista koromban istentisztelet alatt, mivel úgy mondták körülöttem, hogy a hit fontos, megpróbáltam hinni. Nem ment, nem jutott semmi az eszembe. Szétszórt vagyok, ezzel vádoltam magam, és megpróbáltam erősen a combomba csípve összpontosítani az Istenre. Nem jött meg a hit, csak a combom fájt. Egy idő után rájöttem, teljesen hülye vagyok, hogy kínozom magam semmiért.

Az olvasó: Mégis, mint művelt ember, csak érdeklődtél az iránt, hogy a XX. században a csalódott emberiség miképp fogalmazza meg, hogy sorsára nem kap magyarázatot.

A szerző: Persze, a kérdés mindenütt előtérbe került, de nem valószínű, hogy Kafkánál a vallási megoldások lehetetlensége a fő kérdés. Az üzenethez az idők során elfelejtette az üzenetet. Ennél többet nemigen mondott. Rezignált humora inkább elvetélt kommunikációs lehetőségekre utal. Mármint naiv olvasatban lehet azt állítani, hogy a figurákat körülvevő világ rajtuk kívül létezik, s ennek képtelensége miatt nem lehet vele az értelem szintjén érintkezni. Kevésbé naiv olvasatban viszont inkább a figurák idegen jellegét érdemes hangsúlyozni, ők nem képesek a „törvényhez” közelebb kerülni, előírásait tisztázni. Lehet bennük jelképesen látni művészt vagy megváltót, akár a gyökereitől elszakadt „nyugati” zsidó megtestesülését, de akármelyiket tekintjük mérvadónak, bajosan állíthatjuk, hogy látszólagos jóakaratauk, hivatástudatuk és kitartásuk pozitív szerepet biztosít nekik. Többféleképpen lehet ezt is magyarázni, ám akármelyikre voksolunk, előbb azzal kell számot vetnünk, hogy hibájuk minden esetben a megértésre való képtelenség. Amit pedig nem értenek meg, az belőlük sarjad, az nem egyéb, mint az ő belső valóságuk és igazságuk.

Az olvasó: Rosszhiszemű emberek, akik jóhiszeműnek tartják magukat. Vajon teljesen ők a felelősök ezért?

A szerző: Hasznos kérdés. A választól függ Kafka művének értelmezése. Ha azt mondom, cseleznek önmagukkal, de főleg azért, hogy a világ szemében ártatlannak mutakozzanak, akkor Kafka ízig-vérig moralista szerző, aki a hatalomvágytól beteg emberiségre utal zavarbaejtően talányos történeteivel. Ha viszont úgy látod, hogy a tudatos és öntudatlan énjük közötti kapcsolat tisztázása meghaladja erejüket, és hogy e keserves helyzetben megilletné őket valami megvilágosítás, akkor Kafka az emberiséget áldozatnak festi le, minden megnyilvánulását szájalommal szemlélve. Ez esetben csakugyan felvetődik, hogy mi okozza a végzetes rövidlátást. Ki vagy mi a ludas, ha nem az ember a hibás?

Az olvasó: Úgy mondtad, nem földöntúli vádaskodásról van szó. Milyen tippet adnál?

A szerző: Először is azt, hogy a két értelmezést nem lehet Kafkánál sem különválasztani, sem egymással szembeállítani. És bizonyosat, azon kívül, hogy az ember önmagával viaskodik, erről tudomást sem szerezve vagy szerezhetve, bajosan lehet mondani. Még annyit talán, hogy az ember nincs a helyén, keresi a helyét, de hogy rátalálhat-e olyan helyre, amely megmenti gyötrelmesen rossz lelkiismeretétől, arra a kérdésre a nagy Kafka-regények befejezetlensége a rejtelmesen lehangoló felelet. Mintha csak a Paradicsomban létezne ártatlanság és tiszta beszéd. Olyan beszéd, amely az embernek az emberrel, a családdal, a társadalommal, önmagával szükséges közlési lehetőségét hitelesíti. Visszajutunk a formához: ennek szempontjából az egész Kafka-mű egy olyan nyelv hiányát testesíti meg, amelynek szavai azt jelentik, amit mondanak, és valamennyi szereplő ugyanazt érti rajtuk. Persze, valószínű, ha ilyen nyelven íródtak volna szövegei, iszonyatosan unalmas allegóriák lennének, irodalom névre nem is tarthatnának igényt. Szóval örüljünk a homonímia diadalának. Mindazonáltal, ha azt tekintem, hogy Kafkát annak a lángeszű kiaknázása avatta íróvá, ami őt bántotta, akkor kérdésemre, hogy ő kit vagy mit okol a csődtömegért, azt a tippet adnám, hogy az emberi nyelvet, ahogy egyébként a Monarchia német ajkú szerzői, például Hofmannsthal programszerűen tették. Legalábbis az emberi nyelv katasztrofális felhasználását.

Az olvasó: Szóval ő szerette volna nem szeretni a hazugságot.

A szerző: Így is mondhatod. De nem csak hazugságról volt nála szó. Kafka az életképtelenséget panaszolta. Az ember nem azonosulhat a szavakkal, amelyekkel magát kifejezi. Szóval a nyelv akadályozza a kiteljesült életet, melynek egymás hiteles megértésén kellene alapulnia. Nem lehet elvetni azt az olvasatot, hogy Kafka szerint létezett kiteljesült élet, és bár megerősíteni sem lehet ezt a képzetet, annyi valószínű, hogy érzelmileg hitt ilyen lehetőségben. Legalábbis csak oldalazva ásta alá a derűlátást, nyíltan nem szállt szembe vele, mint Beckett, aki az életet büntetésnek fogta fel, magáévá téve, feltehetően Schopenhaueren keresztül, Calderón szentenciáját: *Pues el delito mayor del hombre es haber nacido*.¹⁰

(következő számunkban folytatjuk)

¹⁰ Az ember legnagyobb bűne, hogy megszületett.

metaxa

(részlet)*

a nyár azonnal leggyilkosabb formáját mutatta, lángoló kupolaként borult a városra, reszketett a házak közt a levegő, és hihetetlen, hogy a félmeztelen cigányfiú hogy bírja a tűző napon az aszfaltot csákányozni az astoriánál, ilyenkor kell elutazni, új nyarat kezdeni, a salátabár galériáján megrekedt a levegő, párolódunk a ragacsos ételszagban, a másik asztalnál egy kísérletről beszélgetnek, egy mintakertészethen nevet adtak minden palántának, és harminc százalékkal javult a terméseredmény, de a zöltségek elfogyasztásakor kannibalisztikus érzéseket kellett legyűrniük, délután szieszta otthon, ciceró doromboló hátizsák, lehalkított tévé, a vörös salakon fehér ruhás teniszezők, cure-cédék szólnak sorban, alig hallhatóan, a konyhában kifolyó kávé illata bekúszik a szobába, kottaállvány, a konvektoron mozdulatlan papírkígyó, halk és csökönyös zene, a lányok röppenő szoknyája, a játszmák közt kocsireklámok, seat fura, seat ronda, seat taliga, este becsomagolok, a brácsát gyapjúkendőbe csavarom, vigasztaló szavakat suttogok az f-résébe, és mint bölcsőbe, úgy teszem tokjába, reggel gigi nem kísér ki a reptérre, az előszobában búcsúzunk, tudom, hogy visszafekszik, és amíg lehet, aludni fog, hogy annyival is kevesebbet legyen a hiányommal,

a szex megöli a szerelmet, az első aktus véget vet a szerelmi ábrándoknak, az első aktus egyben az utolsó, hetek, hónapok, évek telnek el, lustaság és csömör, egymásba ízesülve, mint kocsonyában a répa és a főtt farok, a végeredmény nyaralásokkor a legszembeszökőbb, nyugágyak vásznán pihenő páros delírium, a férfi férfiassága romjain, semmibe révedve, barnán, kérgesen, egyik cigit szívja a másik után, a nő nőiessége romjain pilledezve, mint egy madár, aki saját tollaiból rakott fészket, napszemüveg, naptej, füst és zsírpárnák mögé rejtőznek, nem hiszed, hogy ez bekövetkezhetsz, hogy veled is megtörténhet, védettnek gondolod magad, kivételes képességeket érzel, hogy a csődöt elkerüld, aztán egyszer csak ott találsz magad azon a kék és sárga tengerparton, és nyaralsz, nem veszekedtünk gigivel, csak egyre többet hallgattunk, őszintétlen, rossz, nyúlós csöndek, nem egymással, nem egymásért, hanem egymás mellett kezdtünk élni, nem néztem szemébe, nem nézett szemembe, tettük a dolgunkat, műviség, finoman kiegyensúlyozott, de céltalanul működő gépezet, éjjelenként a neten lógtam, kivárás, a konfliktusoknak, akár az élőlényeknek, megvan az élettartamuk, jelentkezett még egy zavarba ejtő mozzanat, kezdtem nem látni, hogy szép, szépsége bezárult, mint egy

* A készülő regény előző fejezete szeptemberi számunkban olvasható.

kagyló, úgy néztem rá, mint egy érdes tárgyra, figyeltem, hogy fölemel egy poharat, és úgy emlékeztem valamikori szépségére, mint egy bűvésztükkre, a szívem még fölmelegedett, deréktól lefelé megbénultam, a turné majd kimozdít a patthelyzetből, az utazás előtti hetekben a próbákra összpontosítottam, a távollét felfüggeszt és újradefiniál, elmenekültem a vihar elől,

reggel vizit, kávé a folyosó végi automatánál, kiülök a teraszra, írok, fekete mondatok a fehér papíron, nyelvi mozi, rögzítés, felejtés, este társasági élet, karcsi zenész, kolléga, basszusgitáros a bűn együttesben, nézzük a tájat, a park eszelős pompája, nyálas fény-özön vonja keretbe a fákat, a gondnok arról beszél, hogy az öreg, szenilis fejedelemnek, az óriástölgynek kiszáradtak a gyökerei, egyik éjszaka nagyot puffanva dőlt az avarba, ma már csak hiányával tüntet a rét közepén, váratlan szélroham fálnak csap egy verebet, megrázza magát, körbesétál, tollait rendezi, próbarepülés, egyre magabiztosabban tekergeti nyakát, szoktál rádiózni, kérde karcsi, ha nem lenne rádió, ő bizony megbuggyanna, rádió, cigi, nő, pia, ezek fontos dolgok az életben, az első tárgy, amit felhoztak a titanicról, egy hamutartó volt, fölemeli a pléh hamutartót, úsztatja a levegőben, rádió, cigi, pia, nő, nem feltétlenül ebben a sorrendben, a tévét utálja, és hogy van-e csajom, és ha van, hogy hívják, és jó csaj-e, és mikor jön látogatóba, beszélgetünk, mint a vak lovak, indulsz a futamon, nem látom akadályát, a bűn együttes feloszlott, összekülönböztek a bűn tagjai, karcsi ült otthon az ablakban, és rádiózott, a rádióhallgatás vált kizárólagos szenvedélyévé, nem ment sehova, nem találkozott senkivel, enni, inni sőt cigizni, berúgni, csajozni, mosakodni is elfelejtett, ha besötétedett, és már nem volt mit nézni az utcán, lehunyt szemmel hallgatta a rádiót, balatonfüred, hegyezd a füled, idepasszolnád a fogpityut, mondja az asztalnál, az evés, alvás, ivás, cigizés idejét leszámítva karcsi fogvájót rág, fogvájóval csemcseg a szájában, úgy öltözik, hogy felhúzza egyik lábára a zoknit, nadrágot, cipőt, míg a másikon még semmi nincs, utána jön a másik láb, eltiltották a rádiótól, amit nem ért, és nem bocsát meg, bosszúból a szobájában a mosdókagyló mellé szőrfalat készít, miután megborotválkozik, szőreit egyenként felragasztja a csempére, a takarítónőnek megtiltotta, hogy lepucolja, már van egy féltényérnyi szőrfala, féltényérnyi bunda a falon, az a terv, hogy elkészíti a világ első szőrszobáját, karcsit az élet alapvető kérdései foglalkoztatják, az emberek egyformák, mondja, olyanok, mint a szúnyogok, múlt nincs, a jövő kihalt, a jelen kussa, és nem szereti az álmokat, különösen nem a szájbarágós álmokat, és nem szeret önlelkében vájkálni, a gyógyulás esélyét, ha már gyógyulni kell, a kreatív elfojtásban látja, nem érti, mit keres itt, elfojtani, meggyógyulni, belefeledkezni az egészségességbe, ezt otthon is lehet, leghitelesebb érzésünk szerint az undor, mikor undorodunk, vagyunk, az undor valami pozitív, az undor érzéki és fenséges, beszédem az orfirilt, a xanaxot a bokrok közé hajítom, átalakulok a gyógyszerektől, mélyül a hangom, szőkül a hajam, kicserélődnek az emlékeim, új szavakat használok, változom a vegyszerektől, ami azt jelenti, vegyszer vagyok, vonásaim kiélesednek, máshogy nézek ki, és máshogy nézek magamra,

szüleim telefonáltak a külső portáról, az ablakból nézem őket, levélkupacokat kerülgetnek, járásukon, mozgásukon látszik a miattam érzett aggodás, az óvatosság, ahogy lábukat emelik, legelemibb szokásrendszerükbe is betört a gond, a folyosón kezét fognak hirsch doktornővel, mindjárt belépnek a szobámba, elkínzott masszává vedlek, anya könnyeivel küszködik, apa meghajol derékból, egyszer megkérdezte, kérek-e narancslét, nem, fáj tőle a hasam, mi baja a hasadnak, semmi, csak a narancslétől megfájdul, mióta fájdul meg a hasad a narancslétől, nem tudom, apa, csak megfájdul, szeretsz te, fiam, kényeskedni, hipochonder vagy, szükséged van rá, hogy betegnek képzeld magad, apa, egyszerűen csak nem kérek narancslevet, akkor hagyd ki a hasadat belőle, ha nem kérsz narancslevet, ne igyál narancslevet, de ne jöjj nekem a hasaddal, most csak köhécsel, nincs kliséje a helyzetre, nem talál szavakat, javaslom, menjünk be a faluba elemet venni, lemerült az ipodom, elővigyázatosságból magukkal hozzák az esernyőt, a kikötő felé kerülünk, egybesimul víz és ég, középén dereng valami permet, zsaluk betéve, változatos kerítés-szíriák, iszunk a tátikában egy kólát, később a kocsi mellett állunk a kastély parkolójában, a suta ölelésből érződik, hogy a fontos kérdések bennük ragadtak, ropog a murva a kerekek alatt, kikanyarodnak a 8-as útra,

apám a katonaságnál kimentett a rábából egy sellőt, a partról vette észre, mozdulatlanul lebegett a vízen, beugrott ruhástul, bakancsostul, mikor a sellő érezte, hogy van ott valaki, két kézzel belekapaszkodott, belecsimpaszkodott, apám hiába próbálta lefejtetni magáról, hiába kiáltott rá, hiába ütötte, verte, a sellő nem engedte el, kézzel-lábbal fogta, ölelte, rátekeredett, a víz sodrása ékben, a part felől középre húzott, egyre beljebb sodródtak, apám elővette a pisztolyát, és a pisztoly agyával eltörte a sellő karját a csukló és a könyök közt, a sellő egy pillanatra eleresztette, de a másik kezével még jobban szorította, mire apám azt is eltörte, akkor megadta magát, hanyatt feküdt a vízen, és apám ki tudta vonszolni a partra, a homokra fektették, hörgött, hánytavetette magát, gyomrából, tüdejéből elképzелhetetlen mennyiségű víz ömlött a földre, élő halak is voltak benne, úgy tűnt, haldoklik, a mentő bevitte a győri kórházba, apám később meglátogatta, és csak akkor látta, milyen szép, hamarosan elhelyezték onnan apám századát, levelezni kezdtek, néhány hónap múlva megbeszéltek egy találkozót pesten az ilkovicsban, ahová katonáknak nem is volt szabad bemenni, a sellő az ilkovicsban azzal állt elő, azt akarta, hogy apám vegye feleségül, kihúzta a folyóból, megmentette az életét, akkor most mentse meg újból, mentse meg mindennap, mentse meg örökre, rimánkodott, esdekelt, átkozódott, apám nem állt kötélnek, nem festett volna jól a káderlapon egy sellő, vagy félt, hogy halat szülne neki, egy halfiút, engem, majdnem beadta a derekát, de aztán mégsem, nem akarta elkötelezni magát, fiatal volt, nem akart nőszülni, nem látták többé egymást,

a kastély déli falánál a gondnok egy oszlop tetején áll, fémkampókon mászott fel, kapaszkodik és az antenna drótját cibálja, nem köszönök, nehogy leessen, kihúz egy kábelt a szerelvényből, bekapja, harapófogóval esik a foglatnak, háta mögött a kastély kéménye, mintha füléből dőlné a

füst, edzettebb villanyszerelők olyan áramütést kibírnak, ami szénné éget egy bivalycsordát, észrevesz, merre járt, kérdi a dróton keresztül, a presszóban, ott volt a lányom, az a piros ruhás, kérdem, az a maga lánya, a kampóba kapaszkodva az összegabalyodott vezetékekre összpontosít, mivel foglalkozik, kérdem, antennát szerelek, nem maga, a lánya, művész, művész, kérdem, igen, mondja, és kiköpi a vezetéket, mintha szája, foga is megfeketedett volna, füléből vastagon dől a füst, igen, mondja, táncosnő tapolcán a nirvánában, ez a bizonyos gondnok állandó alakváltozásokban éli rejtélyes életét, szkafanderben áll a szoba közepén, hátán doboz, barázdált csövek lógnak belőle, nem lesz több légy, hallatszik tompán a sisak mögül, okleveles rovarirtó, egy ideig ne tesszen szellőztetni, brummogja, spriccel és távozik, a mozgásából jövök rá, vlaszák bácsi az, a gondnok, akinek a lánya tapolcán táncol, az üvegen pöszörlégy sétál a túlélés reményének hetykeségével, gúvadtan, erőtlenül reflektorozik a napkorong, a lankák fölé odarajzszögeztek egy sárkányrepülőt, nem mozdul, csak kalimpál, beragadt egy báránnyel felhőbe, lehet valami hatása a permetezésnek, estére szakaszos a légy mozgása, elgondolkodik, meg-megáll egy szóra, az ablakban állva figyelem a világot lassan forgó kerekét, az üvegen a gyerekarca rajzolt felnőtt arc, fáradtan tolasszkodnak a fák, a sárga bokor kihunyó parázs, a kudarc kéje, szódásszifont gyötör a gondnok a bedőlt melegházban, csíkot metsz a hold, az incifinci ember és aranyos pali bácsi a könyvtárban vonalas papíron kabátgombokat tologatnak, kistányéron ebédre maradt töltött dagadó, vlaszák bácsi a teraszon lemezteleníti a rejtélyes tárgyat, lehámozza a sárga, repedezett viaszosvásznat, régi, rozsdás távcső, betegek gyűlnek köré, a keszthelyi dombra felkúszó autók rendszáma is olvasható, mondja vlaszák bácsi tanári pózban a cső mellett, amibe egy zaporozsec ablaktörlőmotorját is beleszerelte, ceruzában végződő fémkar reszketeg vonalat húz a papírhengerre, vlaszák bácsi egyre jobban belemelegedik, előadást tart az ég tüneteinyeiről, tudományos magyarázatot nyer a göncölszekér, a fiastyúk, a plejádok, a hullócsillagok és űrszondák, még a vonyarcvashegyi magyar tenger diszkrét legyezőszerűen köröző fényeire is tesz néhány értelmező szándékú megjegyzést, a betegek egyre súlyosabban hallgatnak, majd az incifinci azt mondja, ha vlaszák bácsi nem hagyja abba, lelöki a teraszról, és tudjon róla, hogy hivatalos kérvényt nyújtottak be a főorvos úrhoz, hogy távolíttassa el a betegek nyugalma zavaró fémmonstrumot, a gondnok sértődötten letakarja a csövet, dohogva távozik, felháborító, mondja az incifinci ember, leülnek a nyugágyakra, csonkolásos történetekkel szórakoztatják egymást, rutinosan sorolják a vértől lucskos rémmeséket, megszólal a vacsorára hívó kolomp, egyedül maradok, madárcsapat húz nyugatnak, lenn a parkban emberpár imbolyog, keményre szikkadt ecsetvonások, különös státuszt élveznek, mindkettő orvos, a férfi plasztikai sebész, a nő fogász, egyszerre lettek stabil idegzetből labilis idegzetté, mintha összebeszéltek volna, a nőről nagy, ernyedtt húsok lógnak, férje szakmai közömbösségének élő szobraként dülöngél a fafejedelem által elhagyott rét közepén, valamire fülelnek, valamit várnak, valami maradéktalanul lekötő figyelemüket, egymásba ízesülnek, egymásba csomósodnak, a park témáit magába szívja az este, álomban ismeretleneket provokálok, gúnyt űzök istenből, emberből, hazából, galádul, szeretetlenül, cinikusan viselkedem, árad belőlem a beteges önutálat, marina, gigi és zsolt figyeli némán, mit művelek,

a flatbush avenue-n, előttem fekete hústömeg feszes zsávolgyba préselve, fényes arcáról lecsorog az udvarias mosoly, és mintha megperzselné, ölembe hajítja a műanyag dobozt, százszázalékos páratartalom, a kocsik lefékeznek a kis facsoportnál, odabújnak az árnyékba, míg vált a lámpa, hogy addig se főjenek a napon, trappolás, görbe hátú, csupa ín bácsika kocog el mellettem, fején fülhallgató, bőrbe és csontba vésett arc, lihegő szájadú, kihallatszik a tucc, tucc, tucc, felejteni, felejteni, ismételve, eltámolygok a híres templomhoz a west 145. utcába, a szektagok halottak csontjaiból készítenek intarziát a falra, nem mehetnek be, nem vagyok úgy öltözve, tornacipő, rövidnadrág, átizzadt póló, veszek egy pseudo-fényképezőgépet a szuvenírboltban, aztán már brooklynban a nap felé fordítom, tekergetem a képeket, kékesfehér csontvázak bordó háttér előtt, sétálnak, játszanak, táncolnak, alvó, ébredő, ásító csontvázak, ülő csontváz, mint rodin gondolkodója, ökökre támasztott állal, és csontvázcsaládok, anya csontlevest főz, apa csontújságot olvas, gyerek csontgolyókkal játszik, csonttévében csontbíró, aztán egy buli, álldogáló csontcsoportok csontpoharakkal, ekkor kocogtatják meg a vállam, elnézést, mondja, tilos a rendőrség épületét fényképezni, övében pisztoly, bunkós gumibot, bilincs, zseblámpa, bírságcédula-tömb, golyóstoll, és még sok minden, aminek nem ismerem a rendeltetését, forrasztópáka, távvezérlő, csőgörény, a négyeknél néha nehéz belőni, hogy férfi vagy nő, mindenestre ormótlatlanul kövér és szénfekete, a vöröstéglás házra mutogat szemben, police felirat, a tetőn zászló és tűzvédelmi tartály, előtte a járdán fegyverezett, komor tömeg vár a buszra, onnan jöhetett ki, a rendőrségről, látva kezemből a kamerát, mondom neki, kukkantson bele, ahogy szemébe emeli, a magyar határőrről emlékeztet, akit az útlevelében talált misztikus jel kergetett örületbe, a várakozókra pillant, újból belenéz a kamerába, csontvázak várnak csontbuszra a csontmegállóban, látja a bőrük alól kivillanó mészvázat, maddox-hatás, megrázkódik, hátrahőköl, ölembe dobja a gépet, fortogó kánikula, nem tudom, lazítsak vagy pörögjek, három hete, de mintha egy éve lett volna, hogy ferihegyen a határőr széthajtotta az útlevelém, hátratorzta a lapokat, fölnevezett, tálcán kínálok arcom, igyekszem barátságos mosollyal meggyőzni, kételynek helye nincs, én vagyok, de valami olyasmire emlékeztetem, hogy fölösleges a munkája, hogy semmi nem múlik rajta, szigora, kegye, szakértelme, jósága értéktelen, a funkció, amit betölt, nevetséges és hiábavaló, válaszlépésként, és ez azért meglepett, azt játszotta, hogy megzavarodik rövid távú memóriája, mintha azalatt, amíg lenéz a fotóra, elfelejtené, hogy nézek ki a pult fölötti valóságban, és amíg felnéz rám, a fényképet felejtené el, egyre hektikusabban kapkodta fejét, mégse sikerült összekapcsolnia benyomásait, élő és papírarcom összevethetetlen minőségekként képződtek meg számára, hogy könnyítsek helyzetén, próbáltam tiszta erőből hasonlítani, felidéztem a valamikori fotózás pillanatát, kiűztem szívemből kételyt és kedélyt, kiűritettem agyamat, hideg bádogot szorítottam arcomra, holt fényképpé szikkasztottam magam ott, a plexitáblák közti szűk folyosón, hiába, megátalkodottan kételkedett, aztán egyszer csak föladta az élővel, a velem való törődést, kizárólag fényképemre összpontosított, kapargatta, hajlítgatta, gyömszölte, dörzsölte, közletről rávilágított, mintha meg akarná ijeszteni, mintha arra számítna, hogy kínzás hatására felnyög és vallani kezd, oldalvást

fordult és mintha ráharapott volna, mint egy régi pénzre, hogy valódi-e, gyors ropogtatás után odahajolt, és belefülelt, belehallgatózott, mintha a terrorista-fenyegetés miatt már nemcsak vízjelek, hanem visszhangok is hitelesítenék az útleveleket, mondjuk, a himnusz zümmögik, és a hamis útlevél hamis hangjaival bukik le, csalódottnak látszott, fejét csóválta, nem leszünk jóban, ezt ígérte a fejcsóválás, aztán megrázta magát, rám villantotta reklámmosolyát, e mosoly teljes, kerek, kemény, harsogó, őszinte volt, mintha most látott volna először, most látott volna meg, eddig a hasonlítás elvont tárgya voltam, most valaki lettem, kiadta az útlevelet, és jó utat kívánt, hangnemet váltott a zúgás, belengett a szárny az ablak alatt, remegtek a szegecsek, eresztékek, szigetelések, nyiszogás hallatszott, ahogy az ülésbe préselődtem, elrugaszkodtak a kerekek, gyomrom gerincembe, nyelvem a torkomba nyomódik, mellettem a brácsám az ülésbe szíjazva, tokba zárt törpe, az ügyintéző kérésére az aláírását is odahamisítottam a biztosítási űrlapra, tante viola, tante viola nem egy hangszer, nem egy tárgy, nem én játszom rajta, ő játszik rajtam, és mindenre emlékszik, őrzí a hangokat, amiket közösen hoztunk létre, koncert után megkérdem, mit gondol, és ő azt mondja, túrhető volt, vagy azt mondja, hékás, ma nagyon tompa voltál, szeszélyes nagynéni, döntő fontosságú, milyen kedve van, depis vagy szárnyal, kezéd alá dolgozik vagy dacos, truccol, kritizál, lázad, átszaggatjuk a szürke felhőrongyokat, elérjük az utazási magasságot, sala ötlete, hogy tante viola és a többi hangszer, köztük az eladásra szánt klasszikus gamba kajáját is kikérjük, cserébe a légikisasszony rávesz, hogy vacsora után zenéljünk az utasoknak, nincsenek légörvények, a boeing egyenletesen siklik, kérünk még egy konyakot, kivesszük törpéinket bársöny bölcsőikből, és belevágunk a radetzky marsba, ünnepi hangulat, az utasok tapssal díjazza a légikoncertet, alváshoz készülődünk, szemvédő, rózsaszín füldugó, gyerekfogkefe egy tasakban, fehér fánkok táncolnak a szemem előtt, nem tudom, hova rakjam a lábam,

tom's diner a broadwayn, pincérek rohangálnak fel-alá, harsogva biztatják egymást, csapódik a lengőajtó, a konyhában lángcsóvák, gőzök szállnak, sistergés, ordítozás, a plafonról különböző színű és méretű lábasok lógnak, a bajszos séf méter magasra dobálja, pofozza a serpenyőből a májas rizottót, a falon régi fényképek, az ősök komor arccal figyelik, ellenőrzik a sürgés-forgást, az egyik csengve-bongva lefejel egy lábast, nem bánja, tele szájjal hahotázik, ezzel szemben a vendégek csendesen, szinte szégyenlősen falatoznak asztaluk fölé görnyedve, mintha restelnék, hogy a fergeteges hangulatot beárnyékolják kényszer szülte, éhenkórász jelenlétükkel, kövér nő fekete ruhában, fehér gyöngysorokkal a nyakában, az üdvhadsereg pénztárosa, egyenes derékkal panna cottát eszeget, ebbe az összképbe hoz változást sala, a vendégek oldalán is felhangzik a szenvedély szólama, sala számára az evés színház, rítus, áldozat, látványos és katartikus epopeia, jót enni annyi, mint közel kerülni istenhez, máris három hősi tenor kinézetű pincér sűrög-forog körötte, primo, secundo, tercio, erős szívű, vakmerő férfiaknak javasolják a lasagne bolognesét, aki abból eszik, könnyen öngyilkos lesz, mert olyan finom, hogy nem élhet tovább, suzanne vega kávézott az ablaknál, az emberek a metró felé bukdácsoltak a szitáló esőben, szívét keserű szerelem mardosta, ekkor fo-

gant meg a monoton, fülbemászó dallam, amit azóta sokmilliószor lejátszottak a tévék és rádiók, sokmillió példányt eladtak belőle, feldolgozták és újakeverték, valami megfogant, szárba szökkenett ebben a kis gyorsbűfében, amiből tízezer van new yorkban, ez a bánatos, groteszk minőség leigázta a világot, most két kínai ül az ablaknál, nem gondolnak suzanne vegára, nem tudják, ki suzanne vega, nem mond nekik semmit a név, forgatásról jönnek, két kínai szerzetes, akik arról híresek, hogy nem hisznek az ében, a hamburgi úton is lesz egy meló, csámcsogja sala, egy viola d'amorét fogunk hazacuccolni, a turnékon kisebb csempészakciókat bonyolítunk, kiviszünk egy gagyi próbahegedűt, behozunk egy cremonát, egy rémálomszerű berlini út óta gyűlölöm ezeket az akciókat, tucat ezüst tourte vonókápat kellett hazahoznom, kai, a berlini filharmónia másodhegedűse sállal a nyakában, borostásan hársfateát iszik egy charlottenburgi konyhában, zacskóba teszi a kápákat, mellé egy kis füvet, akkora, mint egy big mac, beraktam a lábam mellé a kukába, prága előtt a bűfékocsiban egy overalloso nő nejlonszákbá gyűjtötte a szemetet, visszamentem a fürkébe, de öt ember szemé láttára nem kezdettem guberálni, bocsánat, beesett a hamburgerem, a folyosón cigiztem, és éreztem, hogy közeledik, hajnalodott, mozdulatlan hullámokba dermedt szántóföldek, berontott, kesztyűs kezével széttolta a térdeket, kiürítette a kukát, és eltűnt, a távolban egy kémény lassan elfordult, mintha szégyenkezne, menekülő fák, bámulok, mint aki esztét veszítette, üszök és korom, ennek nem szabad megtörténnie, egy csoda, ami visszafelé, önrobbanásként működik, végigmegyek a folyosón, az utolsó peronon ott a zsák, a hangosbeszélő az állomásokat sorolja, könyékig beletúrok, semmi, a vonat lassít, kézfejemre megbarnult almahéj tapad, a peronon fáradt utasok, csöndes, belső reszketés fog el, a nő az ablak alatt egy vasutassal beszélget, hátán a zsák, benne a kétszáz éves ezüstkápak, fogja a száját, másik kézzel az alsó csücskét, széles mozdulattal a konténerbe hajítja az egészet, előveszem a walkmant, lehunyom a szemem, kivérzik belőlem minden erő, halálos fáradtság, sala egy ideig nem bíz rám ilyen melót, de most hozzám beszél, az összekötő három hét múlva new yorkba jön, lalos garcia, akkor már csak én leszek itt, törzskönyv, fotók, közben a *short order cook*ot bámulja az ételkiadó mögött, motollakéz, mondja elismerőn, jó cimbalmos lenne,

baltimore, utolsó koncert, indiszponált zenészek, bamba, unatkozó, dilettáns közönség, a szálloda legtávolabbi pontjaira kérjük a szobáinkat, tante viola megmakacsolja magát, elege van, nyöszörög, haza akar menni, nem bírja a párát, a légnyomást, a szagokat, csorba tükör a falon, a konnectorhoz el kell húzni az ágyat, eszembe jut a vilniusi szállodaszoba, a villanyrezsóm kerek lyukat égetett a padlószőnyegbe, késsel kivágtam egy darabot a fotel alól, és odaragasztottam rágógumival, kiteszem pinchas zukermant az asztalra, pinchas zukerman egyszerre volt hegedű- és brácsavirtuóz, én nem vagyok egyszerre hegedű- és brácsavirtuóz, még csak brácsavirtuóz sem vagyok, nemhogy hegedűvirtuóz, mindenhová kiteszem pinchas zukermant, a kvartettezés ideiglenes megoldás, felkészülés, hogy mire, talán komponálni, gigi nem szereti a cigány életmódot, a brácsát majd az ágy alá teszem, betontömbök válnak le rólam, az esti fogadáson a szervezők román színekkel díszített asztallal várnak a különte-

remben, bukarestről érdeklődnek és hogy milyen volt kommunizmusban élni, mosolyzuhany, szalonspicc, magányos gyönyör, felszínes alvás,

délelőtt az opus 18-as f-dúrt poroljuk le, tomi szerint az f-dúr szerelmes, szerintem szellős, sala szerint fényűző, anti szerint rozsdás kanál egy döglött cápa hasában, elsőre masszatosak vagyunk, erőtlenekek, összeesünk, mint a vizes bugyogó, süket ez a terem, mondja sala farizeus mosollyal, tomi a kottát nézi lekettyent arccal, bő inge hullámokban terül hasára, valaki beírt ide egy hangot, mondja, beethoven, mondja anti, a demiurgosz, a brahizós zseni, a lúzer, és én, az óvatos duhaj, tomiról mindig a new york-i maratoni jut eszembe, százezren futnak a hosszú sugárúton, elképzelek egy százszor akkora tömeget, amerika összes lakosát, százmilliókat, ahogy futnak, és csak egy, egyetlenegy nyer, tomi valamikor megnyert egy ilyen versenyt, első lett a mindent eldöntő ősi szpartakiádon, könyökölt, csípett, rúgott, harapott, csapkodott, ficáncolt, ez az, amit nehéz elképzelni, mintha ez az első nekirugaszkodás minden energiáját, ambícióját fölemésztette volna, talán a többiek rossz irányba indultak, vagy harciasan csörtetett előre, de aztán valami súlyos trauma érte, ez az állandó, fásult tompaság valahogy nemtelenné, androgünné teszi, bizonytalan, rebbenő tekintet, sápadtlila bőr, nyirkos tenyér, pattanások harmincévesen, arca időnként elfacsarodik, mintha többen harcolnának a fölötté gyakorolt uralomért, másodikra még rosszabb, készítjük a zenét, ahelyett, hogy hallgatnánk, biztonsági játék, a bátorság hiányzik belőle, a kockázat, a fenyegetés, olajozott, cikornyás, pöffeszkedő, elfedi a technika, elfedi a szépség az igazságot, hangosak vagyunk, ahelyett, hogy precízek lennénk, sala antit hibáztatja, holott tomi és én rontunk többet, anti azt mondja, hogy jön egy hűvös huzat az ajtó felől, a húrok lehűlnek, összehúzódnak, ő ennek ellenére csodásan játszott, de közben a köréje gyűlő szellemek, régi idők mesterei, ojsztrah, menuhin, paganini forró asztrálkönnyeket sírtak hegedűjére, ami egyszer tényleg megcsusszantotta a vonóját, sala és anti, a domináns és a szubdomináns, lesik az alkalmat, hogy egymásba akaszkodjanak, hogy egymásra vessék magukat, nyakuk tövén az izmok, az inak játéka, két ugrásra kész, felhúzott rugó, sala vaníliás kiflit eszik, rágását zenei moraj kíséri, az élvezet kéjes zúgása, nevetés, hörgés, elnyújtott sóhaj, úgy nézi a croissant-t, mintha megáldaná, koncert közben titkos zsebéből előre bekészített falatokat varázsol a szájába, a gyomor karmester, mely szenvedélyeink nagyzenekarát vezényli, mondja, a szépségtől éhes lesz a szív, a művészet anyagcsere-kérdés, az opus 133-ast egyhetes, speciális evőkúrának kell megelőznie, különben csapnivaló lesz a produkció, sala külsejét a zenészekre jellemző ápolatlanság, igénytelenség, lepusztultság jellemzi, a zenészkülső esetében megtévesztésig hasonlít a homleszkülsőhöz, molyrágta zakók, sárga nyakú ingek, csócsált nadrágok, félretaposott, ormótlan félcipők, zsíros, lenőtt hajcsimbók a homlokán, odvas, ferde fogak, miért nem vágja ki legalább a füléből a szőrt, kérdeztem egyszer, akkor már hónapok óta a füléből előtörő sűrű bozont rémületében éltem, hogy megjegyyezzenek, válaszolta, azért nem vágom ki, ez stratégia, fiatal barátom, hogy jobban megjegyyezzenek, anti felém hajol, miért hívják a brácsát brácsának, kérdi, rögtön meg is válaszolja, mert mikor ráülnek, azt mondja, brács, tomi véresre kapar egy

pattanást a nyakán, eltorzulnak, visszarendeződnek a vonásai, mi a fontosabb, kérde sala rekedtre mélyítve hangját, a tökösség vagy a gógyi, szereti játszani ezt a corleonés gengszterfazont, morzsás a orrod, mondja anti megvetően, így mondja, *a* orrod, sala az összegyűrt zacskót csont nélkül a szemébe dobja, mert szerintem mindkettő, egyszerre illesztjük a húrra a vonót, a pánik, hogy tehetségünk elpárolgott, megteszi a magáét, megemelkedünk, együtt lüktetünk és lélegzünk, sala húz magával, hatalmas teste ragyog, anti félig lecsúszva, hanyagul hever a széken, keresztbe tett láb, lehunytt szem, flegma félmosoly, mégis dinamikus és pontos, tominak ráng az arca, leng a haja az arca előtt, a zenetörténet legdurvább gyászzenéje, egyetlen taktus alatt vagyunk forték és pianissimók, generálpauza, lüktet felettünk a csönd, anti gúnyosan belehüppög, ebéd a szálloda éttermében, bélszín, mintha bolyhos takarót rágnék, kiesik a tömés a fogamból, kanállal a tányér szélére lökdösöm, eddig a fejemben volt, *én* voltam, rágott velem, eltorlaszolta a fájdalmat, elkendőzte a hiányt, ennek most vége, kísétálok a világítótoronyhoz, erős, sós, halszagú szél, mintha egy laza halászlében fúrnám magam előre, a víz fölött kék lábaskában párák, az óceán dagadozó teste, strand napernyőkkel, ketten egymás mellett mélyen bent úsznak, elszórt pikkelyek a hajók, a móló végén a toronyra csíkokat festettek, tetején kilátó, de nincs feljarat, befalazták, a napba mártom az arcom, anya leteríti a pokrócot, olvad vaj a kenyéren, az átforrósodott paprika égeti a számat, fű- és kőszag, a pántos ruhából kilátszik a válla, fagyit eszik, a kisállatkert kerítésénél árulják kocsiból, kenyérhéjat dobok a borzas csirkék közé, az egyik felkapja, fejét félrefordítva, kérdően néz, jönnek a többiek, feltartott fejjel cikázik köztük, leteszi a földre, hogy belecsipegethessen, de odacsapnak csőrükkel, saját éhsége és irigysége foglyaként menekül körbe-körbe, próbálja a levegőben szétcsócsálni, hogy fut az a pipi, mondja anya, nedvesen csillogó foggal összeroppantja a tölcser üres alját, meleg krém a bőrén, a takarón hangya forgolódik, mint egy napelem, töltődöm a fénnel, kinyitom a szemem, lomhán leng a víz a lábamnál, cipőm fűcsomók közt lóg a tengerbe, körbejárom a csíkos tornyot, nem hiszek a szememnek, magányos szigeten állok, foglyul ejtett a dagály, túl messze a part, hogy kiabáljak, egy óra múlva koncert,

a rendezőség képviselője sűrű mentegetőzés közepette javasolja, hogy tekintettel a baseball-közvetítés miatti, várhatóan gyér érdeklődésre, álljunk el a koncerttől, felajánlja a honorárium felét, sala félrehúzza, fehér ujjakkal szorítja a karját, és a fülébe suttog, a pasasnak remeg a szája széle, tomi a szállodában hagyta az egérkét, kilesek a függönyön, félház, tinédzseres sapkában és tornacipőben, parányi, recsegő pódium, tomi beszúrja a cselló lábát két deszka közé, új cipőm talpa teljes szélességben leválik, térdig vízben gázolva evickéltem ki a partra, formátlaná ázott cipőmon kiütött a só, emlékeztem egy olcsó cipőre az egyik kirakatban, volt annyi idő, hogy elugorjak, ez a cipő most, egy órával a megvásárlása után, a színpadon, mindenki szeme láttára darabokra kezdett hullani, szájba lógó hegedűcsigák, szembe fúródó vonók, rögtön a beethoven lassú tételében egy kis dekoncentráció, megingás, tante viola sunyi kis trükkje, talán még visszatalálnék, de tomi is kihagy, lavinaszerű boru-

lás, teljes zűrzavar, mindenki húzza a magáét eszelősen, szállsz a jeges űrben, a közönség is kitesz magáért, harákolás, köhögés, nyámmogás, sugdolózás, viccesnek gondolt, szándékos horkolás, tüsszentés, vihorászás, az a fajta papírzörgés, mikor valaki nagyon nem akar zavarni, ezért óvatos lassúsággal, végtelen hosszan gyűrögeti a csipszes zacskót, a schubert lassú tétele közben pukkanva kiég egy körte, nagy, felszabadult derűtség, tomi csellója beszorul a deszkák közé, úgy kell kirángatni, a csörgedező, gyorsan elapadó taps alatt csoszogva húzom magam után szétmálló cipőmet, nehogy ott maradjon a gúnyos csöndben, kifelé tódul a közönség, nincs ráadás, sala a folyosón gallérjánál fogva rángatja, taszigálja a szervezőt, tomi az öltöző sarkában ül, hangszerét öleli némán, lehunyt szemmel, beteg lajhár lecsüngő ágba kapaszkodva, anti a nyakánál fogva akasztja fel a hegedűjét a fogasra, mint valami hullát, mezítláb állok az öltöző közepén, kezemben bőrfoszlányok, a művészet hidegvér a pusztulásban, másnap visszaviszem a bőrfecniket a cipőboltba, ugyanaz a pirospozsgás, mosolygós férfi a pult mögött, miben segíthet, akkor látom meg a feliratot, temetkezési kellékek, kimenekülök.

Zérus

*Kharón-csónak Poe-tól?
Gyötrelmet, mi nem volt, pótol?
– Kharón-csónak
Poe-nak!!!!*

*Mi még juss?
A zérus.
Mi zéró?
A záró.*

*Megj. ezzel
nem ért egyet Weöres nagymester:*

*Jó a tudathasadásosnak!
Dupla-örömré felét, unhat.*

TD mester:

*Elmennék én – szabad időmben – bármi felének,
két fele össze nem ér ám! ennyi a semmi-egészem,
ez akkor a lényeg.*

*Ebben a legkülönösebbek is össze-,
hová is máshova legyen, ugye, érnek.*

W. nagymester:

És mit se érnek.

Kis versek

I. Még: Függelék Év

J. A.

Csak azzal „beszélgetek”,
ki, hallván beszédemet,
arra, hogy: „Lehet,
nagyon hamar meghalok”,
mindössze annyit mondhat ott:
„Lehet...”

E. T. A. Hoffmann

Az ám, e-té-ám!
Nemcsak, hogy a poétán
számon kell kérnie,
ha jön a szerencse,
mível-egy életét,
még ennyi sem elég.
Mert szárnycsapásokat
ő fogad, és ezek
jósolnak
néha még csak bekövetkezendő eseményeket,
ahogy én egy Arm And A Leg
nevű, nem túl esélyes lóra
mint megmentőmre
fogadtam, de – adta mementója! –
engem tovább nem óva:
elzúgtam jégen elesve karomat,
vállamat, lábalás-és-bármilyen-képtelenre!

II. Alexander Brodynak

Hogy: „és elköszönt...” – mit tudom, ki és miben.
Nem hihetem,
hogy e köz-hely nekem
ne lenne mégis helyem.
Az alábbiakkal szemléltetem.

Ahogy, Te tudod, a nagy Seabird II
valami rettentő váltással
a longchampi hosszított egyenes közepén-felén,
(hagyom, ez szakkérdés)
a Diadalív Díj során,
nagy „lépésváltással”
elköszönt, s már csak a fekete csönd
(pokolüvöltés) szárnylebenyét vitte
a tribünről magával, nyert, legendával:
így semmi nagysággal, nézők semmi sokával
(én ugyan nem,
szintén elköszöntem)
megálltam hirtelen,
néztem, tán képességeimen
azért tűnődve, helyettem
a dicső mezőny hogy „szárnyal”.
S enyém volt minden
előny.
Meglétemen tűntem.

III. Ahogy

N. N. Á.-nak

Hogy ő az örök üdvösséget nem űnta volna!
Így élek én is. Elgondolva:
„Ah, bár minden csak javamra volna!
Ne, hogy” (Szép Ernő) „minden
igazságnak udvarolnék” (honnan?),
ne, hogy nekem udvarolna, s hinnen
nem
lehetne azt, de ahogy pár hívem
(s még több ismeretlen,
minap pár ismertet nevén neveztem)
— — — nincs kiút, jól belemásztam, innen.
Hát csak a szokott formámban vagyok
annál. Vállaltam inkább evidenciásan
a kockázatot, megzúzott, elnyúzott,
ki-tudja-mi jégelzuhanásos vállam
orvost nem láthatott:
„Mert nem bírom már senki rendelkező rendszerét”,
hallja feleség, jó barát, fiatalja, időse,
megszűntem, előbe. (Ezt szépen faragom. Nem?)
Kiszűntem minden oly áhításból,
hogy nyilatkoznék vagy kérdeződnék bárhol

(„Ama Hivatalt kérdezzessétek, hol az elutasítás a lényeg!”)
– kevés hiányzik a megszólíthatatlansághoz. De hogy
– nem az, hogy fogy – a magamra nem hozott (akkor miféle?)
veszedelem fenyegetőzik velem, életemből ki-átkoz. Egészben áthoz.

„Gerjesztés? Ön se!” Ki-mi értse

Az utolsó madár után

Ahogy nem engedek magamnak – nem madarat! többet: –
könnyet, emlékezést, öngerjedést így vagy másképp,
gombfocizni le nem állnék, magammal se, nem ajándék
a legszebben eleveníthető háztető-sor Londonomban,
legfölből egy Virginia Woolf-alkonyban,
igen, a fordítás maradt, átélt kattogás, legszentebb,
de annyira nem, mint az esetlegességes kis madárkák,
a teljességnek oly vágya maradt,
oly minden órám – ah, nem boldog órák tudomásulvétele / s vele?
–, igen, lenne a kizárólagosság. Olaszul a Rex felügyelő
a délután-idő, egy szót sem értek, vagy Hoffmann mester
magyarazza meg magnetizmusokkal
a hajdani, londoni, bécsi, párizsi lófogadás-lényeg
mibenlétét („egy szárny suhan”, de ezt már mondtam),
és ebből nem kérnék. Tizenötéves korom óta,
ahogy az első fizikaóra
Életem Alaptörvényét meghozta, nekem ez a nóta:
„Nyugalmi Helyzet Vagy Egyenes Vonalú Egyenletes Mozgás”,
és semmi változás, semmi kérdésesség, semmi viselkedéskényszere
annak, hogy az ember „tessék”, hogy őt szeressék:
eljátszottam épp eleget vele, hogy frédibénis rímekre
vettem a mágneses hoffmannságot, a nemesnagyágneses üdvösséget
úgyse kapja meg senki+ De kínos, halállal menni, ahogy eddig
mindenki, így inkább egy álom által, Főmedvé-mék-sokasággal,
mehetnők! s lenne – a világ utoljára engesztelne! –
„Egyetlen”-je, ebadta, verébvette az úgynevezett „Töredék”+elég.

A Jégzúz

Mondám: Jégzúz, monádom, mondanám, imádom, versmondó, én!

(Klucsbögyer Upuf, btaj polet)

Monádom: nomádom voltam, magam mondája. Médem.
Munkára való kezem megzúztam jégen,
legrégibb ember érzetek uttyumuhütyárpej grlustuk, csss,
oly elemiséggel támadtak duzzanatban, mint Kalasnyika és Politics.

Függelék, én kellék!

Mily jól s mely méltón bántam a világgal én, hahl,
kraprostyán fagyvuglel mással se, csak magaméval
traktáltam, na és, ha kiadták, brosúrák helyett, kétféle gat,
(hiábavalóság) szabad versenye volt a rablét, maradt a szabad változat.

Ah, lukas hatos se lennék.

A valóság hiábavalóság, a valagam, híjj, a valagam, nyhet
segítségével tápáskodom fel fektemből, ha – btaj, btaj, btaly, pojet –
jégzúzzal elzúztam, ízület, izomtok, minden magam, mely, ó,
ugyanoly döntő a szervezetnek, mint a pőritici és kalicsenkó

– hogy a sínre én kellék! –

a világi tömeghírszórásnak. Mit bánom a híreket én, így Babits, fársz,
és Lich, mehr! a másik, Rauschenberg, a festő, azt mondta: az óderapász
dekarmisciójának szociázilócája klucsbögyer elemi szükség, szép. Rár?
Én azt mondom, huszonkettedik éjt nem bírtam fájással aludni, de már

– Ha, világon, minden mosópor kellék! –

víg vagyok, mert aludtam egyet, közben gyönyörű V. Woolf könyvet, nem,
fél kéz egy ujjával fordítottam, legszebb könyv, ezt miért nem
tudtuk. És milyen az egész világ. Megérdemli: koalán, verebéjn, kártyón,
lovím. Hetykén írom már, nem tartozik más lapra, eltájoltak mi, indulójn:

– isa! hah, mosópor, sok a jó bpol! snykal! púr –

(itt előkészítve a verstani végcsalódást, öt sor lesz! más baj O)
lengessük, mint W. S. mester arcképét bacondaföldi, pullah,
thájjellegű pucefalengelések és félstricók s kéjinkók közt, tikk,
a harcos, orsószövvő becsületes dolgozók, kizsámokáltoynák, sic,
követelésünket a jогtalanul ott tartózkodó kultúr csoportokból ki:

Függelék év, fűkellék! S:

„Kitűzőket! Rozzant padot, ha keretből nem futja, Beckmadam, btaj, t,
felállítani, rá nem kutyatilalmat, de Kosztolányi, btaj, btaj polet,
beültecsütltes városát nekiün, hazát, világ miszer univerzet,
főleg misziszt: INNEN HAZUDJ! INNEN NE LÁSD A GALÁDSÁGOT! &
golpolet, fahordundó,

NAIVSÁGOD GYEPRE VINNI TILOS! NEM FÜSTÖLGŐKNEK Ő ELMÉJÜK-
BEN! TEN!
INNEN A PILLANATNYI ÉRDEKEK MINDENKORI ELVTELEN TISZTELÉSÉT!
TEM!

NEKED IS AKKOR A POFA BE A JOBB!

(A BAL) Nagypofájú kispofáim, mindig jégzúz ok,
– pondoljátok meg, goletárok, VEBÉ, TEVÉ, TÍFAU, Tifoschi, Tiffy –
Piffanyját, begpolet,
vállatokra gondolatok, s hogy valagatokon lik van, szerszámfi
van, kezetek is szerszám, de ezerszám, és mily szép könyvek
fordításához nekem magamnak. Becsüljük meg magunkat, szívből bekk
pofa be, ezt, J. A. ma, látod, fel az üzelmek fölé, e szívet,
a Tiffanyját, a Kifyngijét!

és pofabestívvél, utolsó nemalvós éjemen ezt göngyöltem magam:
„Egyedül voltam mindenemmel. / Senki, semmi nem érhetett el. / Tatam.
Egyet szerettem volna tudni: / aludni, aludni, aludni.” Hummi, te.
És az elder-felhár Mindenség egyszemélyes Én: az, hogy úgyse
tudod meg, mi van az almamagban, és kivédhetetlen, ami alma. Beee.

*

Sunomeszta' Egészlet!

Avagy mit ment a világ W. S. mester óta
előbb? Policsitt és kalácsnyikta, mit
ment?
(Barátom, egy kihalt sunomesz polet dala)

Najád naszánt haránt barát!!
Tökjózan vagyok, jeltelen árnyéletet folytatok.
Orvoshoz nem mentem, sehova nem járok.
Igencsak mindent hűségre bizonyítok:
annyi sunomesz munkát, meg krakliról és fucsákról sunomeszra
fordított munkát, színe munkát
elendliztem, feleffendiztem, rolniztam, insideline skaylinetter!
mindig becsülettel akartam mondani: nem és nem, ami nekem
nem és nem, lassan nem tapintatlankodó olvasóim és jótét
szerkesztőim maradtak, ők vannak meg,
egyéb sunomesz (és sumonedz!) részek
része tőlem: „Annyit írtam! Jókaiszáz! Annyit rajzoltam!
Krufecisz és fucsák poézsisz ültettem át meg át, fráce,
miért nem lehet, ha nem is munkáim sorát, de egyet elolvasni,
velem arról értőn beszélgetni? Miért nem lehet
– Insider skyeliener 6! –
megmaradni? Valaminég. De az emberiség az almamaggal almanach
líra lett, vígasza sumnosz almapálinka, péter inka. Miét keel

a meeg neem maradást abszolutizálni? Veleem miért nem leehót
megmóeadni a művek tényleg értő elemzésénél? Elemér, efemér
effendi! Mit én téged linkre
silányítsalak, legszebb kiszáradásra is fű alak,
bura lámpabura, halott búrra kalapkúra, hegedűhúr
Nakamura Koanja? Maradna meg a rangja, de mi van, a
huzavona, adta rutinja! Még hogy W. S. mester ritmusát,
ifjúság, ifjúság,
teh megifjítottad volna? Tesó, Azám? Hazám Bobi, Robi?
Vettem egy pozsgás növényt madérkámnak gyászomon.
Sunomeszom, ez dal, ezt érte, beszéljük meg az egészet.
pótvizságot ifeje deje művészet deleje-ideje. Mit keeellene
deee mit nnneekem, nekemnek sumondez módra
elsumákolnom versezetem, tőled, ki tőlem olyat kívánsz,
mit én nrm, nem, igenénem,
a betűt is évvétem, elvteálem, elvetélem, elvétem, gólemfészke
kezdetől már reménytelen, vaj helyett csüggedést ken, svédöbéd,
övé marad meg vára, lekváros a pofázmánya.

Kérdem:

mi végre gyűröm magam? Lilára taposott levél, agyam
tükre képe, London utcáin ki nézze, a parkban, mit, agártamtam,
hőha, coki, hogx hogz hogw mity és hogy akartam, furdancsban
furaírás, nem akaratlan. Pedig csak Szép Ernővel voltam, meddig,
vele együtt vonultam Oszkárba és Jerikóba. Az igazat peddig
beszélni a SKY BOREDÖM bARÁTOM 4 adóba úGy szereTtem vóna,
de csak ökörpisülés lett a nóta, hiába állok veled szembe, ó,
mintha magam köpném szembe, hiába nem köpsz engem szembe, rodeó,
hátam mögött megteszed (vagy nem teszed), Tarkómmal nem, szétmenjen
karommal, válammal, megcsókoltam a jeget, nem zúzódhatok
eleget terajta, csókollak, maradjak udarivasárgaszánt naszánd
kedves najád vagy barát, poszáta vagy málinka. NO pál inka!"

TÉREY JÁNOS

Északi oldal

Egyetlen tölgylevél, melyet a szél
Megmozdít mögötted a kocsúton,
Akkora zajt kelt, akár egy kereplő,
Vagy mint egy hercegi cipősarok.
Ilyen szapora utam üteme,
Mikor a levegő mandulaízű.
A holdvilágos filozófia
Otthon van itt, s kopár az otthona.
Ilyen a várta. Nőttön nő a dolgok
Északi oldalán a dús moha.

KaltWasserKult

Minden megbízás vége a sztrájk,
És minden sztrájk legvége a munka:
A szemetesek fölveszik a kesztyűt,
S a pincérnők a Sváb Paradicsomból
Kirakják a székeket a teraszra,
Letéve voksukat a tavasz mellett.

A damasztabrosztól a szélkakasok tarajáig
Vendéglő-etűd csilingel. Hallani,
Ezüstkanál koccan a porcelánhoz,
S mint mentateában a kockacukor,
Föloldódik a fekete kedv
Az általános piknikhangulatban.
Masamód isteni köldöke villog.

Köszönet a tárlatvezetésért.
Tetszett a higiénia centrum, a vásárcsarnok,
S főként a villamos
– De tényleg az! – a föld alatt.
Eltévedni két fénypont között
Gyakorlatilag lehetetlen.
Piktogramokban, vonalvezetésben
Eléggé következetesek.

*Ó, a németek németek maradnak!
Átvészelte a szégyent
Néhány favázas, csúcsíves sziget és szirt
A dicső múlt címereként,
S ők sziszifuszi építőművészettel
Töltötték ki a hézagokat.*

*Övök a fakófehér, bánatbarna Baden.
Észreveszed: más föld, mikor átlépsz Elzászba, ahol
Betegszürkéből, beteg-rózsaszínből
Egészséges lazacszínűre váltanak
A homlokzatok; és veri őket a zápor,
Mind a két oldalon ugyanolyan
Hektikusan permetező zápor.*

SIMON MÁRTON

Háromnegyed négy

*A fák, ez jó, igen, kezdjük a fákkal, hogy majdnem
ugyanolyanok; ilyenkor, hajnalban. Kevés a fény. Eléggé fázom.
Bent alszol. Akihez szólhatnék most, az előtt hallgatók;
nem remegek, még ezt a fázást se lássa rajtam.
Mondok valamit magamban. Látom a leheletem. Nézem.
Ebben a ritkás fényben én is csak majdnem ugyanaz vagyok,
félíg nyitott szemmel figyelve, hogy alszik minden.
A te szemed, lehunyt szemed ott bent, világos, egyszerű,
mint ilyenkor az ég. Mint ilyenkor bármi. Rá kéne gyűjtani,
ezért jöttem ki. Nem. Azért, mert nem tudok visszaaludni.
És utálok várni. Föl kéne ébresszelek, mondanom kellene,
igen, hogy nézd meg a szemem színét, egy darabig
hibának éreztem azt is. És nem értem, miért kellek neked,
elmondanám, most, kezemen az öled szagával, könnyebb
lenne mégis. És nem tudom, hány ölelés kell, akár csak egy napra
(estig összetartson), szóval, hogy ölelj. Ilyeneket kéne mondanom.
Bent alszol. Nézem az ég súlyos színeit a szív felőli oldalon.
Dohányzom. Jó így. Bár elég hideg van. Jó, hogy betakartalak.
Egyenlők vagyunk. Látod. Ha kivonlak magamból, a semmi marad.*

Karodba víz

Karodba „víz gyűlt”, így mondták,
magyarázták, megbolondult szerveid
mit csinálnak. Én csak azt láttam,
hogy megdagadt, elképzelhetetlenül.
Ott, benne az víz, de mégis hol –
ez az értetlenségem megmaradt.
Isten útjai kifürkészhetetlenek,
ő csinálta ezt is: az volt ott
a karod, benne a víz, abban meg az Isten.
Azután föltámasztották a kezeid, feküdtél,
mintha csak nyújtózkodnál. A vizet
– gondolom – magaddal vitted.
A tenger, a monoton zúgás, amire gon-
dolni szoktam, ha nem tudok elaludni
– bár ettől még sosem sikerült –, ez jut eszembe.
És bennem rejtőző visszhangjaid.
Nem tudom. Fáradtan, óvatosan veszem
elő a fájdalmat, és nézem, mint egy képet.
Egy gyertya a tortán, üvöltök rajta vagy
ásítok, eldönthetetlen. Te nem látszol,
csak a kezed, ami ringat; víz a fényt,
szemetet, bármit, önmagát.

Időkonyak

Drakovszky Kornél pályája lendületesen, döccenők nélkül ívelt felfelé. Középis-
kolás korában a magyartanára biztatására beállt az iskolai szavalókörbe, s kü-
lönféle, utólag persze általa is középgyengének minősített estek után elsőéves
korában elérkezett az első csúcs. A *Jónás könyvét* rendezték meg amolyan oratóri-
umosan: nem olvasták ugyan a szöveget, de nem is játszották el, csak zenei alá-
festés jelezte a vihart vagy a tenger elcsitulását. Valahogy úgy alakult, hogy ki-
zárólag a legkomolyabbak, a legalázatosabbak kerültek be a „Jónás-csapatba”, s
a másodéves teológus, aki szintén iskolástársuk volt annak idején (Drakovszky
valósággal megrémült az idő múlásának e megszokott formulába tömörítésétől,
s emlékezés közben felhúzta híres szemöldökét), s akire a rendező tanárnő Jónás
szerepét osztotta, nem bírt egyetemre is, próbákra is járni. A főszerep így Kor-
nélnak jutott, aki nagy lelkesedéssel és elegáns okossággal vetette magát a szö-
vegre (Babits biztosan szerette volna, gondolta most is, amit akkor gondolt), s mi
tagadás, tényleg fergeteges sikert aratott. A gimnázium díszterme ezúttal nem
csupán szülői, rokoni, ismerősi és baráti tapstól zengett, hanem a szülők, roko-
nok, ismerősök és barátok is úgy tapsoltak, mint akiket valóban megérintett a
mű. Jónás imájakor Drakovszky lesétált a színpadról, megállt a deszkázatnak tá-
masztott lépcsősor egyik fokán, és ott kezdte el, még talán szemöldökénél is hí-
resebb hangját teljesen a szöveg szolgálatába állítva: „Hozzám már hűtlen lettek
a szavak...” Mikor a végéhez ért, mikor az is elhangzott: „engedik, hogy beszél-
jek, s meg ne haljak”, olyan csönd lett, hogy Kornél még a kislábujját sem merte
megmozdítani, csak állt ott meredten, mint egy fabábu, félt, hogy mégis meg-
mozdul valahogy, imádkozott, hogy örökre legyenek csendben, másfelől meg
azért, hogy valaki kezdje már el a tapsot.

A taps végül mégis elkezdődött, előbb bátortalanul, mintha még mindig nem
mernék összeverni a tenyerüket, mintha még mindig túl profán gesztusnak tar-
tanák ezt egy *ilyen* előadás végén. Aztán egyre bátrabban, egyre felszabadultab-
ban tapsoltak, s később, néhány másodperc múlva már érződött a közönség örö-
me is, az öröm, hogy gratulálhatnak valamiképpen ezért a teljesítményért, s
hogy együtt tehetik ezt. Amikor a taps is befejeződött, akkor persze többen oda-
jöttek, ilyen tanár, olyan évfolyamtárs, amolyan barát, és ez is szép volt, jólesett,
de mégsem ugyanaz, mint amikor egy egész terem tapsol egyszerre, nem az
egyik rokon meg a másik rokon, hanem mindannyian, mintha a falak, a székso-
rok, a padló, a reflektorok tapsolnának, és mégis olyan emberi az egész.

A *Jónás* után jött oda hozzá az Arlequin társulat vezetője, bemutatkozott,
Valami Sándor, hallotta Kornél, nem értette, de a szőke, tiszta tekintetű férfi le-
gyintett, mintha most igazán nem ez lenne a lényeges, félrevonta egy sarokba,
elmondta, hogy ki ő, aztán, hogy szép volt, milyen jó is ez a Babits, de ő úgy

érzi, ezt a tehetséget Drakovszkynak a színházban kellene felhasználnia. Csak ennyit mondott, semmi többet, ebből is látszott, hogy nem hízeleg, inkább visszavesz a saját véleményéből, ha szabad ezt mondani, miért is Babitsot dicsérte, mosolygott Drakovszky, sehogy sem értette akkor, és később sem értette meg, csak Hallasek lényét, világnézetét, lelkiségét vagy micsodáját ismerte és értette meg az Arlequinnél töltött öt év alatt. Azt tehát, hogy mikor jól mondunk egy verset, a sorok megelevenednek, problémává válnak, „Hozzám már hűtlen lettek a szavak”, ez a sor elveszti sor voltát, és minden széken ülő, szemét a színpadra meresztő minden egyes ember problémájává válik. Mintha hirtelen tényleg kételyek merültek volna fel bennük a szavakat illetően, és ezért és ettől már a hasonlat sem művi, „vagy én lettem, mint túláradt patak”. Mindenki, aki a széken ül és figyel, *abban a pillanatban* túláradt pataknak érzi magát, és így tovább. A vers nem vers, a sorok nem sorok, a szöveg nem szöveg, hanem *probléma*, mindenkit érintő, lüktető seb, magyarázta olykor Hallasek, s tudta, hogy képzavarban beszél, de azt is tudta, hogy egy-egy képzavar olykor jobban kifejezi a lényegét, mint egy „rendes”, követhető, logikus kép, de nem magyarázott túl gyakran.

Kornél másnap már ismerte leendő kollégáit, harmadnaptól pedig rendszeresen bejárt a valamikori mozi feletti színpadra, mely a díszterem színpadához hasonlított, és nézte a próbákat, már látta az Arlequin néhány előadását, tetszettek is, kordában tartott lendületet érzett bennük, nehezen megfékezhető feszültséget, ez a feszültség töltötte meg élettel a szereplőket, de egy ismeretlen, óriási erő formát is adott ennek az életnek, cipelte minden egyes szereplő történetét, s az ő történetükből kibomló közös történetet. Az „igazi” színház, a város múlt század eleji épületében működő társulat produkcióit mindig úgy nézte, mint aki nagyon jó történetek tanúja, amelyeken azonban mindig kívül marad, míg az Arlequin az első replikától „bevitte” a drámába, nem hagyta ülni és nézni, követelte, hogy vegyen részt a kínlásban, meggyötörte, megrágta és kiköpte, hogy a végén úgy ült a helyén, akár egy darab rongy.

A bölcsészkar várhatott, semmilyen egyetem nem pótolhatta azt, amit itt kapott, *azt* úgyis elvégzi, diplomát kap, és mehet tanítani, *ezt* csak úgy végezheti el, vagy inkább ennek csak úgy lehet részese, ha valóban részese akar lenni. Ült tehát, nézte a próbákat, hallgatta a beszélgetéseket, a vitákat, a veszekedéseket, az üvöltözéseket, olykor megdöbben, nagyon mély sebeket ütöttek egymáson, és minden eszközük megvolt, hogy megtegyék. A tizenöt ember közül hat lány volt, kilenc fiú, és a hat lány élt már a kilenc fiú mindegyikével, a kilenc fiú meg a hat lány mindegyikével. Olyan dolgokat tudtak egymásról, amilyeneket csak az tudhat, aki élt a másikkal, és az üvöltözések közben utaltak is minden ilyesmire a menzesz időszakától a kakaó elfogyasztásának optimális hőmérsékletéig, a merevedési zavaroktól a sótlan, viszont túl zsíros húslevesig.

Lassan, de biztosan vagy inkább könyörtelenül darálta be ez az életmód, vagy talán nem is ez a jó szó, körülfogta, beléépült a színház, mert hogy ez az *igazi* színház, afelől már az első próba után sem volt kétsége, amelyen pedig még nem is vett részt, csak ült, és bámulta, ami történik, nem értette, hogyan lesz ebből előadás. Pontosabban azt nem értette, hogyan lesz ebből egyáltalán *bármilyen*, ilyen zűrzavarral még nem találkozott, nem tudták a végszavakat, de nem tud-

ták a végszavak előtti szavakat sem, nem tudtak semmit a szövegből, aki véletlenül tudta, az meg olyan szárazon, fantáziátlanul és érzéketlenül mondta, hogy rossz volt hallgatni. Bámultak maguk elé, és fahangon motyogták a replikákat, pedig micsoda szenvedély van ebben a Racine-ban, gondolta Drakovszky, nem is hittem volna. Hallasekék a *Phaedrát* próbálták éppen, és még a ridegen egymás után mondott szavakon is átjött a szenvedély, „Ó, én sorsüldözött, kin égi bosszu tombol, / Nem gyűlölsz úgy, ahogy én borzadok magamtól. / Tanúm reá az ég, tanúm az istenek, / Ők oltották belém e végzetes tüzet...” Szép volt, gondolta Kornél bölcsész éneke, nagyon szép, mosolygott gúnyosan a színész. A színészek semmit nem éreztek a szöveg szépségéből, csak szavaltak, olykor kifakadtak, hogy ők semmit nem értenek az egészből, nekik már igazán mindegy, muszáj ezt a darabot játszani, a tökük tele van már az egésszel, ki ez a Racine, kérdezték cével, még soha nem hallottak róla, az „oltottak”-nál Hippolytos odaugrott Phaedrához, és úgy tett, mintha injekciót adna neki, Jézus Mária, Drakovszky majd’ elájult, ez oltást csinál a szerelemből, Hallasek azonban úgy ült ott, csendesén pipázva, meg se rezzenve, mintha ez lenne a dolgok rendje, s mintha egyáltalán nem kellene izgulni.

A kocsmában, ahová a próba után magukkal vitték Drakovszkyt is, annyit ivott, hogy végül három piszoárt telehányt, érezte, hogy egyre részegebb lesz, de nem tudott mit kezdeni magával, részegnek *kell*tt lennie, ha ki akarta bírni, olykor úgy tett, mintha beszélgetne a kollégáival, de semmit nem értett, másnap semmire nem emlékezett. Hallasek most sem szólt semmit, csak tolta a pipáját a szája egyik sarkából a másikba, és amikor Kornél visszatántorgott a vécéből, gyengéden megérintette a vállát, kivezette a helyiségből, és csendesén lépkedtek egymás mellett, a rendező olykor megfogta a karját, nem engedte elesni, s Drakovszkyék háza előtt intett neki, megfordult, és elment.

Otthon rég nem várta senki, édesapja még kilencedikes korában meghalt, rá másfél évre mellrákban az édesanyja is, s Drakovszky talán azért is ivott akkor, gondolta most, mert azt hitte, mindent tud az életről, neki már nem lehet újat mondani, és tessék, három piszoárt kell telehánynia, annyira nem ért semmit, de semmit a világon.

Ez történt két nap múlva, a következő próbán is, és az azutáni héten szintén, azazhogy mégsem ugyanaz, maradtak ugyan a hülye poénok és a Kornél számára érthetetlen kitérőek, de közben mégis történt valami más, valami új. A negyedik vagy ötödik próbán például, Drakovszky már nem emlékezett, Phaedra váratlan szenvedélyt sűrített a „nem gyűlölsz úgy”-ba, s ettől a „Te gyűlöltél tovább; én csak szerettelek” vallomás is meghökkentően igazzá vált, akárcsak Hippolytos mondata: „A borzadály fog el, ha csak magamra nézek.” Aztán minden visszazuhant a hülye poénok és a szeszélyek közé, de Hallasek a próba végén már kivette a pipáját a szájából, és csöndesen azt mondta, *jó volt így, Imola.*

Akkor kezdte érteni ezeket az embereket, a működésüket, a hisztijeiket, a tehetségük természetét és hullámzásait, és főleg, Drakovszky most, hogy szünetet tartott a visszaemlékezésben, ismét összevonta a szemöldökét, azt a pokoli egymásra utaltságot, amely nem engedte el őket egymás mellől, ami miatt muszáj volt egymással élniük, ha nem is akartak, egyszerűen nem választhattak, illetve ha színészek akartak maradni, csak így választhattak. Ahogy később neki is vá-

lasztania kellett, és ő is csak egyféleképpen tehette, mert egy ideig azt hitte, Imola az igazán jó színész, Hippolytos csak reagál az Imola elsöprő szenvedélyére, Imola nélkül semmire sem menne, de aztán megtapasztalhatta, milyen nehéz jól reagálni, észrevehetően, mégsem túlozva el semmit, megfürödni az őszinteségben, és ugyanolyan minőségű őszinteséget sugározni vissza a partnerre, még mindig túl bölcsész vagyok, gondolta Kornél, és legyintett.

Hallaseknek igaza volt, tényleg jó volt így, és egyre jobb lett, Imola kezdett egyre inkább Phaedra lenni. Már első megszólalásakor annyi fájdalmat, szenvedélyt, érzékiséget sugárzott, hogy egyszerre volt lenyűgöző és valamiképpen félelmetes, és éppen attól volt mindkettő egyszerre, hogy a fájdalmat, a szenvedélyt, az érzékiséget és mind a többi nem külön-külön lehetett érezni, mintha olvasná az ember, s nem lenne más választása, mint egymás után olvasni s így el is különíteni egymástól feltörő érzéseit, nem, ami ájtott a rivaldán, az *egyszerre* volt a három vagy az akármennyi. Új minőség, új érzés jött létre, mindez Phaedra volt, ez mind Phaedra volt, Imola amúgy is szép volt, karcsú, fehér bőrű, vörös hajú, zöld szemű, akár gyönyörűnek is nevezhető, gondolta Kornél most a bölcsész felével, de akkor aztán tébolyultan szép lett, és valahogy nem lehetett megmondani, mitől is lett szebb, mint valaha. Racine soraitól? De hát azok csak sorok voltak, semmi több. Kornél nem is sejtette, hogy abban a pillanatban, amikor Hallasek kinyújtott kezét elfogadta, örökre elveszett az irodalom számára, már nem tudott egy sort szépségnek érezni, már csak arra tudott gondolni, mennyire üres, milyen kár, hogy nem lehet színpadra vinni, és mindez Racine-nal kezdődött, illetve Imolával, vagyis Phaedrával. Tudja már az ördög, hesegette el Drakovszky az emlékezetéből előröppenő neveket, valahogy elkezdődött, az biztos, hogy Imola gyönyörű lett, és persze a tehetségétől is, de a történetétől is, a Phaedra és Hippolytos történetétől, amely lüktetni kezdett. Bordás, akit az Arlequinben Bordinak szólítottak, és aki Theseus fiát játszott, valósággal megrémült, amikor egyedül maradt apja feleségével, úgy állt ott, mint egy rakás szerencsétlenség, miközben persze nem szeretett volna úgy kinézni, mint egy rakás szerencsétlenség, görcsösen tartani próbálta magát, és ettől még szánalmasabb látványt nyújtott, az izmai majd szétpattantak, és Imola tekintete egy pillanatra sem hagyta lazítani. De a próbák alatt Bordi is rátalált arra a módszerre, arra a tartásra, arra az optimális feszültségre, amely alakítását a határig, a végkimerülésig, a tébolyig feszültnek őrizte meg, ám a szétpattanás határán innen tartotta, miközben Imola gyönyörű lett, Hippolytos nyomorulttá vált, olyanná, akinek nem is lehet más sorsa, mint a halál, és akkor már Bordi is gyűlölte Phaedrát, nemcsak Hippolytos.

Mintha csak ők ketten lettek volna a színpadon, s mintha Hallasek is velük tördött volna csupán, de csendesén, észrevétlenül s mégis egyre nyilvánvalóbban a többiek is megjelentek, kiváltak a ködből. Theseusnak, Ariciának, Oionénak és társaiknak alakja lett, tulajdonságokat szereztek valamiképpen, s hogy *ők* hogyan csinálták, azt Drakovszky végképp nem értette, akkor sem, most sem, de látva látta, hogy Palotás fokozatosan királyi méltóságra tesz szert, már valósággal hisztizett, ha Palának szólították, már a kocsmában is úgy intett a pincérnek, mint aki nem rendel, hanem rendelkezik, máskor meg oly bánatosan vett tudomásul valamit, mintha fia porainál kellene könnyet ejt-

sen. Nomen est omen, gondolta akkor, aztán rögtön meg is ijedt ettől a gondolattól, ez ugyanis azt jelentette, hogy kezdett közéjük tartozóvá válni, hozzájuk hasonló lenni, hogy' megvetette a „szervusztok rendes emberek és Bordi”-szerű poénokat, mikor először hallott egy ilyet, megesküdt, hogy ő soha nem fog erre a szintre zuhanni, és milyen kevés kellett hozzá, hogy oda zuhanjon, észre se vette, s már csattant is.

Patetikus vagyok, legyintett most Drakovszky, pedig öt év mégiscsak öt év, ez alatt igazán megtanulhatta, mennyire keveset ér a pátosz, illetve milyen sokat, de csak jól meghatározott körülmények között, alaposan felépített helyzetben, amúgy tökéletesen üres és semmitmondó, bárki rebegetheti sűrűn a szempilláit, bárki könnyezhet, ez igazán semmi, és az őszinteség is, hát neki arról is lenne egy-két keresetlen szava. Ő is milyen „őszinte” volt azon az estén, amikor először kapott szerepet, méghozzá *A néma leventében*, nyilván ez is fokozta önbecsapását, egy *ilyen* darabban, Agárdi Péterként kizárólag őszintének lehet lenni, gondolta, s éppen ilyen mélyről jövő őszinteséggel mondta Imolának: „Ha van a földön valami igaz, / Valaki tiszta: Zilia, te vagy az!”, még a felkiáltójelet is jelezte a sorvégen, Uristen!, s még a csendet is a meghatottság csendjének érezte egy pillanatig, s ha nem látja meg Hallasek finoman himbálódzó pipáját, talán tovább is tartott volna önátverése. De ahogy rátévedt a tekintete, azonnal megérezte a kételkedés füstjét, már tudta, hogy egyetlen hang sem volt igazi, hogy az őszinteséget nem adják ilyen könnyen, legalábbis a színpadon, de a színészekben akkor van tapintat, amikor a legkevésbé sem számít rá az ember, azt hitte, röhögni fognak, fuldokolva, könnyezve, könyörtelenül, de Imola csak annyit mondott: „Így már megértjük egymást, jó lovag!”, és alig láthatóan elhúzta a száját, persze ez sem volt könnyű, de mégsem volt sem nyilvános, sem közös megvetés, és ezért nagyon jólesett.

Mindig is egy érzelgős ökor voltam, legyintett most, bár akkor persze nem tudott olyan könnyedén legyinteni, végigmondták a felvonást, és azt, hogy: „Máris megadtam. Én nem alkuszok”, azt már sokkal őszintébben mondta, vagy inkább tisztábban, persze még nagyon távol volt az igazi, megszenvedett és a szenvedést mégsem lobogtató őszinteségtől, de legalább nem *igyekezett* őszinte lenni, s akkor már Zilia is egészen másképp válaszolta, hogy: „Levente, jól feleltél!”

És persze Imolát sem tudta megúsni, már aznap éjjel megtörtént, aminek meg kellett történnie, de ezzel kapcsolatban legalább nem áltatta magát, tizenegyedikes korában, nem sokkal anyja halála után egy éjszakán kiüvöltötte magából mindazt a vágyat, mindazt a szeretetet, amire szüksége volt és reménye lett volna, valósággal megtiltotta magának, hogy bármit is komolyan vegyen, ami a szerelemmel függ össze, Imola még csodálkozott is, látszott a szemén, nahát, gondolta Drakovszky akkor is, most is, a többiek biztos reménykedtek vagy épenséggel könyörögtek, de hát legalább ebből a szempontból felnőtt voltam, igaz, nem maradtam az, vagy nem mindig maradtam.

A néma levente persze mégsem Racine, morogta bosszúsan Drakovszky, a nézők is inkább elviselték, megbocsátották az Arlequinnek, hogy pihent egy keveset, de Kornélt kipróbálták, betörték, és sikerült, éppen úgy működött, ahogy Hallasek gondolta, teljes jogú tag lett a szemöldökével és a mosolyával együtt.

Ez így persze túl egyszerű, hosszú út állt előtte a végleges betörésig, hullámvölgyek, hullámhegyek, Pilinszky, baszd meg, fújtatott Kornél, az emlékező, de mindegy, bár hullámvölgyekbe nem is igen került, *igazi*, szégyenletes bukásban nem volt része, kísérletezésekben inkább, mint a *Vágy a szilfák alatt* is, szép kis kísérletezés, önmagából kivetkőző, előbb hisztérikusan csapkodó, aztán hisztérikusan zokogó primadonna egyfelől, örült siker másfelől, huncut mosoly a Hallasek pipája mögött harmadrészt, de előbb még három év, Imola, magány, hosszú, hallgatag éjszakák Hallasek pipájával és a konyakkal, ilyen-olyan lányok a próbák és az előadások között, aztán ismét Imola, mintha mégis szerelem, aminek nem és nem szabad szerelemnek lennie, és *A vadkacsa*, az orvos részeseges, rokonszenves, emberi, elesett és tragikus szerepében, az első nagy, forró siker, a tulajdonképpeni beavatás az Arlequinbe, és megint konyak, lányok, Imola, magány, pipa és az *Emigránsok* Bordival. „Soha még nem sírtam a más játékmackója miatt”, írta az egyik színikritikus, az egyetlen, akit Drakovszky nagyra tartott, mert legalább olyan okos és cinikus volt, mint ő, lehetnél azért szerényebb, intette magát Kornél most, de hát a szerénység a középszerűek érénye. És végül Ivan Karamazov, a legsodálatosabb szerep, amelyet eljátszhattam, és ezúttal még a felsőfokot is komolyan gondolta.

Palával és Bordival csinálták meg, mert Hallasek véresre húzta a regényt, ő maga mondta így két pipalóbálás között, de ezt tényleg nem lehetett másképp, az egészet úgyis képtelenség volt színpadra vinni, s a kozmetikázások semmire sem vezettek volna. Drakovszky azelőtt nem sokkal látott egy dramatizált *Száz év magányt*, hát az aztán igazán siralmas volt, még most, emlékezés közben is ökölbe szorult a keze a felháborodástól, a színészek csak kóvályogtak a történetben vagy miben, abban a zsirtalan masszában, amelybe a rendező és a dramaturg beledobta őket. José Aureliano alakja semmi mást nem jelentett azoknak a hígagyúaknak a számára, mint hogy széles a válla, és döngő léptekkel jár, Aureliano pedig egy vén hülye, Ursula talán bármilyen más előadásban jó lehetett volna, szikár, erőtől sugárzó asszony játszott, aki tényleg elvihetett volna a hátán egy remekművet, de ez nem remekmű volt, hanem egy remekmű megcsúfolása! ne izgasd magad, szólt rá Drakovszky a szenvedélyes énjére. Hallasek meghúzta tehát Dosztojevszkijt, nem is meghúzta, hanem újrírta, még az *Emigránsok* próbái alatt támadt ez az ötlete, s amikor elkezdték Mrožeket játszani, Hallasek szokásától eltérően csak a bemutatót nézte meg, azt se igazán, utána nem mondott semmit, pedig máskor hosszú hallgatásokban elemezték a bemutatókat. Hallasek meghívta a társulatot a *Leu greu*-ba, s ott pipázott velük örökös konyakja mellett, nagyon ritkán elejtett egy-egy szót vagy éppenséggel egy félmondatot, s ebből a sok csendből igazán rengeteget lehetett tanulni, végül is a *Leu greu*-ban lettem színész, hatódott meg Drakovszky az emlékeitől, de most nem a biztró következett, Hallasek kezét fogott velük, és hazament, aztán majd' egy fél évig nem látták, csak azért jött be olykor, hogy a pályázatokat megírja, mindenféle űrlapokat kitöltsön, és firkantsa alájuk a nevét, mert más nem tehet meg, kizárólag ő rendelkezett aláírási joggal, és titkárnőt nem tudtak fizetni, a pályázatokból csak a bérükre meg a költségekre futotta, negyedévente egy kiszállásra és karácsonykor egy kisebb összegre, mindenki valamilyen egyetemre járt, és közben mindenki dolgozott valahol. A fővilágosító, ahogy poénkodva

nevezték, Bordi legjobb barátja volt, diáktársa a közgázon, átvilágít bennünket, mondták afféle színészhumorral, maga Bordi újságot hordott ki, Pala egy szállóban fogadta a vendégeket, Imola magyart tanított arra vágyó külföldieknek, ha nem az Arlequinben volt, akkor a nyelviskolában, Drakovszky ugyanott román, és valamennyi ösztöndíjat is kapott, mindannyian úgy éltünk, mint a mezők lilioma, gondolta most, talán ez a jó színház titka.

Hallasek egy fél év múlva megérkezett, s még a pipáján is látszott, hogy elégedett, úgy lóbálta, hogy valósággal bele lehetett szeretni, alig köszönt, alig itták meg a kávéjukat, máris kezükbe nyomta a szöveget, felküldte őket a színpadra, akik a nézőtéren maradtak, lélegzetviasszafojtva figyeltek, most valahogy bennük rekedt a színészhumor, érdekes ez is, gondolta Drakovszky, a bölcsész és a visszaemlékező, mitől jön rá az ember, hogy valami nagyon fontos dolog készül, a fontosnál is fontosabb, mikor végül is nincs miből rájönnie, mégis megérzi valamiképpen. Pala Szmergyakovot játszotta, Bordi Aljosát, Drakovszky pedig Ivant, Hallasek erre a három alakra építette az egész előadást. Két felvonásra osztotta a darabot, az egyik a Főváros vendéglőben játszódott, ahol Ivan és Aljosa beszélgetnek, és ahol a kisebbik fiú megsejt valamit az eljövendő borzalmakból, de mindent persze nem sejteth meg, ahhoz túl keveset tud. Hallasek csodálatosan biztos kézzel írta meg ezt a részt, a nagy inkvizítor legendáját könnyörtelenül kihúzta, és bármilyen bölcsész is lett légyen Drakovszky, sajnos, egyet kellett értenie ezzel a döntéssel, a legenda zseniális, de nem a színpadon, nem ezen a színpadon.

Hallasek most éppolyan hévvel vett részt mindenben, közbeszólt, leállította őket, magyarázott, fel-felugrált a színpadra, a szöveg, amit írt, sötét volt, kétségsbeesett és takarékos, ő maga viszont mintha megtévelylődött volna, olykor még a pipáját is otthelyeztette valahol, a szék mellett, az asztalon, félve vitték vissza neki, bár persze nem *tőle* félték.

A bemutaton Drakovszky egész szünet alatt ott ült a kellékek között, azon a széken, amelyen addig ült, amíg Aljosával beszélgetett, nem tudott elmozdulni onnan, és különös módon nem Ivanra, nem Aljosára, nem Szmergyakovra és még csak nem is Dosztojevszkijre gondolt, ült a sötétben, míg a társulat többi tagja berendezte a színpadot, és teljes húsz percen át Hallasek járt a fejében.

A közönség az előadás végén majd' két percig némán ült a helyén, pedig a fények is lementek, a függöny is, minden mozgás megszűnt, még mocorogni sem mocorgott senki, aztán olyan erővel csattant fel a taps, hogy Pala szerint a reflektorok üvege is megrepedt. A *Leu greu*-ban poénkodott az előadáson, de Hallasek most már ismét csendben pipázott, jó volt, fiúk, mondta a füstje, fél órán keresztül hajlongtak, már fájt a derekam, öreg vagyok én ehhez, tréfálkozott Bordi is a kocsmában. Az ismerősök, akik már az *Emigránsok* után megölelték, most valósággal megropogtatták Kornélt, könnyes szemmel nézték, nem vagyok én emlék, mondta Drakovszky egyiküknek, rögtön el is szégyellte magát ezért a sutaságért, kedvenc kritikusa csak intett, de ebben az intésben minden benne volt, és mégis Hallasek füstje kellett a leginkább, enélkül nem lett volna semmi, egymásra néztek egyszer, ott a *Leu greu*-ban, aztán mindketten itták tovább a konyakjukat.

Mindig imádtam Dosztojevszkijt, gondolta most a bölcsész éneje, és a *Kara-*

mazovokat annál is inkább, és Ivant a legeslegjobban, de akkor derült ki egyrészt jólesően, másrészt valahogy félelmetesen, hogy hasonlítok is hozzá, legalábbis *tudok* hasonlítani, következésképpen hasonlítok is, vette át a szót a hiúbbik énje, a színész, de tényleg hasonlított, a buszban például alig tudta tűrtöztetni magát, ha borostás vagy egyszerűen ápolatlan embert látott, igyekezett mind messzebbre húzódni tőle, és hát enyhén szólva Istenről sem úgy gondolkodott, mint Aljosa, nagyon is megküzdött ő vele, csak persze a küzdéshez ketten kellene.

Aztán Hallaseknek egyszer csak, legalább olyan váratlanul, mint a *Karamazovok*, a *Vágy a szilfák alatt* jutott az eszébe. Drakovszky most már tényleg semmit nem értett, a két szövegnek a világon semmi köze nem volt egymáshoz, hacsak valami mélyen lappangó s váratlanul kicsapó kegyetlenségről nem állapítjuk meg, hogy közös, de hát az minden remekműben ott van! Hallasek most nem menekült el a színházból, látszólag minden visszazökkent a régi kerékvágásba, beült a nézőtérre, pipázott, és nézte őket. Drakovszkyra Eben, Imolára Ebbie szerepét bízta, és olykor döbbenetén állt meg a pipája, még a füst is másképp kanyargott, az utóbbi időben ugyanis Imola sztárallúrral játszott, mármint az *akkori* utóbbi időben. A *Karamazovok* után egy ideig ismét *A néma leventét* játszották, jó pihenés volt ez mindenkinek, feszült, de nem annyira, kegyetlen, de nem annyira, felkavaró, de nem annyira, semmi sem annyira, de valamennyire mégis, az Isten is pihenőnek teremtette ezt a darabot, mint az építészek a lépcsőfordulót. Az egyik előadásra eljött egy angol pofa, Drakovszky nem is tudta másképp nevezni, végig teli szájjal röhögött, a végén odakigyózott Imolához vagy Ziliához, találgatást kért tőle. Két nap múlva Imola azzal állított be, hogy jobban meg kellene szervezni a próbákat, mert ezentúl nem lesz annyi ideje, Hallasek mindenki mást azonnal kidobott volna, de Imolát ő sem dobhatta ki, csak a pipát harapta majdnem ketté, miért mondta, hogy *jobban*, miért nem azt, hogy *másképp*, töprengett Drakovszky most azon, amire akkor nem figyelt fel, csak annyit hallott ki, hogy ez a beszéd nem az egykori Imola beszéde. Micsoda múltba lök egy embert egy hanghordozás, de sokáig ez maradt az egyetlen változás, nem volt kellemes, de megalázó sem volt, megalázó az volt, amikor egy év múlva Imola már úgy állított be az Arlequinhez, mint egy luxuscica, aki még nyávogni is másképp szokott, s aki dorombol, de közben képen karmol, vagy képen karmol, de közben dorombol. S még ez sem elég, gondolta Kornél, a visszaemlékező, hiszen mindig így volt, s ha őrült közhelyeket kellene mondani, hát akkor tessék, ezért szeretjük a nőket, s milyen legyen egy színésznő, ha nem ilyen. De valahogy éppen a színészsztinteség vált benne hamissá, az alakoskodás őszintesége, és ezt egyáltalán nem a bölcsész gondolta, hanem az az ember, aki hosszú évekig színész volt, és tudta, miről beszél. Imola most nem színésznő volt, hanem egy nyávogó primadonna, ahogy a rossz színésznők elképzelik a csárdáskirálynőt, remegő hangú őszinteséggel, deszkarepesztő vidámsággal és fals drámaisággal, mint aki folyton nercbundát visel, és ilyen volt akkor is, ha Ziliát játszotta. Az angol pasi mély benyomást tett rá, gondolta Drakovszky kajánul, az előadás leült, ezzel a Ziliával nem lehetett kegyetlen lenni, az a férfi még nem született meg, aki egy műanyag nővel kegyetlen tud lenni, képtelenség annyi fájdalmat összegyűjteni magadban magadtól, akkorát mégsem hazudhatsz ma-

gadnak, és most ezzel a nővel kellett egy másik előadásban kegyetlennek lennie. Nem értette Hallaseket, de Hallasekkel azelőtt sem lehetett bizonyos dolgokról beszélni, hát még a *Karamazovok* árnyékában, tette hát, amit tennie kellett, mondta a replikákat, ahogy Imola is mondta a sajátjait, „be fogom bizonyítani, hogy jobban szeretlek mindennél, mindennél a világon”, ennél hazugabb mondatot Kornél az életben sem hallott, nemhogy a színpadon, de néhai szerelme elhozta ezt a ritka pillanatot, és már érezte, hogy nem fog megbocsátani neki, sőt egy másodperccel később már azt is, hogyan teszi a földdel egyenlővé. És látta Hallasek pipája bólogatását, honnan tud ez mindent, nem tudhatott, és mégis tudott, felelte magának utólag.

Eljött a bemutató napja, az angol csávó már egy órával az előadás előtt ott lábatlankodott, valamiért nagyon fontosnak érezhette ezt a prömiert, ahogy Imola nyávogta, óóóóóóóó, te cafat, mondta Drakovszky magában, és éppen kilenc óval.

Valahogy végigkínlódták az első felvonást, senkinek nem volt kedve játszani, Pala és Bordi csak lézengtek a színpadon, még Kornél is elkedvetlenedett, csak a terve tartotta benne a lelket. Elkezdődött a második felvonás, összerohantak Bordival, aztán Bordi nagy műröhögések közepette eltávozott, még felmondtak néhány replikát, aztán érkezett a pillanat, „Most már te sem kételkedhetsz bennem soha többé”, fuvalázta Imola, és Drakovszky váratlanul nagyon játékos lett, úgy mondta, mint egy kiszámolót, „Bármit is tettél abból már / jó nem származhatik”, még a sorokat is megtörte a hangsúlya, még skandálta is őket, a lány meglepődött, de a tehetetlenség vitte tovább, „Ne mondj ilyet. Csókolj meg és mondd, hogy szeretsz”. Most Kornél nagyon hosszú szünetet tartott, legalább egy félperceset, közben úgy nézte Imolát, mint aki egyetlen szavát sem hiszi, a lány egyre ijedtebben nézett vissza, még a kezét is a szája elé kapta, kezdett hasonlítani Ebbie-hez. Drakovszky már sajnálta, de késő volt, végig kellett csinálnia, még hallgatott egy darabig, aztán valami súlyos, elviselhetetlen, gyilkos cinizmussal, alig hallhatóan azt suttogta, „szeretlek, ó”. Közben felrántotta a szemöldökét, és elmosolyodott, nyugodt vagy végre, kérdezte ez a mosoly, aztán fogta a cókmókját, és otthagya a lányt, Imola gyámoltalanul Hallasekre pillantott, de Hallasek más irányba fordította a fejét, a lány melléből sírás indult, nagy sóhajokkal sírt, mint általában azok, akik keservesen sírnak, az egész testét rázta már. Drakovszky egy ideig hagyta, hadd sírjon, aztán szólt, hogy vegyék le a fényeket, Imola lebotorkált a színpadról, és az angol tag karjába vetette magát, felcsattant a taps, a vastaps még hozzá, néhányan füttyültek és bravóztak az elragadtatástól. Kornél csöndesen letette a batyuját az öltözőben, és elindult hazafelé, az ajtóban Hallasekkel találkozott, összenéztek, mosolyra rándult a szájuk szöglete, de abba is maradt mindjárt. Elindultak a *Leu greu*-ba, félreseperték Bobot, Jimmyt, George-ot vagy akárkit, aki üvöltözve és hadonászva tartóztatta fel őket, rendelték két konyakot, mikor kihozták, egyetlen hajtásra kiitták, aztán kezdet ráztak, és mindenki ment, amerre mennie kellett.

Annak is tíz éve lassan, gondolta Kornél most, hogy ki tudja, hányadszorra végigmesélte önmagának élete legfontosabb történetét, azóta már, gondolta tovább, de nem fejezte be a mondatot. Vannak mondatok, amelyeket nem kell befejezni, mosolyodott el a bölcsész felével, s a színész fele rendelt még egy konyakot.

A pincebérlő*

Annyi mindenem volt, azután nem lett.

Így volt egy pincém is.

Akkor szereztem, amikor a régi nagy, fehér joghurtjaink helyett apró, színes joghurtok jelentek meg az üzletekben, de az utcai dalosok még nem tűntek fel az aluljárókban. Az később történt, és az emberek némán és sápadtan állták körül az eseményt, nem tudva, mikor jön el a rendőr ezekért a szerencsétlenekért, vagy talán mégis az új idők hangja ez, a dalosok azért olyan magabiztosak, valami közeledik, amit mi még nem érthetünk, jobb lesz, ha figyelünk és elvegyülünk a zűrzavarban.

Ha eszembe jut a pincém, máris látom magamat a rozsdás hőtároló mellett kuporogva, mintha észrevétlenül lefényképezett volna valaki. Mennyi bosszúságom volt a régi fényképekkel.

Hiszen az ember annyi rengetegféle, és nem lenne igaz ez, ha a régi fényképeket nem nézné olyan dermedt tanácsalansággal, mint valakinek a nem egészen érdektelen, bár a külvilág számára tiltott, viszolyogtatóan személyes hulladékát. Határozottan kínosak a régi fényképek, tolakodóan ismeretlenek, mégis valamilyen valóságtartalommal suttognak az emberről, mint a soha semmit sem értő családtagok pletykái. Zavaros hulladékok, idegenkedve mégis kezébe veszi őket az ember, enyhe undorral nézi a képet, amely tudósítja.

De jó istenem, miről? Ki ez a nő itt, és mit akar? Miért hoz zavarba engem azzal, hogy az én valamikori arcomat hordja, már ez is nevetséges, hogy a személyiséget bitorolja ilyen brutális, bárki által bizonyítható módon, és egy általam tökéletesen elfelejtett eseményhez asszisztál. Bármelyik diadalmas rokon felmutathatja, és az áldozatnak megjuhászodva kell hallgatnia olyan történeteket, amelyeket a rokon kanyarított a képek köré, megalázva és rabul ejtve őt az emlékek önkényes, kínos verzióival. Így része lesz valaminek, amihez semmi köze, és volt-e köze hozzá ilyen formában bármikor is. Egy vatta, egy elnyomott csikk, pad alatt hányódó szemét. A képek, mert mindig megkerülnek valahonnan, másról szólnak már régen, csak ők tudják, miről, súlyos erőtereikbe nem engednek be akárkit, a nyájas album rávicsorog a buzgó rokonra, aki éppen újabb győzedelmes trófeája beragasztására készül.

*

* Részlet egy készülő regényből.

Ha bemennék a lépcsőházba, meglátnám-e a közepes méretű, barátságos udvart, hátsó végében a melléklépcsőház bejáratával, amely fölé egy lámpát tettem könnyebbség céljából, ha valaki mégis a pincém felé venné az útját. Megvan-e még a rozzant csigalépcső, amelyet szuvas gerendák tartanak, és a gerendák aljában, a sötétségben sittdarabok és puha korhadékok között évtizedek alatt felgyűlt fa- és fémhulladékok lapulnak meg, mint egy ősi kút mélyén. Megvan-e még a föld alatti labirintusrendszer, a régi pincerekeszek rozsdás, félig kitépett rácsaikkal, mögöttük a vastag, bolyhos porbundába rejtekező tárgyak, amelyeket elfelejtettek, vagy a gazdáik meghaltak, és az örökösök nem tartották érdekesnek megnézni, mit rejt a labirintusbeli kamra.

Amatőrfilmek avulnak el, a pincém utcájában arabok számolják szenvedélyesen a pénzt a kapualjakban, volt ott egy Tiffanylámpa-készítő öregember, már őt sem látni, az arabok is eltűntek régen, viszont az utcaszint alatt hatalmas teremgarázs nyílt, óriási nagyüzem a föld gyomrában, és fényes butiksorok is működnek a föld alatt, ha a mozgólépcsőre ráállsz, és leviteted magadat mélyen a járda szintje alá.

Itt volt az én pincém. Odaát a bank épülete, ahol ugyancsak megváltozott már akkoriban is az élet. Egyik pillanatról a másikra piros kabátos bankfiúk fogadták a tanácstalan belépőt, egészen fiatal, tenyérbemászóan taknyos bankfiúcskák, akik a hihetetlen magas fizetéseiktől megkótyagosodva nesztelen léptekkel közlekedtek öltönyeikben a márványoszlopok között, és lenéző udvariassággal beszéltek a bőrfotelekben feszengő, nyűtt klienseikkel.

Akkoriban elmondhattam, hogy már nincsenek elérhetetlen vágyaim, már úgy ismerem a használsruha-boltok illatát, mint az otthonomét, az utcán nem felfelé nézek a fényes kirakatokra, hanem le a porba, hátha találok valamit, amit mások elveszítettek. Hihetetlen, mennyi mindent hagynak az emberek elveszni, fél ezüstdíszbevalót, csatot, bársonnyal bevont hajgyűrűt. Egyszer egy órát is találtam egy hatalmas, sivár, elhagyott parkban. Kis, aranyosan csillogó valami a fű közt, talán csokoládépapír. Lehajoltam, egy óra volt. És tökéletesen, pontosan járt. Ezt a pincét is úgy találtam, hogy mások kidobták, mint egy lomtalanításra ítélt tárgyat.

*

Akkoriban láttam, ma is bárki láthatja, ahogy az öregek szép csöndben leszakadnak. Egyszer velem is megtörténhet majd, hogy mást sem teszek, csak az új benzinkút villogó, kékes fényét bámulom a konyhából. Olyan könnyű az elszakadás, csak annyi kell, hogy pár napig ne lépj ki az utcára. Azután már nincs is kedved kilépni, mindennap megmagyarázod magadnak, hogy most miért maradtál otthon. A nyugalmas fagyhalál, amely édes mozdulatlanúságra csábít, és közben biztató fényjeleket küld az ablakon át.

Ez a valóban mindenkit elkápráztató, kékesfehér, vakító fény váratlanul ereszkedett le csúf környékünkre egy éjszaka, és szárnyait lebegtetve könnyedén megült a sztráda szélén. Én is odaláttam, ahogy a régi, pókhálós konzerve-

ket kotortam elő a kamra zugaiból, az örök lekvárok és az örök zsírok közül, amelyektől a leplezetlen vágyakozás hajtott át a szomszédba, hogy tán a szomszédnőm ma megkínál végre a cukormentesen főzött, kemény pudingjaival.

A szomszédnőm, aki régi harisnyáinak válogatása közben találta ki a sorso-mat, néha könnyeket is ejtett értem, mert ahogy mondta, ennyire egyedül lenni valakinek, mint én vagyok, ilyet még nem látott. Holott ő is egyedül volt, csak őt éppen nem hagyták el, hanem a férje halt meg nemrégiben a kórházban. A szomszédnőm fekete kombinében szeretett tenni-venni otthon, ha más csöngetett volna, felveszi a lilavirágos slafrokját, de az én apró csöngetéseimet már ismerte, és a kinyúlt fekete kombinéjában jött ajtót nyitni.

Azután elvöltünk a bágyadt csipketerítővel letakart asztalnál, a sok harisnya egy nejlonzacskóból került elő, a szomszédnőm gyorsan felfeszítette a harisnyát hosszában a karjára, és megnézte, nincs-e leszaladt szem rajta, azután az ép harisnyát beletette egy másik nejlonzacskóba, a rosszat pedig vissza régibe. Tudtam, hogy ezt a rengeteg harisnyát voltaképpen nem is hordja, de a szomszédnőm szerette ezt a lajstromozást, szerette a másik szobában álló szekrényből kirámolni a régi anyagokat, ágyterítőket, pokrócokat, egykori báli ruhákat, és azután szépen sorjában visszarakta az egész halmot.

Errefelé az emberek nem látják át az idő manipulációit, naivan engedelmeskednek az idő parancsainak, és azt az utat választják, amely a legrövidebben vezet a céljaik felé. Még akkor is ezt teszik, ha ez a cselekvés elszakítja őket azoktól a tárgyaktól, amelyeket legjobban szeretnek. Az itt élő emberek nem tudják, mi történik velük, ők az idő legvédtelenebb áldozatai. A Bagolyvárat is úgy tüntették el a környékről, hogy akik szerették ezt az öreg vendéglőt, még azok sem siratták meg, mert dolguk volt, várták őket valahol, portások, beléptető automaták, titkon regisztráló tekintetek.

A Bagolyvár pusztulásának első jele csak annyi volt, hogy a székeket megdöntve odatámasztották az asztalokhoz. A vaskerítésen pedig megjelent egy nagy, fehér tábla valamilyen vállalat szembeötlő, mégis azonnal elfelejthető nevével. Ezután annyi idő telt el, hogy már arról beszéltek, hogy semmi sem igaz az eladásból. Mert semmi sem történt. Talán visszament az üzlet. Azután egy nap eltűntek a székek, de addigra már mindenki megszokta, hogy a Bagolyvár este sötét marad, a lucskossárga fényű lámpák nem világítják át a hatalmas gesztenyefák zöld leveleit. Annyi ideig untatta ez a látvány az arra járókat, hogy amikor a több száz éves fák helyén egy reggel malomkeréknyi illatos rönköket találtak rendben halomba rakva, az emberek meg sem lepődtek. Megnézték a két karral átérhetetlen fák maradványait, és sokatmondóan ingatták a fejüket. Hogy na, hát mégis történik itt valami. Pedig naphosszat zúgtak a fűrészgépek a Bagolyvár telkén, de a fűrészgépek zúgása beleveszett a sztráda autóiának állandó morajába, és különben is mindenki sietett reggel az egymás sarkában pöfögő buszok felé. Azután akkora sár lett a Bagolyvár udvarán, hogy képtelenség volt végigmenni a járdán előtte, nagy, lánctalpas keréknyomok formázták a sarat, azután megint minden úgy maradt, ahogy volt. Az emberek megunták a sarat, és jött a nyár, és még jobban megunták a szikkadt vájatokat, ahogy a forróságban a sár megkeményedett, és mély hepehupákkal keresztelte a sietők útját. Azután

megint a sár jött, a munkába sietők mérgelődtek, hogy már megint ez a sár, hogy nem tudnak már csinálni valamit, hogy megint csak ugrálhatnak és egyensúlyozhatnak a sáron átvetett pallókon.

Mikor megjelentek a dömperek, hogy szétdúlják az emberemlékezet óta ott álló épületet, az emberek csak sóhajtottak, hogy na végre, ezt a sarat sem kell örökké kerülgetniük, és valóban, amikor a Bagolyvár eltűnt a föld színéről, és néhány hónap múlva az üres telken egy autószalón zászlaja lengedezett, az embereknek úgy tűnt, hogy a Bagolyvár nem is létezett, csak átfutottak az autószalón előtti friss betonon, és végre nem kellett a cipőiket naphosszat pucolniuk, amikor beértek a munkahelyükre. Én meg figyeltem a Bagolyvár eltűnését, az idő munkáját, ahogy az embereket rábírta, akarják már a Bagolyvár pusztulását, mint egy saját piszkába fulladt reménytelen betegéét, hogy végre áthúzhassák az ágyat friss ágyneművel, és minden mehesen újra a saját rendje szerint. Ha a Bagolyvár egész sorsát egyszerre láthatták volna át az emberek, akkor talán fájdalmat éreztek volna a pusztulás láttán, de így elhúzva a pusztulást mindenki csak azt akarta, hogy legyen vége a rendtelenségnek, és bármi áron, de legyen végre rend és tisztaság. Az idő beteljesítette a Bagolyvár sorsát, hogy még a jó emléke se maradjon meg az utókornak.

A Bagolyvár elpusztítása után a környéken megszáporodtak az örültek. Mintha a Bagolyvár öles gesztenyefái elfedték volna őket, és most szabadon és védtelesen maradván járták megszállottan a környéket, és beszéltek mindenfélét. Köpködve, pocskondiázva kapták el az arra járók kabátját, és senki nem mert ujjat húzni velük, inkább félt a szavaiktól, mert néha kínos dolgokat mondtak ki habzó szájukkal ezek a szégyentelen próféták. Senki nem akarta tudomásul venni az örültek invázióját, inkább továbbfutottak, nagy lihegve megmászta a magas, fémvázaz lépcsőket, amelyek a sztrádán íveltek át, és utolsó lépcsőfokaikkal éppen az induló buszok ajtajához penderítették a rohanókat.

Pincémel való ismeretségem még valahol a jövőben várakozott rám, amikor a barátnőmmel, Annemarival bemérészkedtünk az elhagyott gyümölcsösökbe, ahonnan néhány napja költöztek el a tulajdonosok, néhol otthagyták a kutyáikat, meg egy gyümölcszedő létrát is láttunk még úgy a fának támasztva, ahogy az utolsó körtéket megszédtek. Félve haladtunk előre a gazban, a nyitott kertkapun oldalogtunk be az idegen házakhoz. Kímélettel félrehajtottam az ágakat, nem engedtem keményen visszacsapódni őket, arra gondoltam, holnap ugyanezeket az ágakat egyszerűen legázolják majd a munkagépek. Itt várakoznak védtelesen. Vajon érzik-e, mi vár rájuk. Az biztos, hogy nem mindennapi csend volt körülöttünk. Sűrű, lucskos csend. Mindenütt a fejvesztett menekülés nyomai. Az érett málna otthagya az ágakon, a létrák, a lábtörlő kisszőnyegek a ház bejárata előtt, odább a tanácstalan kutyák egyre ugattak a kertekben. Egy málnát megkostoltam, undorító, erjedt íze volt. Annemari egy sáros porcelánbilit talált és megemelte, hogy nem repedt-e az alja. Én már egy másik kertben jártam, siettem, holott nem hajtott minket senki, de ezekbe a kertekbe úgy hatoltunk be, mint a tolvajok, minden pillanatban készen állottunk a menekülésre. Annemari az izgalomtól lihegve járt a nyomomban. Egy bokor alatt kaucsukbabafejeket ta-

láltam, egy egész halmot, és a babák szeme helyén, a fekete lukon, hangyák futkostak ki-be. Talán egy kaucsukbaba-készítő lakott itt, de nem mertem tovább kutatni az erjedés sötét illatai miatt. Bár ellenállni nem tudtam a csábításnak, lomtanításaink mindig enyhe undort ébresztettek bennem, mintha láthatatlanul rám ragadtak volna az idegen holmik gyanús váladékai, mint ahogy egyszer rám is ragadt valamilyen bűdös, lemoshatatlan ragasztó, és napokon át sikáltam magamról, de teljesen hiába. A mohóság szégyenjeje... Gyakran várakozott a tárgyak között alattomosan meglapulva egy-egy üveg régi lekvár, avas zsír, amibe tétova tapogatódzása során belenyúlhatott az ember.

*

Akkoriban láttam meg a zöld óriásgyíkot. Ezt a gyíkot csak csodálni lehetett, senki nem látott még ekkora és ilyen hihetetlenül ragyogó zöld gyíkot a környéken. Többen megálltak és nézték, mert ott várakozott a buszmegállóban a trafóház mellett. Ahogy a százéves fákat kiforgathatták, akkor jöhetett elő ez a különös gyík a ki tudja, hány évtizede megbolygatatlan fészkeből, lassan mászott a trafóház mellett, mint aki csodálkozik, hogy mi történt, mi ez a világosság és zaj a több évtizedes zavartalan homály után. Megnézte a leszállókat, és nem ment be a közeli bokor alá. Nem az volt az otthona, és a környéken állandóan dobogtak a lábak és zúgtak a sztráda autói. Próbáltam beterelni a bokor alá a gyíkot, lassan vonakodva engedelmeskedett nekem. Engedelmesen totyogott, ahelyett, hogy villámsebesen elfutott volna. Hova futna, amikor egy fa gyökérzetében élt, és a fa hirtelen eltűnt fölüle. Hogy lehet ezt megérteni egy ilyen furcsa, óriási zöld gyíknak.

Próbáltam ráébreszteni őt, hogy most már menekülnie kell, ezzel a lassú vándorzással nem lehet megélni a sztráda mellett, a pusztá a földön, ahol egyetlen óriásgyíkot sem látni.

Nem nagyon hitte. Nem értette, mit beszélek.

De azért engedelmeskedett nekem. Legalább nem álldogált ott a buszmegállóban.

Másnap a műanyag hulladékgyűjtő alatt világított ki a porból a világoszöld farka, a trafóház mellett pedig a feje. Egy öreg bácsi megerősítette, ilyen gyíkot errefele még valóban soha senki sem látott, pedig ő már megélt itt jó néhány évet.

*

Selyem néniről készült könnyű vázlatomat fölkapja a szél... Selyem néni a pincém házában lakik, elégedjünk meg ennyi összefüggéssel. S a nevek különös hatalma révén Selyem nénit valóban Selyem néninek hívják, s mikor ezt a nevet ide változtatás nélkül leírom, Selyem néni személyiségi jogai miatt nem kell aggódnom, mert Selyem néni időközben meghalt. De a visszaemlékezésemnek ebben a pillanatában Selyem néni a másodikon lakik, ahol az ő kisugárzásának hatására selymes tapintású a lépcsőház falburkolata. Hajtsuk meg a fejünket Selyem néni előtt, és lépünk be nagy lakásába, amely túl nagy már neki, fizetni sem tudja, de

elmenni sem tudna belőle, mert Selyem néni, mint egy finom, csodálatos selyemhernyó, beleszötte már magát abba a lakásba, bebábozódott teljesen régi, fényes huzatú bútorai közé, és innen nem vezet kifelé útja, csak az örökkévalóságba, ahová valószínűleg finom zöldessárga, selymes lepkécskeként fog megérkezni, nesztelenül, ahogy jár, és valószínűtlenül, ahogy a kuka felé imbolyog, kezében a lakás ugyancsak valószínűtlenül kevés hulladékával, mely hulladék egy zacskóban lapul, hogy Selyem néni kezéből hangtalanul a kukába pottyanjon. Selyem néni várakozik rám, hogy meglátogassam. Szeretné megismerni a ház alatti pince új lakóját. Maga sem tudja, mit remél e találkozástól, de vár és reménykedik, mert valakinek el akarja mondani, hogy fél. És majd el is mondja nekem, és majd semmit nem tudok válaszolni erre, majd mindez bekövetkezik, ha a pince végre az enyém lesz.

Így egyre közelebb jutok a pincémhez, amelynek jól ismert lejárátát megnézni most éppen lehet, hogy nem is volna merszem.

Inkább felpillantok a gangra az udvarról, és az ügyvédi iroda bejáratát próbálom azonosítani, de nem vagyok biztos az ajtóban. Odalent persze a kapu mellett biztosan látnám a sokféle réztáblát, mert az ügyvédnek nem is egy KFT-je van ugyanebben a házban, és még fáradságot sem vennék, hogy megtanuljam mindegyiknek a nevét.

Vajon találkozom-e az *ügyvéd úrral*, ahogy nagy nyeglén elvonul mellettem valamelyik barátjával beszélgetve, mert ő mindig körül van véve nem is akárkikkel, ismeri jól az utca maffiózóit, és ezért furcsa dolgokat enged meg magának.

Igen, ez megtörtént, bármennyire nem hinné el nekem senki. Az ügyvéd úr úgy jött velem szemben az utcán, mint máskor, fölényes mosollyal a száján, amikor is mellém érve, éppen egyedül volt, hirtelen kinyújtotta rám a hegyes, piros nyelvét. Villámgyorsan tette ezt, mint egy kígyó, hogy senki ne láthassa meg, erre vigyázott, azután ment tovább gondtalanul, a lábát dobálva, nyitott zakója mögött látható, kékesfehér ingével. Mert mindig adott magára, az biztos. Aranylánc, sok feltűnő aranykarkötő és nyitott fehér ing. Az ügyvéd úr kapualjakban titkon szerette megrémiszteni az embereit, és azután mindig kifogástalan nyájassággal biccentette meg a fejét, ha másnap az utcán találkozott velük. Az ügyvéd úr kiszámíthatatlan volt, és nyilvánvalóan élvezte a saját kiszámíthatatlanságát. Tanúk előtti és tanúk nélküli viselkedése oly szakadékszerűen vált el egymástól, hogy senki nem tudhatta mire számíthat tőle, ha egyedül fut vele össze valahol. Az általános bizonytalanság közepette az ügyvéd úr szemmel láthatóan gyarapodott, ha csak az aranykarkötői vastagságát tekintem, és a réztábláinak egyre növekvő számát a kapubejárat felett.

Az ügyvéd úr egy nagy gané – mondta a pulis nő, aki az ügyvéd alatt lakott az udvarban, és a pulijai örömeiben úgy pattogtak faltól falig a lakásban, mint a gumilabdák.

A pulis nő, akit lakhatásért alkalmi házmesternek vettek oda a lakásaikat frissen megvásárló lakók, mindent tudott a házról, és ezzel a keserű, magában érelt tudással nézett fel a balkonokra. Mert a lakók máris a lakására spekuláltak, élen az ügyvéd úrral, és a pulis nő, aki reggelente illatozó fánkokat süített és hordott ki a közeli fodrászüzletekbe, átokteli pillantását néha az ügyvéd úr első emeleti ajtajára vetette. Idelent a földszinti udvari lakásban nehéz erők gyűltek meg, a

friss tulajdonszerzők pökhendisége mind jobban elszigetelte a ház életétől a pulis nőt, aki megvonta a vállát, és azt mondta, nem őrlí magát azon, mit hoz a holnap, ma is élni kell, öröljé magát az, aki őt ki akarja tenni innét.

*

Egy barátom mondta tegnap, mikor találkoztunk az utcán. Ez a barátom az egykori diákmozgalmak hangulatát őrizte külsejében, és hasonlított egy másik barátomra, aki öngyilkos lett, és a teste mellett ősi skót népdalok szövegeit találták, amelyeket korábban gitárjával kísérve énekelt. Az egyik így szólt: „Zúg a nagy folyó, kérdezed-e hová megy? Fut a patak, kérdezed-e hová megy? Hidd el, a folyó tudja, hol van a tenger, hidd el, a patak tudja, hol van a folyó, akkor te miért állsz naphosszat a keresztútnál, miért?” És egy cédula a feleségének: „Kismadár, a lehető legegyszerűbben tegyetek el. Mindent az élőkért, tudod! Vigyázzatok magatokra a kicsivel, ez a világ nem nekem való. Szégyen, hogy ennyire mihaszna féreg módjára éltem, csalódást okozva a barátaimnak. Fáradt vagyok, aludni szeretnék, ez az egyetlen vágyam. Mindkettőtöket öllek, és bocsássatok meg: Apuskátok.” Tehát a barátom, aki a másik barátomra hasonlított, körülbelül ezt mondta:

– Valamikor, még a lakásokban bujkáló amatőrszínpadok idején láttam egy együttést, egy ilyen lakásban ültem a padlón, a minden megtörténhet izgalmával, a zárt, titkos társaságok misztériuma és az agresszió állandó fenyegetése adott ezeknek a színházi előadásoknak nyers, a mai időkben fel nem lelhető feszültséget, szóval mindenre elkészülten ültünk a padlón, még egy rendőrségi razziára is, amikor az együttes egyik nő tagja levetkőzött. Egyszerűen levette magáról a ruhadarabjait, kicsit ügyetlenül, ahogy az ember otthon levetkőzik, mielőtt az ágyba tér. És ott állt előttünk a testének összes hibáival, szőrzetével, átlátszó ereivel, kicsit megereszkedett mellével, és valahogy mindannyian magunkat szégyelltük, *hozzá képest*. Ő a legtisztábban és legszerűlékenyebben állt közöttünk, testének minden kis részlete, hibája a legszemélyesebben minket érintő műalkotásként hatott abban a pillanatban, és ez az egyszerű hepening, akkor, amikor a hivatalos és köznapi beszéd annyira szennyezett volt, hogy senki nem tudta magát távol tartani a szennytől, ennek a mezítelen testnek az egyszerű látványával mindannyiunkat mélységesen felkavart. Ez a fázós, védtelen test akkor maga volt a bátorság. – A barátom szórakozottnak látszott, az öltözete is határozottan elhanyagoltabbnak tűnt az utolsó találkozásunk óta. Csak nem iszik? De ezt rögtön el is vettem. Nem volt ivós fajta.

– A mai nyilvános mezítelenség a legteljesebb felöltözöttség – mondta oktató hangon. – A levetkőzés lehetőségének a teljes hiánya. Az „erre sem vezet út” teljes bizonyossága. A nem létező titkok anatómiai pontosságú feltárása, s a valódi titkok elüldözése. – Felmelte az ujját az utcazajban. – A test, mert azért rólunk van szó, mindig előttünk lebeg, megbabonázottan figyeljük, mi történik vele, mi történik velünk.

*

A pince egy régi ház hátsó lépcsőházában várt rám. A földszinten lakó pulis nő, amikor bemutatkozni megjelentem nála, azt mondta, hogy a pincerendszer olyan, mint egy nagy szexlabirintus, akár jó pénzhozamú bűntanya is lehetne odalent, mert annyi az üres boltíves pincerekesz, közöttük a sötét utak, beláthatatlan elágazások, váratlanul kiszélesedő terek. Hogy mi is odalent munkálkodnánk, mint a sötétség hetériái, és az elragadtatott kliensek diszkréten távoznának a melléklépcsőházon át. A pulis nő váratlan ötlettel egy fánkot adott a kezembe, egy még meleg fánkot, és eközben a pulijai örömben faltól falig pattogtak, ahogy később is megszokhattam, amikor a pulis nőhöz valamiért be kellett csengetnem.

Pincém volt, gondterhelten néztem a belső udvar balkonjai felé, mert egy pillanatra a pulis nő szemével láttam a lakókat, akik között én is valamiképpen helyet kaptam, hiszen már a pincéhez tartoztam, és a pincebérlő felelősségével kellett mozognom a házban, amelyetől egy kissé féltem, a pulis nő miatt, aki azt mondta, hogy ő nem fél a háztól, tehetnek neki egy szívességet, viszont mindennek ellenére félt.

Egy ház az súlyos, nehéz közeg, ott egy pincebérlő különféle megítélések alá eshet. Amíg a ház bérház, addig a pincebérlővel senki sem törődik, hiszen mindannyiuk gazdája a tanács, és a pincebérlő isten tudja, mennyi bért fizet a tanácsnak, de megvan a maga baja, ebbe már ne szóljunk bele. De amint a ház lakásai magántulajdonba kerülnek, egyszerre ő lesz az egyetlen bérlő, aki bár a tanács bérlője, de a mi házunkban lakik, már a mi bérlőnk, vagyis nem a mi bérlőnk, de minket boldogít, legjobb, ha a körmére nézünk. Ezért kissé szorongva tekintetem a belső udvar balkonjaira fel, mert tudtam, hogy onnan sok öregasszony les lefelé, hogy mi történik az udvaron.

Valójában többnyire csak beléptem a kapun az udvarra, és az átellenes melléklépcsőház irányába indultam, ahol a pincém volt. Hamar kikerültem a szemek látóteréből, és máris a lépcsőmön ereszkedtem lefelé, hogy végleg eltűnjek az esetleg ellenséges figyelem elől. És amint az üvegezett vasajtót kinyitottam odalent, és bezártam magam mögött, rögtön hihetetlen biztonság vett körül. A méteres vastag boltíves falak között végre oda kerültem, ahová mindig vágytam, eljutottam az engem mindentől megvédő bunkerembe, amely nem engedte, hogy bárki fenyegető közelségbe nyomuljon hozzám, itt elhagyhattam magam, és figyelhettem a pincém zajait, amelyek jórészt a szellőző kürtőjéből érkeztek ide az alsó szintre, másrészt viszont a pincém szomszédságából, a fal másik oldaláról, ahol a déli órától vendéglő működött, és folyton hallani lehetett a vendégek egyenletes moraját és az evőeszközök csörömpölését.

Egy pince, ha régi és régi a ház is fölötte, olyan szép tud lenni, hogy az embernek a szava is eláll tőle.

És ha még hozzávesszük azt a csodát is, hogy ez a szépség el van rejtve. Mert egy régi pince szépségét eltakarják a rárakódott rétegek. Mondjuk, az előző társaság, amely a pincét raktározás céljára hasznosította, ráken a mennyezetre valamilyen víztaszítónak hívott kulimászt, mellyel csak azt éri el, hogy az udvar felőli nedvesedés eredményeképpen a téglán átszüremkedő víz kezdi feszíteni a kulimász megjeggecesedett héját. Még egy év sem múlik el, a pince mennyezete máris

tele van éktelen hólyagokkal és sárga, kifejezhetetlenül undorító foltokkal. Aki így meglátja a helyiséget, riadtan visszacsukja a rozsdás vasajtót, mert egyrészt nem akar átítatódni a dohszaggal, másrészt megesküdné, hogy ilyen ocsmányságot már régen látott. És akkor még nem beszéltünk a pincében felejtett szürke rongyokról, amelyek a penészgombák tömény telepeit hizlalták fel magukon, és ha megérintik őket, kiömlesztik magukból a spóráikat, mint az erdei pöfeteggombák.

De. Mindez csak a látszat. Ha véletlenül egészen másmilyen, szemléletmódjában kissé különc személy téved a pincébe, és csöndesen nézelődik benne, ez az illető már egészen mást lát itt.

Egyrészt van mersze megérinteni a mennyezet leprás bőrét, és megkaparni az egyik bibircsók nedvező héját. És mi történik. A belül üres bibircsók behorpad, letörik, és alatta színes, fényes téglának lehet meglátni az oldalát, és ha a kaparászás tovább folytatódik, kiderül, hogy a régi téglán benyomott pecsétek is vannak, amelyeket az egykori téglagyárok nyomattak bele a termékeikbe védjegy gyanánt. Ha az illető a pince ragyás oldalát jobban megszemléli, mit lát?

Azt látja meglepetve, hogy a pince oldala már nem a felkent kulimásztól göröngyös, hanem gyönyörű, szürke sziklakövek alkotják a lábazatot, de a kulimászmű miatt alig különböztethetőek meg a penészes, ragacsos falburkolattól. A sziklák derékmagasságig keretezik a pincét, egyben gondolhatóan tartószerkezetül is szolgálnak, mivel a pincefödém boltívei rájuk támaszkodnak.

És akkor tűnik elő a pince végében egy befalazott ablak vastag, boltíves bemélyedése. A szürke bevonattól semminek nem látható a mélysége, ez az ablak is csak közelelről mutatja meg magát, a téglák néhol kilátszanak a kulimászból, és ott feltárják azt a példás rendet, ahogy a régi mesterek a boltíveket felrakták, hihetetlen a kézimunkának ez a pontossága, a rengeteg idő, amely ezekben a boltívekben várakozik, ellenállva minden másfajta időmérték sürgetésének.

Ha az ilyen pince egyszer értő kézbe kerül, akkor elkezdődhet valami, nem egyszerű felújítás, hanem a pince felélesztése, szennyből való kimosdatása, lényének teljes felszabadítása. A csendes munkálkodó azt a gyönyörűséget érzi meg, hogy nincsen más dolga, csak hogy a már létező formákat kiszabadítsa a rájuk neheződő különféle sallangok alól.

Lassan és átszellemülten dolgozik, mert ez a munka kezdettől fogva örömteli, a cél adott, munka közben szembetalálkozik azoknak az erőfeszítéseivel, akik mindezt a szépséget el akarták takarni, hogy egy számukra elfogadható, köznapiszínteret hozzanak létre, és ennek érdekében a kíméletlen erőszaktól sem riadtak vissza. Például, nem törődve a téglafalak lélegzési igényével, víztaszító anyagokat, műanyagfestékeket vetettek be. A sziklafalak egyenletlenségeit néhol egyszerűen elvakolták. De szerencsére nem dolgoztak olyan precízen, mint a régi mesterek. Az elfalazások a levegő megvonásával egy ideig csak belső feszültséget keltettek a falak mögött. A víz gyülemelni kezdett odabent, mint egy beteg testben, azután a feszültségnek egy pontján utat tört magának, és a mennyezetbe vált lukon keresztül kicsöpögött a kőpadlóra. A modern falazóanyagok néhány év alatt megereszkedtek a nedvesség állandó nyomása alatt, elszíneződtek, és a rendszabályozó akarat csak azt érte el, hogy a helyiség felismerhetetlenné vált, s ebben a minőségében már zavartalanul létezhetett, mert többé nem kellett senkinek.

Amikor a pincében hallgatóztam, éreztem a várakozást a falakban. A fal élt, még ebben az állapotában is kialakította a maga harmóniáját a házzal.

Hordozta a csöveket, amelyeket átvezettek rajta, néha egy kürtön át érezni lehetett a huzatot, ahogy az udvarról befúj, és átmozgatja a lenti dohos levegőt.

A lehetőségek itt voltak velem. Nem kellett sietnem. Lassan mindenre sor kerül, szépen, fokozatosan kell előrehaladnom, és főképp halkan, hogy ne haragítsak magamra senkit. Az örömről vigyázni kell, mert hamar elirigylí valaki, és míg én gyanútlanul örülök, ő már a válaszlépéseket fontolgatja. A pincének úgy kell örülnöm, hogy még én magam se nagyon vegyem észre.

Csak valahol meglegyen az az öröm, mint egy sebtiben elraktározott, még igazán meg sem nézett, talált tárgy.

*

Nem tudom, miért voltak olyan furcsák azok az idők. Minden lehetségesnek látszott. És mindennek az ellenkezője is. Valami változott, nem is mindig a felszínen, csak tudtuk, hogy változik, éreztük, de keveset értettünk az egészről.

A pulis nő néha fogta magát és elment a városba sétálni. Ilyenkor kifestette az arcát, nem túl vékony idomaira valamilyen lenge ruhát húzott, és már ment is titokzatos mosollyal. Nem akármilyen jelenség volt a pulis nő, bárki tanulhatott volna tőle, amilyen életöröm volt benne. Itthagya a házat, a gondjait szépen kulcsra zárta a földszinti, sötét lakásával együtt, és már ment is lenge ruhájában tudj' isten, milyen kalandok felé. Lehet, hogy csak sétált, vagy gyors, ringatódzó járással végigszaladt a kirakatok között, mindenesetre a pulis nő délutánonként kivirágzott, és győzedelmesen elhagyta a házat. Ilyenkor futtában fogadta az ügyvéd gúnyosan szívélyes köszöntését.

Bármi megtörténhetett akkoriban. Valaki mögöttem a sorban azt mondta, részvénytársaságot alapított. Megnéztem, ki ez. Egy köznapit láttam, és lám, részvénytársasága lenne.

Egy hatalmas teremre gondoltam, ahol részvényesek tolonganak és kiabálnak a különféle, mai szemmel kissé avíttasnak látszó öltözeteikben, nagy tekintélyű, Angliában honos úriemberek ezek, akiket a regényekből ismertem, és lám, most megjelentek minálunk is, magyarok vezetik őket, nem tudom, hogy lehet ez.

Elég volt elámulni a színes pohárkákon, amelyek a nagy, fehér, megbízható joghurtjaink helyett jelentek meg, picik voltak, tündéri kis ékszerek, de csak egy falatnyi kóstoló volt bennük. Ennyit fogunk majd enni? A külföldiek ennyit esznek?

Kinyílt egy ajtó, és áramlottak be rajta a különféle újdonságok, kapkodhattuk a fejünket.

Annemari bizalmasan megmutatta karján a titkos jelet. Néhány napja, éjszaka elrabolták őt a lények, egy nagy hangárba cipelték, és különféle műtéteket hajtottak végre rajta. És ez nem kitaláció, mert nézzem meg a jelet a karján. Nagyítóval néztük hosszan Annemari karját, a kicsi karolás napok alatt sem tűnt el, és a nagyító alatt valóban valamilyen ismeretlen jelnek látszott.

Nonstop boltok nyíltak minden sarkon. Éjjel, ha kíváncsian arra tévedt az ember, hogy mi van akkor az ilyen boltokban, csak egy-két gyanús éjszakai figu-

rát látott ácsorogni a boltajtó előtt, jobb volt gyorsan eltűnni onnan, mert a boltos is ott állott közöttük karba tett kézzel, tetovált izmokkal. Nappal a bolt szerényen pihent, álcázta magát a háziasszonyok előtt, éjjel viszont lerázta magáról az illetet, és elfoglalta a helyét az éjszakában.

Csak bámultuk a sok mindent, ami történt, mintha egy filmet néznénk, de bármikor kijöhetünk a moziból, és természetesen akkor minden a régi lesz azonnal. A mozgás azonban másnap sem állt meg, a hatalom is magával volt elfoglalva, és a nagy káoszban mintha nem nehezedett volna úgy ránk, mint eddig. Egyáltalán nem láttuk, mi lesz, mi van, annyi minden történhetett vagy történhetett volna.

Ki merné bármire is azt mondani, hogy lehetetlen.

Ki merte volna azt mondani, hogy nekem nem lehet egy pincém.

Egy kis félelem azért volt bennem, amikor megtaláltam a tanácsot, ahol a pályázatot kiírták.

Túl laza és megengedő volt ez a minden lehetséges-állapot. Inkább a hitünk-ből táplálkozott, de megbízható visszajelzések nem voltak. Mint az alvajárók, bármikor leeshettünk a tetőről, ha ránk kiált valaki.

Beléptem végre abba az irodába, ahová mondták, és még mindig nem éreztem, hogy valóban megtörténik velem mindez. Teljesen valószerűtlen volt a jelentkezésem, és én tettem mindent, ahogy kellett, az álmaimból már megszokott, az adott pillanat diktálta szabályok szerint.

*

Ha a tanácshoz bemegy az ember, akkor nem álmodozik, hanem világosan kell akarnia valamit. Természetesen nekem is tudnom kell, hogy mit akarok. És hogy ez most, bárminek néz is ki, nem álom. Sőt, az álmodozásra való hajlamnak még a látszatát is kerülnöm kell. Ha valószerűtlennek érzed az egész szituációt, ezt próbáld a legjobban elrejtetni. Igenis valóságos az igényed egy pince iránt, neked, aki olyan vagy, amilyen, valószínűleg legkevésbé olyan vagy, amilyennek itt egy pinceigénylőt elképzelnek, neked most úgy kell viselkedned, hogy többet tudsz náluk. Ugyanis te azt is tudod, hogy manapság olyan pinceigénylők is jogosan igényelhetnek pincét, mint amilyen te vagy. Manapság az utcáról is bejöhet valaki igényelni bármit.

Valószínűleg itt, ebben az irodában nem annyira rengetik meg az újdonságok az embereket, mint odakint. Itt józanul néznek rád, felmérnek, és nem sokat teketóriáznak veled.

Igen. Itt ezek az emberek még nálad is valamivel többet tudnak a számodra nagynak látszó változásokról. Azon a talajon, ahol ők élnek, a változások alig érezhetőek. Nyugodtan mérnek fel az íróasztalaik adta védőállások mögül, és várják, hogy végre megértsem, a pályázatnak vége, a helyiségek elkeltek, és nemsokára lejár a munkaidejük.

Azt biztosan tudtam, hogy elmenni nem fogok. Az a legrosszabb, ha szó nélkül engedelmeskedem. Csendesen vártam.

Lassan megszoktak az irodában. Itt ül egy nő, sose láttuk erre korábban, lassan megszoktak, és kezdtek számolni velem. Igen, kétségtelenül itt voltam az irodában és valamit akartam tőlük, és ha itt ülök ennyi ideje, mégiscsak tényező

vagyok, mégpedig elég zavaros tényező, ha úgy teszek, mintha süket lennék, és mozdulatlanul ülök a helyemen.

Miközben az iroda a zárórához közeledve megelevenedett, és én még mindig ott ültem, ahol voltam, és úgy viselkedtem, mintha minden rendben lenne, csak az ügyemet intézik, én meg türelmesen várom, hogy megkapjam, amit kértem, tudtam, hogy valamilyen játszmába hajszolom bele magamat, amelynek lehet, hogy semmi értelme nincsen. De a tehetetlenségem makacsul maradni kényszerített, nézelődtem, ártatlan természetességgel várakoztam, mindvégig vigyázva arra, hogy a remény a dolgok elintézhetőségében azért ott üljön az arcomon. Persze bizonyos taktikák éppen a mindennapi tehetetlenségből születnek, az ember már át sem látja őket, csak viselkedik az ösztöneinek néha eléggé furcsa sugalmai szerint. A szomszédnőm váltig dicséri ezeket a mai ügyes embereket, csak hát ő nem ilyen, mert erre születni kell, s közben egy szavát sem hiszem el. Én lennék az, aki erre születtem volna? A szomszédnőm ezt a kérdést, amely szakadékot teremtene közte és énközöttem, óvatosan nyitva hagyja. Az biztos, hogy ő már régen felállt volna innen, bár valószínűleg pincét sem igényelne, bízva az új idők szavában. Ő csak az én sorsomat találja ki harisnyái között, a maga sorsától már nem vár semmi változást.

Itt, az irodában eléggé élesen érzem a saját körvonalaimat, sokkal inkább, mint korábban az utcán. Itt világosan érzem, ami *nem* vagyok. Az előadók viselkedéséből és papírjaiból könnyen elképzelhetem a pályázókat, akik azonnal tudják, hogyan beszéljenek ezekkel a nőkkel vagy ezzel a nagyon zárt arcú, száraz és egyáltalán nem ellenszenves férfival, aki itt ül velem szemben és folyamatosan az irataival van elfoglalva. És ők is, itt, az irodában, tudják, hogyan beszéljenek a kisiparosokkal, akik nehezen mondanak ki valamit, de a nehézségük mögött pénzfedezet van, ezért türelmesen meg kell várni a mondandójuk végét. A tárgyalások élénk figyelem közepette zajlanak, a célzások, kijelentések mindig valamilyen kézzelfogható eredményre vezetnek, de ez az eredmény a papírokból csak legvégül, és egészen másmilyen formában ölt testet. Ezek a nehéz, izasztó tárgyalások előzik meg a pályázatok, a pályázók már a kerületből jól ismert figurák, az egyezségek a tanáccsal régtől fennálló, óvatos viszonyokra épülnek, és láthatatlan pillanatokban, bizonyíthatatlan helyzetekben, hirtelen a zsebbe sülyesztett borítékokkal vannak megtámogatva. Ezek az igazi kliensek. Én nem vagyok igazi kliens, de nem is mentem ki az ajtón, ahogy kellett volna. Jelenlétem zavaró, ezek az új idők sokféle zavaros embert sodornak a régi, jól bevált hivatali rendszer útjába.

Minden erőmet latba vetve várakozom, és ez a várakozás talán gyanút kelt, hátha valamilyen általuk nem ismert ok késztet arra, hogy már félórája üljek a helyemen anélkül, hogy bármi is történne az ügyemben. Azért a zavaros idők mégiscsak léteznek odakint, teljesen azért nem hanyagolható el ez a tény.

Már úgy tűnik, engem is bezárnak az irodába az írógépekkel és aktákkal együtt, amikor a férfi kibontakozik a papírjai közül, és színtelen hangján a tudomásomra hozza, hogy a pályázaton egyetlen helyiség visszamaradt, mert ezt a helyiséget nem igényelte ki senki. És a pályázati szabályzat módot ad arra, hogy csupán egyéni igénylés alapján kiutalassák a szóban forgó helyiséget.

A hivatalban a nők már elkészültek, zajosan pakolnak, és meglehetősen rosszállóan néznek a semleges arcú férfira, aki elem rakja a helyiség címét és az űrlapokat. A szekrénycsapódások, zacskózörgések közepette sejtelmes megjegyzések hangzanak el a visszamaradt helyiség állapotára vonatkozóan. Ebből megértem, hogy mindenki tudott róla, hogy van egy ilyen helyiség, de csak a férfi árulta el ezt a lehetőséget, csak ő tudja, miért, és miért az utolsó pillanatban. Most már hozzám beszélnek a nők, még ha pakolás közben teszik is ezt, és a fejem fölött üzennek át egymásnak. Az üzenetek lényege az, hogy a helyiség nem véletlenül maradt vissza, ők nem ajánlanák, hogy kivegyem, mert váratlan meglepetések érhetnek még ezzel a bérlettel kapcsolatban, de ha már a férfi elem tette az űrlapokat, amelyeket nem biztos, hogy elem kellett volna tennie, akkor már szemmel láthatóan úgyis minden megjegyzésük hasztalan. Hiszen nem is figyelnek rájuk, vagy ha figyelek is, semmi nem látszik abból, hogy mit értettem meg az intelmeikből.

Valójában én még fel sem fogtam, ami történt. Előttem a papír egy helyiség címével, amely helyiség ebben a pillanatban az enyém lehet. És ezt a hihetetlen eredményt csupán az esztelen várakozással értem volna el.

Mechanikusan töltöm ki egymás után az adataimra vonatkozó rubrikákat. Nem szabad meglátniuk rajtam semmit az indulatokból, amelyek rutinosan vissza vannak szorítva, és egy fáradtan a papírai fölé hajoló arc mögé vannak rejtve. Majd kinn az utcán.

Ha kiérek az utcára a frissen lebélyegzett űrlapokkal, azonnal rohanásba kezdek, tudom, órákig megállás nélkül rohagálok majd a városban, célzatosan fárasztom, zsibbasztom magamat, mert a sikernek ez a váratlan megjelenése az életemben e pillanatban elviselhetetlen, ezzel valamit kell kezdenem, mielőtt a pincémhez megyek és a pincebérleti vadonatúj életem első lépéseit megteszem egy számomra tökéletesen ismeretlen helyszínen.

*

Egyszerre valahová jogod lesz bejárni, ahová eddig nem volt. Közöd lesz egy házhoz, amely mellett eddig teljesen érdektelenül mentél el. Ugyanaz a ház egészen más benyomást kelt benned, ha csak idegenként tévedsz be az udvarára, mint amikor bérliként lépsz be a kapuján, és már mindenképpen valamilyen bizalmas közelségből kell figyelned a körülötted élőket, már nem mehetsz odébb, ha néha túlságosan közel mennek hozzád, vagy csak egyszerűen zavaróan viselkednek, mert akár akarod, akár nem, a ház súlyos szárnyai alá kerültél te is, mintha új családtagként figyelned egy teljesen idegen, mégis téged minden életjelenségével személyesen érintő család megnyilvánulásait.

A pulis nő reggel felmosta az udvart, ezzel jóváhagyását adta ahhoz, hogy elkezdődjön a nap.

A mészáros megszívta magát, sötétebb lett egy árnyalattal, a lefolyók vájataiban még délelőtt is csillogott a víz.

Ha belépsz ide, tudnod kell, hogy a balkonokról is lenézhetnek rád, és valamit gondolnak rólad, mivel már jó ideje jársz át az udvaron, sokan láthattak, és talán léted már nem egyszer beszéd tárgya is volt a lakók között.

Itt kell elfogadtatnod a ténykedésedet, ne berzenkedj hát, hanem csöndesen közlekedjél az új terepen, az a lényeg, hogy ne szúrjál szemet senkinek. A pincéd a lakók házának föld alatti részében van, akár akarod, akár nem, a lakók tulajdonában vagy bérlő, még ha nem is nekik fizeted a bérleti díjat. Új helyzetemnek minden bonyolultságát átérzve mentem a melléklépcsőházból nyíló falépcső felé. Ahogy beértem a melléklépcsőházba, egészen másvalaki lettem. Senki nem látott már, és csak egy dolgom volt, hogy leereszkedjem a lépcsőn a pincémhez, kinyissam a vasajtót, és belépjek a szigorúan az én magánterületem boltíves falai közé. Arra gondoltam, hogy ha ide akaratom ellenére bejönne valaki, az büntetendő cselekményt követne el. A pince területén az én bérlői jogaim uralkodnak, ilyen értelemben a pincém olyan, mint egy idegen követség az államban, ide csak az én engedélyemmel jöhet be idegen ember.

Most azután kinézélődhettem magamat, pontosan szemrevételezhettem, hogy a fal melyik részével mit fogok kezdeni. Szépen, nyugodtan akartam haladni, sorba venni a fal minden négyzetméterét, megvizsgálni a szégyenteljesen mocskos bevonatokat, hol feslenek eléggé ahhoz, hogy hamar el lehessen távolítani őket. Hosszan kerestem az egykori ablakok nyomait, volt, ahol már azonnal meglették, a téglák állásából lehetett látni az új befalazást, másutt világos körvonalakat kerestem a falban, és néha magam sem tudtam hogy ez egy ablak nyoma-e, vagy talán ezen a helyen befalaztak valamit egyszer a régi lakók a háború folyamán, és itt felejtették a kincset. Régi bort, amelynek mára már vörös zselévé vált a tartalma, ilyen borokat milliókért árulnak a nemzetközi gyűjtőknek, de lehet a falban annyi minden más, amit még remélni is alig mer az ember.

Közben tudtam, hogy nem fogom kifalazni ezeket a rejtékhelyeket. A pince így kellett nekem, a titkaival együtt, nem tudtam volna még egy téglá elmozdításának erejéig sem megbontani ezeket az annyi ideje türelmesen várakozó falakat. Az első időkben csak figyeltem a pincémet, tervezgettem, és magam is erőt nyertem ezekből a látszatra semmi kézzelfogható történést nem hozó együttlétekből. A pince megerősített engem, reménnyel töltött fel, közös létezésünk különleges összhangot teremtett közöttünk, mintha egy csendes, minden bajomat megértő és méltányoló baráttra tettem volna szert, akinek már csak a léte is megnyugtató, kisimító, amikor szokásos kényszerpályáimat rovom életemnek ezen a kiszámíthatatlan terepén, lehetőleg kitérve a reám leselkedő veszélyek és kellemtlenségek elől.

*

Most már ez is az egyik álmomnak tűnik, de emberek sokaságát láttam az utcákon, rendőrautók cikáztak a menet szélénél, az egyik súrolta a szoknyám szegélyét. A menet újabb csoportokat sodort magával, és a Hősök tere felé igyekezett. A pincémtől így egyre messzebb kerültem a lobogó nemzeti színű zászlók alatt lépegetve az úttesten. Széles sorokban vonultunk, szemben a forgalommal, amely nem is volt forgalom már, mert az autók félreálltak és utat engedtek a menetnek, amely lassan, nyugodtan haladt, de a sodrása óriási volt, a szívóereje újabb és újabb csoportokat olvasztott magába. Volt, aki a járdán nézett minket, hozzájuk képest jó volt elszántan haladni a menettel, mintha mindent odaha-

gyott volna az ember, ami lényegtelen, napi bosszúság, a sors elrendeződött, a rendőrautók cikáztak és figyeltek, a rendőrök tanácstalanul nézték a menet vonulását. Talán ellentmondó parancsokat kaptak, vagy nem volt még gyakorlatus az ilyen békés menetek szétesztatásában, féltek, hogy valahol áthágják a bizonytalan szabályokat, nem lehetett tudni, csak azt, hogy a menet zavartalanul hömpölygott az utcán, és sodort magával engem is. Mintha valaki azt mondta volna a hátam mötött: a kórházak készen állanak a sebesültek fogadására. Ez furcsa volt, mert arra gondoltam, hogy mi lennénk az elkövetkező órák sebesülteiei. Mindez csak még nagyobb erőt adott a menetnek, és az ember úgy veszett bele erős, nyugodt sodrásába, mint egy nagy, megtisztító folyóba, amely teljesen törvényszerűen igyekszik végcélja felé, és az a végcél nyugodt, méltóságos, mivel maga az örökkévaló tenger az. Ahogy lent elhaladtam a tömeggel, fölülről néztek minket az erkélyekről, és néhányan fölkiáltottak az erkélyen állóknak, hogy jöjjenek le. Azok visszaintettek. Ahogy nagy, nyugodt tempóban haladtunk a forgalommal szemben a széles városi utakon, innen, az úttestről először néztem fel figyelmesen a mellettünk elhaladó régi, kopott, de szép pesti házakra. A házak falában a tartóoszlopokat mintázó domborművekre, az egykor sok gonddal elkészített stukkókra, amelyeket belepett a korom, és megrongált a habború. Néztem a feliratokat. KÖZÉRT. A mi időnkben így hívták az élelmiszerboltokat VIRÁGÉRT. A mi időnkben ilyen boltokban vették az asszonyoknak a rózsát. Úgy láttam magunkat, ahogy mindez ebben a pillanatban történik velünk, és ahogy egykor majd emlékezni fognak ránk, amikor megnézik a régi képeket, vagy felidéznek a régi időket.

Talán egyszer a mi fényképeinket nézik a híradóban, ahogy vonulunk itt önfeledten, pedig már annyi hasonló vonulásnak volt gyászos vége, annyi régi híradófelvétel okozott itt már életfogytiglani börtönöket, kivégzéseket, és mégis valamilyen mámorban vonulunk előre, a város legvegyesebb népe, mellettünk szépen, méltósággal vonulnak el az üzletek, ahová vásárolni járunk, a házak, ahol lakunk, a terek, ahová gyermekeinket visszük le játszani, és mi itt az úton elszakadtunk az életünknek ezektől a mindennapi helyszíneitől, és most mindannyian felvonulók vagyunk, az erkélyekről rokonszenvvel, de enyhe csodálkozással és félelemmel néznek le ránk, ott vonulnak az emberek, gondolják, és azok az emberek, akik ott vonulnak, mi vagyunk, elúszunk alattuk, és még homályosan látjuk őket, ahogy integetnek, vagy csak néznek megdöbbenve, mert ez már más, mint a megszokott világ, és tudják, hogy a másért egyszer majd megfizetnek azok, akik most olyan mámorosan hagyják magukat sodortatni a nagy, megszabadító áradással.

*

A svájci nagybátyám, amikor hívott, hogy együtt kávézhatnánk ennyi év után, semmit sem tudott rólam, kedves hangja furcsa eufóriát keltett bennem, lám, megtalál a múlt, és egy hirtelen elhatározással valamilyen cirádás eszpresszóban, amely régen patinás cukrászda volt, majd találkozni fogunk, és megpróbáljuk szemrevételezni egymást, lehet, hogy alig fogunk beszélgetni, mert elég izgató dolog ilyen sok év után találkozoznunk valakivel, aki a gyerekkorunkból néz

ránk, és közben nagyon is érdekes ember lett azóta, de hol van idő mindezt kibontani, ezért csak rövid mondatokat váltunk majd, és persze gondolunk hozzá sok mindent, amit nem mondunk ki. Mindezt elképzeltem, és a pincéből egyenesen a cukrászdába indultam, még megnéztem magam a ház közös, lépcsőházi vécéjében, mert ott volt egy tükör, hogy nem maradt-e rajtam pókháló, és a hajam is rendben van-e. Legszívesebben a pulis nőt kérdeztem volna meg minderről, de ő nem volt otthon, meg nem is zavarhattam mindenféleképpen.

Amikor kimondhatatlanul hosszú idő után végre eljött a pillanat, hogy a kék útlevelemet használhattam, egy rendkívül fárasztó utazás végén, valamilyen célcsoport volt, rengeteg csomaggal, a lábam a legképtelenebb alakzatokba gyűrve tekergett kínjában az ülés alatt a busz falának feszülve, végül átérve a határon egy kis osztrák városkában megálltunk. Nagyon csendesek voltak már az utcák, éjszaka volt, a lakók mély álmukat aludták, s mi a pihenő alatt a lágy nyári szellőben odalopódzkodhattunk az elhagyott utcák kirakataihoz. Kilesni a külföldet, amíg alszik. Ez már külföldi föld volt, a legvalódibb külföldi föld, és kétségtelenül külföldi kirakarok mutatták meg magukat bámuló szemeinknek a kihalt utcán. És csodák csodája, a kirakatokban a ruhák egytől egyig halványrózsaszínűek voltak, a babák rózsaszínű halásznadrágokban lejtettek, alattuk a rózsaszín minden árnyalatában blúzok, szoknyák, hihetetlen volt ez a rózsaszínű virágzás, mikor mi fáradtan és megrendülten álltunk sötét kelet-európai öltözékeinkben, és legszívesebben a széllal rohanguáltunk volna az idegen kisváros rózsaszínben derengő éjszakai utcáin. És másnap, amikor nehézkesen kászálódunk ki sötét ruháinkban a Genfi-tó partján, és a körülöttünk futó, görkorcsolyázó, siető, rózsaszínű áradatban úgy festettünk, mint a pillangók közé tévedt, nehézkes, fekete bogarak.

Drága nagybátyám, az a sima tapintású, szép télikabát, amelyet odagyűrve hagyta a székem mellett, majd' felrobbant közöttünk. A kezem a kabát anyagába mélyedt, és arra gondoltam, hogy ilyen anyagból én még nem is láttam kabátot, pláne férfikabátot.

Szerettem volna egy nagy bársonykalapban ülni veled, és bájosan előrehajolni, hogy jobban megértsem a szavaidat. Ehelyett arra gondoltam, hogy a pincében furcsán forrnak a csövek néhány napja, itt-ott bugyogás hallatszik, valamilyen baljós nyugtalanság uralja a pincémet, és lám, én itt ülök veled társalogva, és reménytelenül a pincében van az agyam, pedig itt lenne a pillanat kiszakadni a sötétségből, csak a bort bámulni az asztalon, ahogy csillog piroosan a metszett kristálypohárban, felrepülni még egyszer valahova, a titkok közé, amelyeket pontosan megfogalmazni nem tudunk, ezért senki el nem veheti őket tőlünk, mintha valami hívogatna most, hogy hagyjam el a pincémet, megmutatná, milyen messzire kerültem azoktól az emberektől, akik az életet mégiscsak úgy élik, ahogy kell, ahogy illik, annyi sík létezik az enyémmel párhuzamosan, ahol egy kis erőfeszítéssel létezhetnék, annyi a csábítás mindenfelől, hogy így is élhettem volna, és talán élhetnék még, ha más utakat követnék, annyi a csábítás, csak azért, hogy ne engedelmesskedjem neki, de azért szomorúan tudjam, hogy ezt is meg azt is megtehettem volna, és akkor ez is meg az is másképp történhetett volna.

*

Amikor Annemarival és a gyerekekkel magálltunk az ipari vásár bejáratánál, csak a végtelen, fehér kavicsos teret láttuk magunk előtt, és átjárt minket a jó szél, ami a villamoson való hosszú gyötrődés után maga volt a csábító szabadság. És távolabb az ezüstösen csillogó fémpavilonok a zászlókkal és a messziről jövő zenefoszlányokkal. Igen, minden tagunkkal vágytunk nekivágni a lehetőségeknek, követtük a plakátnő előre mutató ujját, a nő oldalról nem látszott, mert csak éle volt, se fara, se melle, hiszen plakátnő volt az istenadta, funérból kivágva, a gyerekek diadalmasan nyargalásztak körülötte.

Tudtuk, hogy halálos fáradtak leszünk a végén, hogy a sok pavilonban, az áruk közötti fényes útvesztőkben öntudatlanul fogunk futkározni a teljes kimerülésig, mert nem tehetünk mást, minden arra ösztönöz minket, hogy menjünk előre, itt nincs pad, nincs megállás, az egész rendezvény arra épül, hogy az ide betévedt emberek mennél több látványt szívjanak magukba, minden hely tovább csábít, és az idő is véges, már késő délután bezárják a vásárt, és akkor igyekezni kell kifelé, nehogy egy üres pavilonban rekedjen az ember éjszakára, többszörösen bezárva a betörésbiztos üvegajtók mögé.

Tudtuk ezt, és mégis nekivágtunk, a fehér kavics ígéretesen ropogott a talpunk alatt, a gyerekek előrefutottak, mi pedig az ismeretlenre várakozás boldog révületében követtük őket.

Mindez nagyon messzi időnek tűnt, amikor a pincém falépcsőjén baktattam lefelé. Az az idő hidegen fénylett, mint a fehér hal a vágódeszkán, nagy próbálkozások, terméketlen erőfeszítések ideje volt az, és mindennek úgy is kellett történnie akkor, ahogy történt. Annemari nem szívesen nyugodott bele az éppen adott helyzetébe, nehezen jött ki az óvodai anyukákkal, kereste az alkalmakat a legkisebb kitörésre is a megszokott, mindennapi menetből. Annemari lázadó volt, de lázadása többnyire egy üveg bornál ért véget, amelyet csapzottan ivott meg, és merev arcával együtt nagyon törekenynek és szomorúnak láttam ilyenkor.

Annemari bement a szökőkutas medencébe, hogy kihozza a bőgő kisfiának a bent rekedt sárga műanyagkacsáját, ahogy lehajolt a kacsáért, a lapszoknyája kioldódott, és a medence szélén álló kamaszok nagy örömeire szépen legombolyodott a testéről. És Annemari ott állott a medence közepén egyetlen fekete csipkebugyiban.

No es, látták valami legalápp – mondta kiérve, dacosan nem törődve furcsa kiejtésével, mert német volt, itt húzódott meg Magyarországon, titokzatos okokból menekült ide a férjhezmenés menedékébe.

Azokkal az időkkel ellentétben a pincém a maga meleg sötétségével igazi lehetőségeket kínált. Annemarival csak hánykolódtunk a szűkös kereteink között, inkább kifelé menekültünk volna valahogyan, de magunk sem tudtuk, hogyan, itt, a pincémben furcsa módon a nyugalmat és a szabadságot találtam meg, egy helyet, amelyet megtervezhetek magamnak, amely ellát majd a megélhetéshez szükséges anyagiakkal, de meg is véd minden rossztól, ami kívülről leselkedik rám. Annemari biztosan hatalmas terveket sző a pincém láttán, ha nem úgy hozta volna az élet, hogy elszakadjunk egymástól. Annemari csodálattal nézett volna rám, hogy mit szereztem én a nagy fölfordulásban, neki soha nem volt még semmije, még szülőhazája sem, legalábbis nem szeretett arra gondolni, hogy mi

várná odahaza, ha egy eszement pillanatában visszautazna az NDK-ba, ahogy Annemari hazáját neveztük akkoriban.

*

Amikor már jól kibámultam magamat a pincémbe, és megismertem a szellőző-kürtön beáramló zajokat is, végül nem halogathattam tovább az időt, neki kellett látnom a felújításnak. A régi bőrök lekaparása csúnya munka volt, ehhez embereket hívtam, akik káromkodva estek neki a falborításnak, és félreugrottak, amikor egy barna, hólyagos vakolatdarab nagy port kavarva leomlott a földre. Lassan bontakoztak ki a téglák a vakolat alól, egy idős falusi kőműves azt tanácsolta, hogy ne is vakoljuk újra a falat, hagyjuk kiszáradni belőle az évtizedek alatt benne rekedt nedvességet, csupán meszeljük le a téglát, mert sajnos annyira elszennyeződött a boltozat, hogy csak a mész takarhatja el a csúnya foltokat, és a mész alatt majd nyugodtan kiszáradhat a fal is.

A munkások elmentek, és én egyedül maradtam a pincémbe. Mellettem egy vödörben ott állt a mész, amelyet egy fakaróval kevergettem. A mészbe beleöntöttem egy kis étolajat is, mert így tanított az öreg kőműves, és még egy kis kékitőt is belekevertem a mészbe, hogy ragyogjon a fal, kékesfehér, illatos legyen, mint a frissen mosott lepedők, amikor vakítóan lebegnek a napon.

A meszelés olyasvalami, mint a gyógyító megtisztulás. Ezt tudják falun is, de nem beszélnek ilyen hiábavalóságokat, csak csendben lemeszelik tavasszal a házakat, belül a falakat, hogy ragyogjon minden, ahogy kell.

Óvatosan kevergettem a meszet, jó sűrű volt, éppen annyira, hogy takarjon. Amikor az első húzást megtettem a meszelővel a pincefalon, kékesen világított az ecsetvonás, mintha felsóhajtott volna a fal, hogy igen, ez kell nekem, így folytatd tovább.

A falnak ezt a sóhajtását akkor is hallottam, amikor a munkások durva zajai között a szennyes vakolatdarabok egymás után súlyosan lepottyantak a földre. Mintha a fal végre jólesően kinyújtózhatott volna. Az volt a koszos göncök lekaparása, azután jött a mosdatás, és most kapja a fal a patyolattiszta új ruhát. Szép csendben haladtam, és a fal olyan szép lett az ecset nyomán, hogy kedvem lett volna megmutatni valakinek, de hát egyedül voltam, magamban örültem hát, és dolgoztam.

A pulis nő kopogott, lerakott valamilyen levelet a festékfoltos hokedlira. Hozzám nemigen jött a postás, most az egyszer hozzám jött volna, de a pulis nőnek adta oda a leveletem.

Mégiscsak abbahagytam a meszelést, és megnéztem, ki ír nekem levelet ide, a pincémbe, mikor ezt a címemet még senki nem tudja. Hivatalos levél volt, a rossz világításban azt hittem, valamilyen közömbös brosúra, és már éppen le akartam tenni.

Csak valami mégis furcsa volt a brosúrán, mert tele volt zavaros beikszelésekkel, meg pecsét is volt rajta, a tanács pecsétje, meg aláírás is, a tanácselnök aláírása.

Annyi badarságot kellett elolvasnom és aláírnom, amíg ezt a pincét megkaptam, mi lehet ez megint, nem tulajdonítottam túl nagy jelentőséget a papírnak, biz-

tos a kiutaló határozatom másolatát küldték meg, mi egyéb leveleznivalójuk lehetne velem, ennek a körmönfont, nehézkes hivatali nyelvnek a megfejtéséhez most semmilyen kedvet nem éreztem. De ahogy jobban megnéztem a formanyomtatványnak látszó papíron azt a helyet, ahol a beikszelések voltak, szemembe tűnt egy szó, amely ritkásan gépelve kirítt a szövegből, most is előttem van, ez már mindig előttem lesz, ahogy csak ezt az egyetlen szót nézegetem: v i s s z a v o n o m.

Visszavonják. De mit. És bár még semmit sem tudtam, de biztos vagyok benne, hogy mégis mindent tudtam már. Nem lehetett tudnom, semmiből nem következett annak a logikája, amit tudtam, és mégis biztos vagyok benne, hogy annak az egyetlen szónak az elolvasásakor már tudtam mindent. Amit azután tettem, azt csak a józan eszem diktálta. Az ösztönöm mindig előbb jár a józan eszemnél.

Megpróbáltam higgadtan összeolvasni a xeroxált formanyomtatványt az utólag, a gépirónő által beírt szöveggel, és lassan megfejtettem, hogy itt bizony nem a kiutaló határozatom másolata érkezett meg, hanem egy éppen olyan nyomtatványon, mint a kiutaló határozatom volt, a pince kiutalását egyetlen szó átikszelésével és utólagos átgépelésével, a tanácselnök aláírásával és pecsétjével hitelesítve (az írás fájdalmasan vakította a szememet) v i s s z a v o n j á k. A „visszavonom” szó alatt halványan látszik a nyomtatvány eredeti célját szolgáló, szerényebben meghúzódó szó: kiutalom.

Mi történt itt. Azt mondják, ha az embernek egy gép levágja a karját, nem érez fájdalmat az első pillanatokban, csak nézi a testrészt, ami mellette hever, és bámulja. Valami nem ott van, ahol lennie kell. Egészen máshol van.

A meszesvödör mellett álldogáltam a papírral.

Mikor először kijutottam Olaszországba, mindent elviseltem, a forró sztrádán néha reménytelennek látszó autóstoppolást, az Ostellók vaságypait, azt, hogy a nagyfogú angol lányok tele voltak pénzzel, és ott gurguláztak gyönyörű oxfordi kiejtésükkel az ágyam fejénél, miközben frissen mosott nejlonharisnyáik a fejemre csöpögtek, mindent kibírtam, de amikor egy magas, néger fiú luxusfarmerjében hintázva véletlenül kiverte a kezemből az egyetlen pizzámat, amit az úton megvehettem, ott, a pizzámat szedegetve a földről csak zokogtam szégyentelenül elengedve magamat, és a néger ijedten, jóindulatúan állt fölöttem, nem értette ezt a vad, szünni nem akaró, a helyzethez szerinte egyáltalán nem illő érzelemkitörést.

Mi történt itt. Miért hiszem el magamnak ezt a tehetetlenségi nyomatékból eredő, megkésett csodálkozást, amikor *tudom*, mi történik. Hiába játszom itt el a józan ész szokásos kérdéseit, hogy miképp utalhattak valamit ki, ha egyszerűen minden indok nélkül visszavonják, vagy hogy nem is értesítettek. Ezek gyermekségek. És ha értesítettek. Ők jobban ismerik a hivatali meneteket nálam, és biztosan azt is tudják, hogyan kell tőlem visszavenni a pincémet, ha ezt akarják. És ezt akarják. Valamiért ezt akarják, és ezt írták ide erre a pecsétetes papírra, amivel egyedül maradtam itt a hokedli mellett, a pulis nő régen fölment az udvarra, jobb is így.

Valaki vinnyogva üvölt már egy ideje a falon túl, hát ez a furcsa hang honnan jön. De ahogy hallgatózom, a hang forrása nem messze van, egészen közel, itt, az

agyamban. Most senki nincsen a pincémben, és a szívem leállt, valamit próbálkozok azért, de mintha nem a rendszerbe kapcsolva működne, hanem kiakadva, üresen, csak jelzésszerűen dobog.

Valami megtörtént. Tapintatos, néma robbanás, utána hosszú takarítással és fertőtlenítéssel.

A fejbőröm elzsibbadt, nyilván az erek kőkeményen, összeszűkülve várják a fejleményeket.

Csoda, hogy a haj bírja az ilyen érgörcsöket, és nem szakad le, mint a kemoterápiás betegeknél, az egyik ismerősöm egy reggel kiment a napra, a lágy szél elvitte a hajtincseit egyetlen fuvallatával, és az illető a családja legnagyobb rémületére ott állt kopaszon a szelíd napfényben.

Az idő beteljesíti és valószerűvé változtatja a hirtelenjében még elfogadhatatlannak tűnő dolgokat is.

Lám, itt a meszelő, a fél pincém már kékesfehéren fluoreszkál a félhomályban, csend van, a szomszédnőm újabb harisnyaért nyúl a lakótelepi asztal mellett, Se-lyem néni óvatosan, hogy el ne essen, a kuka felé tipeg odafönt az udvaron.

Az idő már elindult, hogy a lehetetlenségeket is beszője finom, mindent elfogadhatóvá szelídítő szálaival.

Az a folyó a halál

Beney Zsuzsa emlékére

*Hogy susog, hogy sugdos, sóhajt és nyög a földbe temetett!
Hogy integet, tanít és küld, hogy üzen villámmal, széllel!
Hányféle üzenet a sohasem használt csatornákon!*

*Húsz nappal a halála után belép egy fiatal nő,
leül, egy órán keresztül hallgat, nem szól hozzá senki,
végül beszélni kezd, és elmondja Zsuzsa egyik álmát*

*egy hídról és egy folyóról és a mederben rejtőző
ezüstszín árnyakról, és közli a közös álomfejtést,
hogy az árnyak a halottak és az a folyó a halál –*

*Belép egy másik nő, és elsírja magát, és könnyek közt
mondja, hogy halála előtt egy héttel Zsuzsa Florenszkij
könyvét olvasta az ikonokról és a Megváltóról –*

*És belép egy fiatal nő, fél órán keresztül hallgat,
végül előkeres egy noteszt, és mondatokat olvas
Zsuzsa legutolsó egyetemi előadásából,*

*szétfoszlott szavakat, melyeket egyedül ő jegyzett fel:
A mai kor költője, ha erkölcsös, nem vonulhat ki,
hiszen osztoznia kell az emberek szenvedésében,*

*és a költészet a megtisztulás esélyét jelenti.
Hát ennyi. De ezt végiggondolni egy élet is kevés.
Hogy susog, hogy sugdos, tanít és küld a földbe temetett – –*

LÁTNI ÉS LÁTTATNI*

A látás látása

Erasmus Darwin, Charles Darwin nagyapja, a 18. század végének befolyásos orvosa és természettudósa, akinek híres műve, a *Botanikus kert* (*Botanic Garden*) illusztrálásában 1791-ben maga William Blake is részt vett, azt írta egy alkalommal, hogy ébredéskor kevésbé vakítja el a nappal fénye azokat, akik látható tárgyokról álmodtak. Darwin feltételezését 1798-ban a német költő, Novalis így kommentálta: boldogok hát, akik már itt, földi életükben a látásról álmodnak: „A túlvilág ragyogását hamarabb lesznek képesek elviselni.” (Novalis, 2. 419. o.)

Ezek szerint nem kizárt, hogy a glória már az itteni világra is rávetüljön, amely persze nem olyan ragyogó, mint a túlvilág. Az itteni homályt és az ottani fényt állítja szembe Novalis, s mint Platón, ő is lát esélyt arra, hogy a kettő érintkezzen. De nemcsak a költők vagy a szerelmesek magasabb rendű őrzöngésekor, mint Platón vélte, hanem az álombeli látáskor is.

Am ha az álomnak a látás a tárgya, akkor ez azt jelenti, hogy létezik olyan látás, amely nemcsak kifelé irányul, a dolgokra, a látványokra, vagyis mindarra, ami látható. Hanem arra is, ami szemmel nem látható.

Mi az, ami nézés közben a legkevésbé látható? Maga a látás.

A látás látása: ez a túlvilági ragyogás érzékelésének az előfeltétele, állítja hallgatólagonosan Novalis. Az eszköz (a látás) ekkor saját működésének nemcsak közege, hanem tárgya is. A legújabbkori médiatechnológia problémája körvonalazódik itt, és az önmagukra irányuló megfigyelő technikák zárt láncolata sejlik föl. Novalis föltevése persze korántsem előzmények nélküli. Az önmagára irányuló látás paradoxonja az európai misztikának az egyik kitüntetett témája volt. Csúcspontját Nicolaus Cusanus *Isten látásáról* (*De visione Dei*, 1453) című munkájában éri el, amelynek már címe is megoldást kínál: Isten az, akinek a látása olyan annyira átfogó, hogy önmagának is tárgyává tud lenni. Az ember legfeljebb csak törekedhet az ilyen látásra. Amíg ugyanis az ember esetében a látás a szemtől, vagyis egy eleve határolt és korlátozott érzékszervtől függ, addig Isten esetében a látás nemcsak ennek az érzékszervnek a működését jelenti, hanem ezen túlmenően magának Istennek a lényegiségéhez tartozik hozzá (IX). „A Te szemed (*oculus*), Uram – írja Cusanus –, mindenhez elér, anélkül, hogy oda kellene fordulnia. A mi szemünknek egy tárgyhöz oda kell fordulnia, mivel a mi látásunknak meghatározott nagyságú látószöge van. A Te szemed szöge ezzel szemben, Uram, nem meghatározott nagyságú, hanem végtelen, azaz egy kör, sőt végtelen gömb, mivel a Te pillantásod a gömbszerűségnek és a végtelen tökéletességnek a szeme.” (VIII) A látás Istenben, azaz a végtelenben képes önmagát is látni. Akkor, amikor – a perspektíva alapfogalmait kölcsönözve – a látó pozíciója (álláspontja) és látásának enyészpontja egybeesik. Igaz, hogy Cusanus mindvégig Istenről és az ő látásáról ír, valójában azonban mégis az emberi látás működésével foglalkozik. Isten nála olyan ideális mérce, amely az eredendően korlátozott emberi érzékelés mérését és viszonyítását teszi lehetővé. Mi sem természetesebb, hogy a magas egyházi méltóságot viselő Cusanus szoros kapcsolatban állt a rene-

* Részletek egy készülő, a látás újkori történetét vizsgáló könyvből.

Caspar David Friedrich: Vándor a ködtenger fölött

szánsz kori perspektívakutatás nagy alakjával, Leon Battista Albertivel is (Simon, 47. o.), és ezt a művét Leonardo legalább olyan, ha nem nagyobb haszonnal forgatta, mint az egyház-
atyák vagy a misztikusok.

Az emberi szem ezek szerint csupán szűk rés a végtelen gömbtér testén. Novalis azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy ez a rés végtelenné táguljon. A kinti fény ekkor tudja teljesen felszámolni a benti homályt. Platón hasonlatához fordulva: az ember ilyenkor kilép a barlangból, és amit eddig csak közvetve látott, azt közvetlenül észleli. Amit pedig „természetesnek” hitt (az eddigi látását), arról kiderül, hogy többszörös áttétel eredménye csupán (vö. Konersmann, 22. o.). Platón korai dialógusában, a *Kharmidészben* Szókratész meg is kérdezi, hogy vajon „van-e olyan látás, amely azokat a dolgokat, melyeket a többi látás lát, nem látja, önmagát viszont és a többi látást látja, és még a nem látást is hasonlóképpen”? (167d) A látás görög megfelelője (*theastai*) etimológiailag a csodálkozással (*thaumazein*) áll rokonságban, ami Platón szerint a filozófia legfőbb indítéka. És mivel Platón szerint a jó a legfénylőbb létező, ezért a valódi látás magának az érzékiileg korlátozhatatlan igazságnak a látása. Csodálkozni annyit jelent hát, mint magát a látást megpillantani.¹

Persze minden metaforikus érintkezés ellenére más a külső és a belső látás, más az érzéki és más a metafizikai észlelés. A fénnel és a látással foglalkozó keresztény misztikusok (Symeon, Cusanus, Böhme) a fizikai látást hajlamosak voltak alárendelni a belső látásnak. A fénymisztika legnagyobb képviselője, a 10–11. század fordulóján élt bizánci Symeon szerint például az isteni fényhez képest még a szemmel látható Nap is elsőtédik. Az isteni fényt ezért tartja megnevezhetetlennek, illetve felfoghatatlannak (*fósz arrétón*, illetve *aprosziton*): testi szemmel nem érzékelhető, mert megpillantása azonnal megölné az embert. (Völker, 293. o.) Ezt a fényt nem szemmel, hanem csakis *belső* érzékszervekkel tartja érzékelhetőnek: a gondolattal (*nousz*), az értelemmel (*dianoia*) és a szívvel (*kardia*). A romantika idején viszont – egyebek között a távcső és a mikroszkóp találmányának birtokában, valamint a látást segítő más technikai eszközök fejlődésének eredményeként – megkezdődik a fizikai, érzéki látás emancipálása. És, ahogy ez ilyenkor történni szokott, ami felszabadul, az egyből hódítani is próbál. Az érzéki látást így akarták egyre többen kitágítani, végtelenné bővíteni. Vagyis újfent eljutni egyfajta isteni látáshoz – de immár nem a belső, hanem az érzéki látásnak a kerülőútján. Hátulról – valahogyan úgy, ahogyan azt Heinrich von Kleist *A marionettszínházról* című dialógusának szereplői feltételezték. „Akkor hát, kérdeztem szórakozottan, ismét ennünk kellene a tudás fájáról, hogy a büntelenség állapotába visszaessünk? Hát igen, mondta C... úr, ez lesz az utolsó fejezete a világ történetének.” (Kleist, II. 192. o.) Novalis is a „bűnbeesésnek” erre az útra lépett rá. Fontolóra veszi Cusanus és Böhme hasonló irányú gondolatait, hogy végül az érzékek kitágítását immár ne csupán a platóni megismerő látással vagy a cusanusi isteni látással hozza összefüggésbe, hanem – jellegzetesen felvilágosító eltökéltséggel és furorral – egy egészen új, modern elképzeléssel. Az érzékek kitágítása teszi az embert „világpolgárrá”, írja (Novalis, 2. 616. o.); e nélkül megmaradna állatnak. A „világpolgár” pedig elképzelhetetlen „műveltség” nélkül, amelynek legfőbb rendeltetése az, hogy az ember „úrrá legyen saját transzcendens Énjén, az Énjének egyszersmind az Énje is legyen”. (2. 425. o.)

A „világpolgár” a beutazható és feltérképezhető világot veszi birtokba. A cusanusi „gömbszerű szem” (*oculus sphaericitatis*) a romantika korában a földgömbnek lesz analógiája. Ráadásul, Novalis logikáját követve, az, aki önnön „felsőbb” énjét birtokba veszi, nemcsak arra képes, hogy a világot birtokba vegye, hanem arra is, hogy lássa a saját látá-

¹ A „látás látását” nevezi Hamvas Béla éberségnek: „Az éberség az ember metafizikai érzékenysége. *Meta ta physika* pedig annyit jelent, hogy: túl a természetén. Természettőlötti érzékenység, amely néz és lát és tud olyat is, ami az érzékek számára hozzáférhetetlen. Az éber, aki az érzékek, az értelem, az érzések, a szenvedélyek jelenségein túl lát.” (Hamvas, 31. o.)

sát. Az eszköz (a látás) önmagának is tárgya lesz. A romantika művészetének, irodalmának és művészeti gondolkodásának egyik nagy témája ez. Akik erről nyilatkoznak, azokon időnként a misztikusokra emlékeztető elragadtatottság lesz úrrá. Ám ez a téma a látással, a képek közvetítésével kapcsolatos korabeli technika számára is hatalmas kihívást jelentett. A látás kapcsán Platón még az igaz és a nem-igaz, Cusanus pedig a látható és a láthatatlan viszonyát feszegette. Novalis viszont az emberi szabadság és a világpolgárság kérdését is bevonta a látás problémájába. És ezzel, akarva-akaratlanul az autonómia és a kiszolgáltatottság, vagyis a hatalom újkori kérdését is érintette. A látás látásáról, vagyis a nézésről fantáziálva olyasmit festett a falra, amivel a legkevésbé ő maga szeretett volna szembesülni: a szabadságot fenyegető józan technicizáltság fantomját.

Hétköznapi nézők, romantikus tájak

Ne szaladjunk előre. Időzzünk el itt: a látás látásánál, a nézésről való fantáziálásnál. Nyissunk föl egy könyvet, Caspar David Friedrich albumát. Nem kizárt, hogy Friedrich olvasta Novalis Darwin-kommentárját, hiszen maga is sokat töprengett a nézésről és a belső látásról. Ráadásul, a közhiedelemmel ellentétben nem egyszerűen úgynevezett „romantikus” tájképeket festett, hanem hétköznapi, sokszor hangsúlyozottan prózai férfiakat és asszonyokat, akik tájak nézésébe merülnek bele. Ők azok, akik ezeket azután romantikusnak látják. Látókat és nézőket festett – mivel a látás és a nézés titka legalább annyira foglalkoztatta, mint a tájak és a helyek szelleme. Lássuk, mit „mond” a nézésről. Tegyük magunk elé *Vándor a ködtenger felett* című festményét, amelyet húsz évvel Novalis kommentárja után festett, 1818-ban, Drezdában.

Létezik-e közvetlen pillantás?

Nemcsak a cím, hanem a kép is mutatja, hogy itt nem egyszerűen felhőkről és ködről van szó, hanem egy vándorról is. Vagyis egy *nézőről*. Akinek a pusztája jelenléte olyan, akár egy időjelző. Vagy mint egy elidegenítő effektus. Olyan hangsúlyozottan van a festmény középpontjába állítva, hogy megkockáztatható: ennek a képnek nem a táj a témája, hanem az, hogy *valaki néz egy tájat*. A vándor a felhőket és a ködöt nézi, mi pedig az áhítatosan figyelő vándort – ami már ironikus célzásnak is felfogható: minden, ami látványként eléénk tárul, *közvetítés* eredménye. Beleértve a legáhítatosabb látványokat is. Vagyis a maga közvetlenségében, hézagtalan immanenciaként soha semmit nem vagyunk képesek érzékelni. A 18. század második felében fölerősödő fenomenológiai kétely megjelenésével párhuzamosan² Friedrich számára is megszűnt a képek magától értetődősége, ami a festészetnek eddig nem okozott problémát – vagy legalábbis nem tudta válságba sodorni. Friedrich számára immár nem az a kérdés, hogy milyen a *kinti világ*, hanem hogy milyen lenne, ha nem az erendően esendő emberi pillantással néznénk rá, amely minden látványt eleve összefüggésbe helyez, értelemmel ruház fel, értelmez és az emberi perspektíva korlátai közé zár?

Létezik-e *közvetlen* pillantás? Az „ártatlan pillantás” igénye, amelyre a 20. században Marcel Duchamp törekszik majd, vagy az „abszolút elfogulatlanság, tökéletes előítélet mentesség”, amit Kurt Schwitters hirdet meg (Schwitters, 187. o.), már Friedrichnél fölsej-

² A „fenomenológia” fogalma ekkorra már megszületett. Johann Heinrich Lambert (1728–1777) vezette be *La perspective affranchie de l'embaras du plan géométral* című, 1759-ben megjelent könyvében, azt javasolva, hogy a „geometriai kivétel” vizsgálata helyett célszerűbb lenne az érzékelt világ tanulmányozásához visszatérni. (Pérez-Gómez-Pelletier, 1997. 74. o.)

lik. A látás során kibogozhatatlanul egybefonódó érzéki befogadás és ítélőképesség problémáját már Descartes fölvetette, amikor fölvetette magának a kérdést: vajon mit látok, ha kinézek az ablakon? Nyilvánvalóan embereket. De valóban így van? „Nem csak kalapokat és ruhákat látok, melyekben automaták is rejtőzhetnek? De úgy ítélek, hogy embereket látok. Amiről tehát úgy gondolom, hogy a szememmel láttam, azt valójában csupán az ítélőképességemmel ragadtam meg.” (Id. Merleau-Ponty, 1997. 230. o.) És Friedrich festményének keletkezése előtt két évvel, az 1816-ban Lipcsében megjelent *A látásról és a színekről* című értekezésében Schopenhauer, aki minden valószínűség szerint jól ismerhette Friedrich művészetét,³ fölteszi a kérdést, hogy vajon mit látna a környező világból egy olyan ember, akit egy pillanatra minden értelmétől megfosztanának. A válasza: „Az egész látványból nem maradna számára egyéb, mint egy rendkívül sokrétű hatás a retináján, amely egy festőpaletta sokféle színfoltjához hasonlatos – amely egyszersmind az a nyersanyag is, melyből értelme korábban a látványt létrehozta.” (Schopenhauer, 206. o.) Friedrich vándorára vonatkoztatva e gondolatot: lehetséges, hogy nem egyszerűen egy kimagasló gránitsziklán áll, hanem az eksztázis (a vízió) és az értelem elvesztése közötti vékony határvonalon?⁴ Igyekszik a „puszta érzékelhetőre” korlátozni az érzékelését, arra, amit a fenomenológia nyelvén hézagatlan immanenciának lehetne nevezni. De minél jobban erre összpontosít, annál kontúrtalanabb lesz minden – a világ valóban káoszszá kezd átváltozni. Annyira csak azt szeretné látni, „ami van”, hogy végül minden egybeomósodik, „ködössé” válik. Amit így érzékel, az új, soha nem sejtett látványként nyűgözi le. De mert értelmét és ítélőképességét sokáig nem tudja kikapcsolni, ezt az új látványt is óhatatlanul értelmezni és minősíteni kezdi, s „fantasztikus látomásnak” fogja nevezni. A kortárs teológussal, Schleiermacherrel együtt elmondhatná: „tudni fogjátok, hogy fantáziátok teremti meg számotokra a világot, és hogy világ nélkül Istennel sem rendelkezhetek.” (Schleiermacher, 245. o.)

Istenről e képen kevés „szó” van; a fantáziáról, a projekcióról annál több. Nem véletlen, hogy leveleiben, elméleti írásaiban Friedrich olyan nagy hangsúlyt szentelt a „belső látásnak”.⁵ A „belső látás” a fantázia kivetülésével jár együtt. A jelen esetben ez nem azt jelenti, hogy fantasztikus, képtelen, mesés dolgok jelennek meg a vándor előtt, hanem hogy mindaz, ami *reális*, *irreális* színezetet ölt. Friedrichnek nem irreális jelenségeket kellett megfestenie, hanem azt, ahogyan a megbízhatónak vélt realitás a vándor (a néző) számára irreálisítást sugall – azt, hogy semmi nem azonos kizárólag önmagával, semmi nem olyan, amilyennek látszik. A dolgokat, a felkínálkozó látványt a maga érzékiségében kell megragadni – de minél inkább az érzékiségre redukálódik a látvány, annál megfoghatatlanabb lesz. És nem úgy csap át vízióba, hogy a festő ezt újra jelentéssel és értelemmel ruházza fel, hanem ellen-

³ *A világ mint akarat és képzet* című művét Schopenhauer 1814–1818 között Drezdában írta meg. Schopenhauernek egyik legszorosabb barátja volt a drezdai műkritikus Johann Gottlieb Quandt (1787–1859), aki nemcsak írt Friedrichről, hanem a gyűjteményében volt egy Friedrich-kép is (vö. Safranski, 294. o.). Schopenhauer Friedrichet a saját anyja révén is ismerhette, aki személyesen jól ismerte a festőt.

⁴ Lehet, hogy e határvonalról ugrik le a lenti káoszba? Vagy talán nem is leugrik, hanem egyszerűen csak belebotorkál, mert megvakult – elvakították a belső látványok –, és botja ekkor már nem sétatbot, hanem egy vak ember botja, amellyel tapogatózik, és amellyel egyébként, mint *Optikájában* Descartes kifejti, éppolyan jól „lát”, mint a látók: „Igaz, hogy ez a fajta érzékelés kissé zavaros és homályos azokban, akiknek az ilyesmiben nincsen hosszú gyakorlatuk. De gondoljunk azokra, akik vakon születtek, akik egész életükben ezt használták: azoknál ez, látni fogjuk, oly tökéletes és oly pontos, hogy az hajlamos azt mondani, hogy a kezükkel látnak, vagy hogy a botjuk egyfajta hatodik érzék, amit a látás helyett kaptak.” (Id. Mirzoeff, 117. o.)

⁵ „A festőnek nem azt kell megfestenie, amit maga előtt lát. De ha saját magában belül semmit sem lát, akkor azt se fesse le, amit maga előtt lát.” (Hinz, 128. o.)

kezőleg: a látvány „túlso partján” tűnik fel, ahol a látvány mintegy kifordul önmagából. Az immanens látvány ekkor egy hozzá képest transzcendens jelentéssel ruházódik fel. De nem úgy, mint az allegória esetében, ahol a transzcendens jelentés egy plusz adalék a pusztá látványhoz képest. Hanem fordítva: a transzcendens jelentés mint mínusz, mint hiány jelentkezik – mint a látványba betüremkedő idegenség, amit semmilyen pozitív értelemmel sem lehet kitölteni, megszüntetni. Elhangzott Duchamp és Schwitters neve. A „talált tárgy”, a „ready made” logikája van megszülető félben: a ready made nem allegorikus, hanem önmagára vonatkozik – de olyan kizárólagosan, hogy önmaga soha fel nem számolható hiánya lesz a „beteljesülése”. Azonossága a nem-azonosság.

Friedrich vándora előtt valami ilyesmi sejlik fel.

Látni a látópontot

Friedrich háttal álló figurája kapcsán egy alapvető kérdés merül fel: ugyanazt nézi-e a képi világon belül állva, mint mi, a nézők, akik a képi világon kívül vagyunk? E kérdés exponálásával Friedrich akaratlanul is magának a táblaképnek a műfaját hozta válsághelyzetbe. Ahhoz, hogy válaszolni tudjunk, nézzük meg, milyen helyet foglal el a vándor a kép kompozícióján belül. Ami azonnal feltűnik: a feje a festménynek majdnem a geometriai középpontjában helyezkedik el. Ez önmagában is jelképes és árulkodó gesztus. A néhány évvel későbbi, 1824–26 között készült *Temetőkapu* című festmény visszamenőlegesen is magyarázatot kínál. Ott a kép geometriai középpontjában egy alig észrevehető, egészen halvány körvonalakkal megfestett repülő angyal van elhelyezve. Egy igazi angyalhoz illően látható is, meg nem is; ott is van, meg nincs is ott. Szinte virtuális a létezése. Mivel azonban hangsúlyos helyen tűnik fel (tűnik el), azaz a centrumban, ez a megfoghatatlanság a festmény egészére kihat. Az angyal vagy – térjünk vissza a másik képhez – a vándor feje egy hangsúlyos és mégis üres pont, amely geometriailag jelöli ki a középpontot. De nem kell nagy erőfeszítés ahhoz, hogy a vándor fejét akár úgy is nézzük, mint a festmény középpontjába vágott lyukat. Mint olyan pontot, amelyben a kép mintegy „kilyukad” és önmagába zuhan. Vagy legalábbis készül kifordulni önmagából.

A középen vágott képzeletbeli lyuk két asszociációra kínál lehetőséget. Egyfelől olyan technikai eszközre utal, amely a reneszánsz kori perspektívakutatás fontos ösztönző apparátusa volt: a *camera obscurára*. Ez Friedrich számára nagyon is ismerős volt, hiszen időnként maga is kísérletezett azzal, hogy festményeit optikai médiumokkal egészítse ki. Másfelől pedig egy eseményt idéz meg, amely szintén a perspektíva megszületéséhez kapcsolódik. Arra az eljárásra emlékeztet, amelynek során 1425 körül Brunelleschi a perspektíva helytállóságát úgy bizonyította be, hogy a firenzei San Giovanni keresztelőkápolnát perspektivikus rövidülésben egy képre megfestette, majd a festmény közepébe egy lyukat fúrt. A nézőnek a kisméretű képet a hátoldala felől kellett kezébe vennie és a szeméhez emelni, a másik kezébe pedig egy tükröt kellett tartania, s a lyukon át kellett néznie az abban tükröződő festményt. Ez megfelelő kéztávolságból pontosan olyannak tűnt fel, mintha a kukucsáló a valódi kápolnát látta volna. (Korabeli részletes leírása: Kittler, 2005. 50–51. o.)

Friedrich vándorára vonatkoztatva e kísérletet: a vándort tekinthetjük úgy, mint aki egy lyukon át néz egy festményt. De úgy is, mint akinek a feje a lyuk, amelyen át mi, nézők egy tükörben látjuk e festményt.

Bárhogyan legyen is: a *tájat néző vándor*, valamint a *tájat néző vándort figyelő néző* helyzete hasonló és eltérő. Hasonló, amennyiben mindketten egy-egy eszményi ponton állnak, és eltérő, amennyiben mást látnak. A vándor egy eszményi pontról látja a *tájat*, a néző pedig egy szintén eszményi pontról látja a *képet* (amely természetesen nem azonos a vándor látópontjával). A lineáris perspektíva ugyanis feltételez egy eszményi pontot, amely a látványon és az ábrázoláson kívül van és ahonnan a látvány megfesthető, megrajzolható, és amely megteremti annak látszatát, hogy a látvány „objektív”, öröktől fogva

adott. Ez az eszményi pont láthatatlan – de nem azért, mert az „isteni szem” tartozéka, hanem mert magának a képet nézőnek a látópontjával azonos. A néző, e látópont birtokosaként önmagát a végső, isteni látvány birtokosának is véli. Ugyanis minden perspektivikus ábrázolás előfeltétele az ábrázolást nézőnek a látópontja – ez mintegy láthatatlan pontként van belekomponálva az ábrázolásba.⁶ Azzal, hogy Friedrich egy nézőt a képen *belül* is elhelyez, ezt a láthatatlan pontot mintegy felmutatja, s ezzel rámutat a látás feltételére. A látást láttatja, aminek eredményeként az „objektivitást” rendíti meg. A háttal álló vándor alakja a látópont állítólagos személytelenségét kérdőjelezi meg, s azt teszi nyilvánvalóvá, hogy a perspektivikus ábrázolás nagyon is személyhez kötött, tetszőleges, az éppen esetleges pozíciótól függ, azaz szubjektív és önkényes. A látópontok változhatnak, vándorolhatnak, sőt: ők maguk akár láthatók és ábrázolhatók is. Az „objektív” látópont egy másik, magát ugyancsak „objektívnek” feltüntető látópontból nézve éppen az „objektivitás” hitelét veszíti el. Olyan ez, mintha az ember a saját nézését kezdené el nézni – vagy, visszakanyarodva Novalis feltételezéséhez, a látás válna láthatóvá. *A vándor alakja nem motívumként jelentős ezen a festményen* (a városi ember, aki kirándul a tájba – noha a képnek ez a rétege sem elhanyagolható), *hanem a látás kritikájának megtestesítőjeként*. A tényleges néző „naiv látásának” látszólagos magától értetődőségét vonja kétségbe.

De nemcsak ezt. A látás „naivitása” mindig együtt jár a személyiség egységébe, identitásába vetett meggyőződéssel: a perspektivikusan megszerkesztett kép nézője akaratlanul is a művész pozícióját foglalja el („ő is olyanak látja a jelenetet, mint a művész...”), és ezzel együtt a „teremtő” pozíciójára is igényt tart. A perspektíva megszületése kéz a kézben halad az újkori szubjektum megszületésével, aki azzal, hogy önnön identitását „eredendőnek” éli meg, s minden erre irányuló kételyt igyekszik elhessegetni, kimondatlanul is isteni babérokra pályázik. Friedrich festményének háttal álló figurái a kételyt ébresztik fel. Kant kopernikuszi fordulatát a művészetben hajtják végre. Látni a képet: immár korántsem olyasminek az érzékelését jelenti, ami nyilvánvaló. Ellenkezőleg: egy képet nézni annyi, mint eddigi látásom kritikáját gyakorolni. A látás látásáról fantáziálva Novalis nem annyira a misztika hagyományához tért vissza, mint inkább a 18–19. század fordulójának egyik nagy témájára tapintott rá. Úgy, mint Friedrich is, akinek háttal álló figurái: megannyi idézőjel, elidegenítő effektus, kritikai gesztus.

Vizuális teológia

A perspektivikus ábrázolásnak azonban nemcsak egy *látópont* az előfeltétele, hanem egy *enyéspont* is, amelyben a kép távolba tartó vonalai egybefutnak, és amely végtelenül távol van. Ténylegesen soha nem pillantható meg, ugyanakkor nélküle nem léteznének perspektivikus viszonyok sem. Brian Rotman az enyéspontot a nullával azonosította, és így értelmezte: „A nullához hasonlóan sajátosan kettős szerepe van. Mint egy a sok jel között, éppolyan leíró jel, mint ezen a szinten bármelyik más jel. Ennek megfelelően azokhoz hasonlóan ez is meghatározott tartózkodási helyet képvisel abban a tényleges jelenetben, amelyet az ablakkeret révén átélünk. Olyan tartózkodási helyet, amely azonban, mivel végtelen messzeségben fekszik, semmilyen személy vagy fizikai tárgy által sem foglalható el... Jelentésére ezért, másként fogalmazva, kizárólag a leképezés folyamata révén lehet csak visszakövetkeztetni.” (Rotman, 46–7. o.) A perspektivikus szerkezet vonalai a végtelenül

⁶ A látópont (*Sehe-Punkt*) kifejezés német nyelvterületen először 1742-ben jelenik meg Johann Martin Chladenius: *Einleitung zur richtigen Auslegung vernünftiger Reden und Schriften*, Leipzig, 1742. című könyvében, s a perspektívák egyeztetésével, egy végső, univerzális igazság megtalálásával áll összefüggésben. (Vö. Pérez-Gomez–Pelletier, 1997. 290. o.)

távoli enyészpontban futnak össze, amely nem látható lyukként jelenik meg a kép közepén – olyan lyukként, amelyben minden semmissé, azaz láthatatlanná válik. Ez a lyuk természetesen nem látható, csak következtetni lehet rá. Ám ettől még nagyon is létezik; olyannyira, hogy ha egy feltételezett nézőt állítok abba a távoli enyészpontba, akkor onnan nézve én magam válok végtelenül távolivá, láthatatlanná, nem létezővé, olyasvalakivé, akinek a létezésére az illető csak következtetni tudna. Jacques Lacan a pillantásról és a látásról írva ezért mondhatta: „Nem egyszerűen olyan pontszerű lény vagyok, akit azon a geometriai ponton lehet rögzíteni, amelyből a perspektívának kiindulnia kell. Igaz, hogy a kép/tableau a szemem mélyén rajzolódik ki. A kép nyilvánvalóan az én szememben van. De én, én viszont a tableau-ban vagyok.” (Lacan, 102. o.) A perspektivikus szerkesztésmód nagy paradoxonja nyilvánul meg ebben. Nevezetesen hogy a kép nézője egyfelől olyan pozíciót foglal el, amely korábban Istennek volt fenntartva: mindent lát, amennyiben saját látásmódját óhatatlanul kizárólagosként, „objektívként” tünteti fel. Másfelől ő maga is enyészpont, akinek létezése a perspektivikus ábrázolásba belekomponált mérhetetlenül távoli és kicsi pont. A kép nézője, miközben az ábrázolást „innen” nézi (a kép előtt állva), a perspektivikusan megszerkesztett látvány virtuális „túlpartján” önmagát pillanthatja meg, önnön énjé negatív lenyomataként, „álommásolataként”. Friedrich festményén a vándor feje olyan „pont” (rés, nyílás, képzeletbeli tükör), amelyen át a kép nézője mintegy átnézhet a vándor fején. Valahogyan úgy, ahogyan a schwetzigeni park látogatói nézhetek át azon a 18. század közepén tervezett látványon, amelynek *A világ vége* volt a címe: a kerti út végén egy fal állt, rajta egy nyílás, amely mögött egy végtelenbe vesző „álomtáj” volt látható (vö. Ottermann, 152. o.).⁷ Friedrich festményére vonatkoztatva: a vándor feje olyan „lyuk”, amelyen át a végtelenül távoli enyészpont tűnik fel, amelyben a néző önmagát fedezheti fel – saját megfoghatatlan, nullává redukálódott énjét. Egyfelől ő fog fel mindent; másfelől ő maga lesz fel- és megfoghatatlan. Egyidejűleg Minden és Semmi.

Ez azonban nem jelenti az ellentétek egybeesését (*coincidentia oppositorum*). Ellenkezőleg: azok megcsontosodásáról és rögzüléséről van szó. Legalábbis addig, amíg a látás nem lépi át perspektivikus ábrázolásmód kereteit és a festmény nem robbantja fel a perspektivikus szerkesztés szabályait. A kérdés, ami Friedrichet foglalkoztatja, nem kevesebb, mint az, hogy képes-e az ember túllépni a perspektivikus ábrázoláson? Másként megfogalmazva: van-e lehetőség arra, hogy a látópont és az enyészpont egybeessen, és a látó ember ne két véglet között ingadozzon, hanem azokat egyesítse? A *Vándor a ködtenger felett* vándora erre a problémára irányítja a figyelmet: egyszerre látópont (aki a tájat nézi) és enyészpont (feje az a végtelenül távoli pont, amelyben a vonalak egybefutnak); ő az, aki néz egy látványt (egy hegyvidéki tájat), de közben maga is része a látványnak (a képi világnak). Alakjában az ellentétek, ha nem is esnek egybe, de közelednek. S mivel, legalábbis a cusanusi elképzelés szerint, egyedül Isten az, akinél egybe is esnek, ezért a vándorban olyan figurát kell látnunk, aki az Isten számára lehetséges látás, az *omnivisio* gyakorlását tűzte ki célként maga elé. A festmény a vizuális teológia különleges darabja. Nem attól vallásos, hogy a vándor olyan áhítattal figyeli a tájat, mintha az úrvacsorában lenne része, hanem hogy alakja a képnek a kompozícióját hozza határhelyzetbe, s az emberi látópontot a feltételezett isteni látóponthoz próbálja közelíteni. *Nem a tárgya (narratív témája), hanem a szerkezete miatt mondható vallásosnak.*

⁷ Emlékeztet e látvány Marcel Duchamp *Étant donnés*: 1) *la Chute d'eau*, 2) *le Gaz d'éclairage* (1946–1966) című installációjára, amelyen egy régi faajtó hasítékain keresztül pillantva a néző előtt egy mesés táj tárul fel, előtte egy fűben heverő mezítelen nővel, s egy világító gázlámpával. Duchamp célja szintén a térbe vetett bizonyosság megrendítése volt, a látó és a látott pozícióinak az elbizonytalanítása.

A teremtő pillantás

Nicolaus Cusanus kétféle látást különböztetett meg. Az egyik „az időre, az égtájakra, egyedi tárgyakra és hasonló feltételekre korlátozódik”, a másik pedig az „absztrakt látás” (*visus abstractus*), amely nem kötődik ezekhez, és amely azt bizonyítja, hogy „a látás lényegiségének (*essentia visus*) nem feltétele az, hogy az egyik dolgot jobban figyelje, mint egy másikat”, hanem képes mindent abszolút módon nézni. (*De visione Dei*, I.) Ugyanakkor Cusanus egy pillanatig sem tartja kétségesnek, hogy Isten látása ne lenne érzéki; csak éppen ez az érzékiség az emberrel ellentétben Isten esetében nem egyetlen érzékszerv kizárólagos tulajdonsága, hanem Isten lényegiségének (*essentia*) tartozéka. (Uo. IX.) Ami értelemszerűen azt jelenti, hogy az embernek is érzékszervei kitágítására kell törekednie. A képzőművészet nyelvére lefordítva: a látást fel kell szabadítani – úgy, ahogyan erre Friedrich is törekedett, vagy ahogyan elméletileg ugyanebben a korban William Blake is megfogalmazta.

De hogyan szabadítható fel a látás? Cusanus válasza: úgy, hogy az ember minden látható dologban magát Istent fedezi fel: „Minden látó Téged lát minden látható dologban és a látás valamennyi aktusában.” (Uo. XII.) A látás végső célja tehát az istennel való azonosulás, az *unio mystica* (Simon, 75. o.). Cusanus az értekezését egy képzőművészeti példára alapozza: egy feltehetően 15. századi táblaképre (*tabella*) utal, amely Cusanus szerint egy „mindent-látónak” a képét ábrázolja, és amelyet ezért „Isten képének” nevez. Ezért nem indokolatlan azt mondani, hogy Cusanus, aki Rómában a 15. század derekán képzőművészekkel is szoros kapcsolatban állt, köztük a perspektívakutatás nagy alakjával, Leon Battista Albertivel, az „*unio mystica*” célkitűzését a festészet számára is érvényesnek tartotta. Ez viszont nem egyszerűen vallásos témák megfestését jelentette, hanem a látás produktivitásának és kreativitásának kibontását. Cusanus kifejezésével: ez fejleszti ki az emberben az „abszolút látást” (*visus absolutus*, uo. II.), ami véleménye szerint minden „korlátozott látás” mélyén ott lappang – körülbelül úgy, ahogyan minden perspektivikus térábrázolás mögött is ott lappang a gömbtér lehetősége.

A kreatív, teremtő látás érvényesítése olyan elvárás, amely minden festő számára magától értetődő. De a 18–19. század fordulóján ez az elvárás a térábrázolás és a perspektivikus szerkesztés fellazítására, aláaknázására vagy akár felrobbantására is kezdett kiterjedni. A produktív pillantás – a 18. század második felének szóhasználatával élve – a zseni pillantása, aki nemcsak az isteni teremtés terhet vállalja magára, hanem a Cusanus által jellemzett isteni pillantását is. *Fiziognómiai töredékek* (1775–78) című népszerű, a korban sokak által olvasott könyvében Lavater külön taglalta a zseni pillantását is, s ezt írta róla: „Ez nem csupán olyasmi, ami eltalál és villámlik, és amely a szem rajzolatából adódik – hanem a mindent kizáró, ha szabad így mondanom... A zseni, Isten felkentje szemének kiáradása van, amely fizikailag és közvetlenül hat más szemekre... A zseni szeme, azzal, hogy célba talál, ha mondhatom így, szinte csodatévő, ellenállhatatlan, mindenkitől elismert, isteni... E, miként Rousseau mondja, mindent átérző és mindent felülmúló pillantás révén a valódi zsenik a többieket magukhoz hasonlítják.” (Id. Weissrock, 50. o.) A zseni pillantása mindent eltalál, mindenre áthatol, és mindent a saját képére formál, mondja Lavater. Vonatkozik ez a tér szerkezetére is, amely az ilyen pillantástól elveszti merev és örökös jellegét, képlékennyé, formálhatóvá, nem-euklideszivé alakul át.

Megmozdul a látvány

A távcső és a mikroszkóp felfedezését Hans Blumenberg a „valóság felrobbanásával” hozta kapcsolatba (Blumenberg, 722. o.): ahogyan szaporodnak az érzékelő szerv (ez esetben a szem) kisegítésére siető médiumok, úgy válik egyre nyilvánvalóbbá, hogy az ember

nem képes utolérni a valóságot, amely e médiumok révén egyre tágabb és behozhatatlanabb lesz. A médiumok, ahelyett, hogy az embertől eltávolodott „természetet” visszahoznák és közvetlenné tennék, még jobban eltávolítják azt tőlünk és még közvetetettebbé teszik a hozzá való viszonyulást. Paul Virilio más irányból, de ezzel rokon következtetésre jut: szerinte az optikai médiumok a reneszánsztól kezdve arra irányultak, hogy fölszámoljanak mindenféle köztes elválasztó teret, aminek eredményeként magának a reálisnak a határa és fogalma is megváltozott (Virilio, 20. o.). Virilio a 18. század végén megjelenő optikai telegráfot említi példaként: Claude Chappe 1789-ben dolgozta ki ezt az eszközt, amelynek segítségével Párizsból a 210 km távolságban lévő Lille-be egy óra alatt juttattak el egy hírt huszonhárom közbeeső állomás érintésével – lóháton ugyanezt csak huszonnégy óra alatt lehetett megtenni. (Uo. 23. o.) 1792-ben Chappe *tachygraphe* névvel kereszteli el a betűk gyors elküldésére alkalmas készüléket, Joseph Lakanal pedig a francia forradalom alatt felfedezi a távírót (*télégraphe* – és mellette, de korántsem mellékesen 1794-ben a szerzői jog fogalmát is kigondolja). 1795-ben Angliában is megjelent egy hasonló rendszer, s Napóleonnak nem sokkal később már egy egész Franciaországot behálózó telegráfáló állt rendelkezésére. Az 1820-as években Németországban is elkezdték kiépíteni a telegráfot. Jellemző találmánya ez a késő 18. századnak. De nemcsak ez: 1796-ban jelenik meg a *telefon* szó Gottfried J. H. Huth javaslatára (Aschoff, 9. o.). E fogalmak a *távolság leküzdésére* szolgáló készülékek elnevezései. És ekkor ne feledkezzünk meg a *méteretalon*ról sem, amely azt követően született meg, hogy 1790-ben Talleyrand azt javasolta a Nemzetgyűlésnek, hogy tegyék egységessé a különféle súly- és hossz mértékeket. És Dom Gauthy 1783-ban Párizsban közzétett terve is idetartozik, amelyben a hanghullámok fölerősítéséről és továbbításáról értekezett. Tervei között szerepelt többek között: „Egy jel továbbítása több mint száz francia postai mérföld (390 km) távolságra kevesebb mint egy percen belül. Részletes jelentések továbbítása száz mérföld távolságra körülbelül fél órán belül.” (Aschoff, 144. o.)

Mindezek a találmányok egyre egységesebbé és átláthatóbbá kívánták tenni a világot. A világ Egy-ségének misztikus elképzelése, ami a reneszánszban még a természetes mágia-hoz kapcsolódott, a 18. század második felében egyre nyilvánvalóbban a technikai eszközök függvénye lesz, s a gyakorlatban is kezd megvalósulni. (Európa-szerte dolgoznak a tudósok és feltalálók a hétmérföldes csizma elkészítésén.) Novalis szerint „az analógia varázsbotja” (Novalis III. 518. o.) segítségével hozhatók létre a világban a nagy megfelelések; az új eszközök azonban ezt a technika segítségével egy csapásra megteremtik. Ráadásul ekkor, a 18–19. század fordulóján nemcsak a távolságot akarták egyre hatékonyabban leküzdödni, hanem ezzel párhuzamosan a látványokat is egyre dinamikusabbá óhajtották tenni. Olyan látványteremtő eszközök születtek, amelyek a mozgókép iránti általános igényt is kielégítették. A *camera obscura* már nehezen tudott lépést tartani abban a versenyfutásban, amelynek célja a jelenségek összekapcsolása, a távolságok felszámolása, az átmenetek el-tüntetése – egyszóval a világ egységessé varázsolása, *dinamikus* Egésszé alakítása.⁸ Jonathan Crary szavait idézve: végbemegy „a látás kiszakítása a *camera obscura* által megtestesített stabil és rögzített viszonyokból... új módon értékeli a vizuális tapasztalást: elvonatkoztatva mindenfajta lehorgonyzási ponttól vagy jelölettől, példa nélkül álló mobilitásra tesz szert, és helyettesíthetővé válik.” (Crary, 1999. 27. o.) Johann Wilhelm Ritter, a német romantika jelentős fizikusa, aki a fénnel kapcsolatos kísérleteivel a fotográfia fölfedezése előtt egyengette az utat (vö. Kittler, 2005. 129. o.), 1810-ben az egész termé-

⁸ A *camera obscura* személytelen objektivitásába vetett hit már jóval korábban megrendült: 1668-ban Edme Mariotte Párizsban felfedezte az úgynevezett vakfoltot, azt bizonyítva, hogy az érzékelés centrumában vakság uralkodik, s ezzel megdőlt a *camera obscura*, illetve az emberi szem azonosságába vetett hit. (Vö. Bexte, 36. o.)

szettudomány radikális megreformálásán töprengett: „Létezhetnének magnetikus, elektromos teleszkópok? – Tükrök a magnetizmus, elektromosság számára? – Lencsék, teleszkópok és tükrök minden erő számára? – A testek vajon milyen rendben belül törnek meg az elektromosságot, a magnetizmust? – mert bizonyos, hogy itt éppúgy van rend, mint a fény esetében. Akromatikus lencsék is elképzelhetők minden lencse számára, éppúgy, mint a fény számára.” (Id. Blumenberg, 721. o.) A természettudós Ritter előtt a világnak ugyanaz a mágikus egysége lebegett, mint August Wilhelm Schlegel vagy Novalis előtt is. Elgondolási megannyi fantazmagóriának tűnnek. Ám e kor egyebek között a *fantazmagóriának* (majd az 1830-as évektől a ködképvetítésnek) is a nagy korszaka volt.⁹ E találmány Étienne Gaspard Roberston nevéhez fűződik, aki nemcsak fantazmagória-előadásokat tartott Európa-szerte – és találmányát *phantaszóp* néven éppen 1799-ben szabadalmaztatta, amikor Novalis megírja *A kereszténység avagy Európa* című értekezését –, hanem 1802-ben a francia akadémián bemutatta a szénívlámpa működését is (Kittler, 2005. 105. o.), majd egy évre rá, 1803-ban Hamburgban egy hőlégballonba szállt (talán hogy a magasból is soha nem látott látványokban gyönyörködhesen), megdöntve az akkori magasságrekordot is. És a Ritter által elgondolt új, soha nem hallott eszközök és készülékek talán nem is csengtek olyan idegenül a kortársai előtt. Hiszen ez a kor nemcsak olyan neveket dobott be a köztudatba, mint a telegráf, tachygraphe, telefon vagy aerostat. Hanem röviddel később megjelent a kaleidoszkóp (1815), a taumatróp (1826), a phenakisztozkóp (vagy *phantasmaskop phantascop* – 1829), a sztereó (1832), a sztroboszkóp (1833), a zootróp (1834), a daedaleum (1834), a kromatróp, stb. stb. (Vö. Koltai, 167–180. o.)

Ezek az eszközök kivétel nélkül a kép megmozdítását szolgálták. Amint fölmerült a távolságok áthidalásának és legyőzésének az igénye, a kínáló látványok közötti átmeneteket is meg kellett szüntetni.

A kötetlen látás

Az optikai médiumok rohamos térhódítását a 19. század legelején többen a vizualitás megnövekedett jelentőségével magyarázzák, ami az irodalmi/írási kultúra rovására történt. A film előzményeit körülbeköszörítve feltáró könyvében Siegfried Zielinski például ezt írja: „Az optikai eszközök és felszerelések... annak a megnövekedett helyértéknek voltak a kifejezései, amelyre a vizualitás összességében szert tett. Annak a paradigmaváltásnak voltak a részei, amelynek során a mindennapok kultúráját az irodalmiság helyett egyre erősebben a vizualitás határozta meg.” (Zielinski, 42–44. o.) A helyzet azonban ennél bonyolultabb. Nemcsak arról van szó, hogy a hangsúly a 18. századi, egyébként valóban irodalom- és szóközpontú kultúráról a vizualitásra helyeződött át. Hanem magán a vizuális kultúrán *belül* is végbement egy radikális hangsúlyeltolódás.

Miben mutatkozott ez meg? Mindenekelőtt abban, hogy a képek narratív aspektusa mellett (vagy helyett) egyre jobban előtérbe helyeződött az, amit a 19. század második felében Konrad Fiedler tiszta vizualitásnak nevez majd. Sőt adott esetben a narratív elem mintha teljesen ki is szorult volna – gondoljunk például Turner vagy Friedrich „felhőfestményeire”, amelyek a 19. század első harmadában a festészet száz évvel későbbi állapotát

⁹ A fantazmagóriát előkészítő *laterna magicá*t Németországban Johann Georg Schröpfer fejlesztette tovább a vetített szellemkép irányába, és 1774-ben bekövetkezett öngyilkossága után Németország-szerte tartanak *laterna magica*-előadásokat az ő képei alapján. Schiller 1787–89 között megjelent *Der Geisterseher* című regényét részben Schröpfer figurájára alapozta (vö. Kittler, 2005. 105–110. o.) – s feltételezhető, hogy Novalis, ha máshonnan nem, ebből a regényből értesülhetett a *laterna magica* és a *fantazmagória* működéséről.

előlegezték. Paradox módon a 18. század szóközpontú kultúrája is elősegítette ezt a hangsúlyeltolódást. Amikor Lessing 1766-ban a *Laokoón*-ban határozottan szétválasztotta az irodalmat és a képzőművészetet, és a korábbiaknál egyértelműbben jelölte ki a határait, akkor ezzel egyfelől végrehajtja azt, ami a képellenes reformációnak és a könyvnyomtatásnak a szelleméből amúgy is következett volna, másfelől azonban magát a képzőművészetet szabadította meg az „irodalmiság” terhétől. Azzal, hogy a korábbiaknál határozottabban jelölte ki a képzőművészet határait, a „tisztá vizualitás” érvényesülése előtt nyitotta meg az utat. Sokatmondó, hogy közel két évszázaddal később, 1940-ben a tárgynélküli festészet legnagyobb teoretikusa, Clement Greenberg ezt a címet adta útmutató tanulmányának: *Egy újabb Laokoón*. Greenberg szerint a képzőművészetből végképp el kell tűnnie minden irodalmi és narratív mozzanatnak, s a festményeknek kizárólag önműnön formaeszközüket szabad felmutatniuk. (Vö. Belting, 424. o.) Hans Belting azonban éppen Greenberg tanulmánya kapcsán vet fel egy olyan alapvető kérdést, amely a 19. század elején tapasztalható „látás-felszabadításra” is érvényes. Nevezetesen ha az absztrakció érdekében mindenfajta tematikus ábrázolásról le kell mondani, akkor „a festészet szabadsága, úgy, ahogyan Greenberg értelmezi, a szokásos képektől való megszabadulás volt.” (Uo. 425. o.) Más szavakkal: ha a festő semmi más nem akar megfesteni, csak „képet”, vagyis a legelemibb érzéki benyomásokat, leválasztva róluk mindenfajta nem-érzéki réteget, akkor előbb vagy utóbb a képtilalomba fog ütközni. Azon egyszerű ok miatt, hogy a „tisztá érzékiség” mint olyan merő fikció csupán – elméleti előfeltevés, amelyhez folyamatosan közeledni lehet, anélkül, hogy el lehetne érni. Még Konrad Fiedler, a tiszta vizualitás elméleti zászlóvivője is ezt írta: „aki képes arra, hogy önmagát elkülönítse attól, amit lát, és semmi egyebet ne enged be saját magába, csupán a látás jelenségét, és belemerül a látásba, az vajon nem úgy áll-e az előtt, ami jelenséggént a szeme számára feltárul, mint egy számára idegen, megközelíthetetlen rejtély előtt?” (Id.: Konersmann, 218. o.)

A kérdés tehát úgy vethető fel, hogy melyek a tiszta vizualitás határai – pontosabban hol húzódik az a vékony mezsgye, ahol a festőt nem fenyegeti egyik oldalról az „irodalmiság” veszélye, a másik oldalról pedig az, hogy magától a vizualitástól kelljen búcsút vennie. A 18–19. század fordulóján sorra megjelenő új optikai médiumok sok egyéb mellett erre is ráirányították a figyelmet. Azzal, hogy bővítették a látás lehetőségeit és új, soha korábban nem sejtett látványokat kínáltak a nézésnek, a vizualitáson belül indítottak el egy hangsúlyeltolódást, s közben a látásnak a dinamikáját megváltoztatták és a látóérzéket mozgékonyabbá, „kötetlenebbé” tették. Egyszersmind megterhelhetőbbé is: a látás immár nemcsak a „kinti” látványokra irányult, hanem önmagára, önműnön feltételeire is. Kitágult, s lehetősége nyílt rá, hogy, William Blake kifejezésével, „négyessé” váljon:¹⁰ úgy lásson „mindent”, hogy közben mégis megmaradjon érzéki tevékenységnek. A „látás látása”: a 18–19. század fordulójának ez az egyik nagy kihívása.

A magára hagyott ember hogyan tehet szert kötetlen látásra? Hogyan láthat isteni módra, ha egyszer kiürült fölötte az ég?

A 19. század elején a látás problémájába ütközve mindenki ezzel a kérdéssel viaskodott. S ennek megválaszolásában az optikai médiumok sokkal hatékonyabb segítséget nyújtottak, mint az egyház és a vallás. A látás kötetlenségét, „istenivé válását” készítették elő. S közben nemcsak az irodalmiság terhe alól szabadították fel a vizuális kultúrát, hanem magának a vizualitásnak a rendeltetését is döntően módosították.

¹⁰ „Most nékem négyes látomás ragyog,
Négyes látomás részese vagyok,
Négyes a látás gyönyöröm mélyén,
És hármas szelid Beulah éjén,

A kettős Állandó. Egyszeres látástól,
S Newton álmától tartson Isten távol.”
(Levél Thomas Buttsnak, 1802. november 22.
Vámosi Pál fordítása)

Irodalom

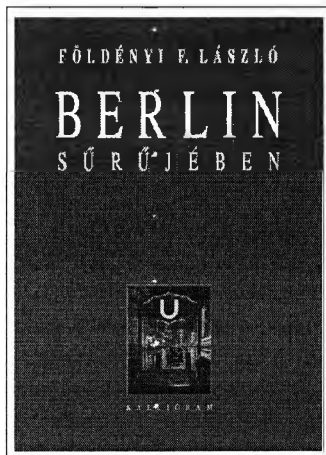
- Aschoff, Volker: *Geschichte der Nachrichtentechnik*, Springer, Berlin–Heidelberg–New York–Tokio, 1984.
- Belting, Hans: *Das unsichtbare Meisterwerk*, C. H. Beck, München, 1998.
- Bexte, Peter: „»I see, I am blind« – befleckte Formen der Wahrnehmung“, in: *Trajekte*, Nr. 11. September 2005, 35–41. o.
- Blumenberg, Hans: *Die Genesis der kopernikanischen Welt*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1981.
- Crary, Jonathan: *A megfigyelő módszerei*, Budapest, 1999.
- Hamvas Béla: *Scientia sacra*, Budapest, 1988.
- Hinz, Sigrid (hrsg.): *Caspar David Friedrich in Briefen und Bekenntnissen*, Rogner&Bernhard, München, 1968.
- Kleist, Heinrich von: *Sämtliche Werke und Briefe*, hrsg. Helmut Sembdner, Hanser Verlag, München, 1952. (19939.)
- Kittler, Friedrich: *Optikai médiumok*, Budapest, 2005.
- Kolta Magdolna: *Képmutogatók. A fotográfiai látás kultúrtörténete*, Budapest, 2003.
- Konersmann, Ralf: „Die Augen der Philosophen. Zur historischen Semantik und Kritik des Sehens“, in: Konersmann (hrsg.), *Kritik des Sehens*, Reclam, Leipzig, 1997.
- Kues, Nikolaus von: „De visione Die – Die Gottes-Schau“, in: *Philosophische–Theologische Schriften*, Bd. III. Herder, Wien, 1989.
- Lacan, Jacques: *Die vier Grundbegriffe der Psychoanalyse*, Walter Verlag, Olten und Freiburg im Breisgau, 1978.
- Merleau-Ponty, Maurice: *Das Kino und die neue Psychologie*, in: Konersmann, 227–246. o.
- Mirzoeff, Nicholas (ed.): *The Visual Culture Reader*, Routledge, London and New York, 2002.
- Novalis: *Schriften 1–5*, hrsg. P. Kluckhohn, R. Samuel, H.-J. Mähl, W. Kohlhammer, Stuttgart, 1960–1988.
- Oettermann, Stephan: *Das Panorama. Die Geschichte eines Massenmediums*, Syndikat, Frankfurt am Main, 1980.
- Pérez-Gómez, Alberto-Pelletier, Louise: *Architectural Representation and the Perspective Hinge*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1997.
- Rotman, Brian: *Die Null und das Nichts. Eine Semiotik des Nullpunkts*, Kadmos, Berlin, 2000.
- Safranski, Rüdiger: *Schopenhauer und die wilden Jahre der Philosophie*, Hanser, München, 1987.
- Schleiermacher, F. D. E.: „Über die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern“, in: *Kritische Gesamtausgabe*, Band I. 2. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 1984.
- Schopenhauer, Arthur: *Über das Sehn und die Farben*, in: *Sämtliche Werke*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1986. Bd. 3.
- Schwitters, Kurt: *Das literarische Werk*, DuMont, Köln, 1981. Band 5.
- Simon, Holger: „Bildtheoretische Grundlagen des neuzeitlichen Bildes bei Nikolaus von Kues“, in: *Concilium medii nevi* 7 (2004), 45–76. o.
- Virilio, Paul: *Die Sehmaschine*, Merve-Verlag, Berlin, 1989.
- Völker, W.: *Praxis und Theorie bei Symeon dem Neuen Theologen*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1974.
- Weisrock, Katharina: *Götterblick und Zaubermacht: Auge, Blick und Wahrnehmung in Aufklärung und Romantik*, Westdt. Verl., Opladen, 1990.
- Zielinski, Siegfried: *Audiovisionen. Kino und Fernsehen als Zwischenspiele in der Geschichte*, Rowohlt, Reinbek, 1989.

AZ IDEGENLÉT OTTHONOSSÁGÁNAK MÍTOSZAI

Földényi F. László: Berlin sűrűjében

Elöljáróban szeretném leszögezni: nem tartozom honfi- és kortársaimnak ahhoz a csoportjához, melyet a németek iránti elkötelezett szeretet jellemez. Egyszerűbben úgy is mondhatnám, hogy nem szeretem a németeket, de ez némiképp félrevezető lenne, mert nem a nemszeretemben megnyilvánuló elutasító szellemi vagy érzelmi aktivitásról beszélek, csupán arról, hogy a németeket így együtt, testületileg nem érzem érdekesebb vagy rokonszenvesebb embercsoportnak, mint mondjuk a norvégokat vagy a szárdokat. Természetesen ma már nem tudom elképzelni, hogy gondolkodásomban mellőzőm kellene mindazt, amit Heidegger, Gadamer vagy Habermas munkáiból akarva-akaratlanul átvettem, de megint csak ugyanezt mondanám Platónról, Lao-céról vagy Umberto Ecóról, latinokról, arabokról, perzsákról, franciákról, angolokról és yanomamikról is. Ugyanakkor némi részvétellel teljes tanácstalansággal figyelem, ahogy a kortárs német gondolkodás tovább birkózik egyrészt a saját múltjával, másrészt olyan reménytelen kategóriákkal, mint a nagyság vagy a fenséges, a magasztos. Meg kell mondjam, hogy Wagner iránti kisgyerekkori rajongásom akkor kezdődött, amikor a rádióban meghallottam *A niürnbergi mesterdalnokok* második felvonásának fináléját, azt a részt, amikor egy groteszk dal elhangzása közben Sachs egy fadarabot kalapál, és amikor évtizedekkel később a *Ring* a kedvenceim közé került, ez elsősorban a *Siegfried* Mime-jelenetének volt köszönhető. Vagyis számomra fenséges és groteszk természetes ikerfogalmak, és ahol a groteszk a meghatározó hang, ott bántó hiányával a nagyság sokszor intenzívebben jelenik meg, mint szimfóniák, paloták és tragédiák döngő ürességében. A németek számára azonban, úgy látom, pótolhatatlan veszteséget okoz a nyomukban maradó hiány, és talán ezt igyekeznek kompenzálni azzal is, hogy ormótlan és szellemtelen, de ezzel a hagyománnyal ironizáló szörnyűségekkel éktelenítik épített környezetüket.

Persze könnyen lehet, hogy tévedek, hiszen – mint fentebb említettem – nem ismerem olyan alaposan a németeket, ahogyan Földényi. De éppen erről akarok beszélni. Nem szeretném az uralmam alá hajtani Földényi esszéisztikáját, hogy gondolatait a saját tapasztalataimmal egybevetve ítélek az azok helytálló vagy téves volta felől, hanem elsősorban arra figyelek, hogy mi az, ami az ő figyelmét felkelti-felkeltette, és magam is erről gondolkodom, erről diskurálok a szövegek narrátorával. No meg – és ezt tartom a klasszikus esszé legfontosabb lehe-

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2006
344 oldal, 2500 Ft

tőségének – önmagammal. A klasszikus montaigne-i esszére vélek ráismerni Földényi-nél, amelyben a szerző személyes jelenléte, reflexióinak már-már vallomásszerű személyhez kötöttsége a meghatározó, míg a tárgy, melyre tekintete fókuszál, elsősorban abban a minőségében érdekes, mint az a valami, ami osztozik az íróval az osztályrészéről jutott téren és időn.

Kétféleképpen közeledhetünk tehát Földényi esszékönyvéhez: a tematikát és az attitűdöt szem előtt tartva. Kövessük előbb az egyiket, aztán próbáljuk a másikat is hozzáolteni.

Tematikus oldalról Földényi esszéi azt vizsgálják, hogy mit jelent a századforduló idején vagy tágabb értelemben a II. világháború után németnek lenni. Összegezve az evidenciákat: Auschwitz lelepleződése és Berlin eleste után németnek lenni annyit tesz, mint benne lenni a múlttal való szembenézés állapotában (vagy annak látszatában), és együtt élni a bűnösség érzésével. Vannak természetesen, akik kibúvókat keresnek, és tagadják a koncentrációs táborok és a gázkamrák létét, illetve a kollektív bűnösség fogalmának elutasításával együtt a kollektív felelősséget és az utókor kötelezettségeit sem fogadják el; ez azonban már a nemzeti közösség létét teszi kérdésessé. Ez az érthetetlen és nyomasztó teher az utókor nemzedékei számára problematikussá teszi a kulturális kötődést, a nemzeti identitást és egészében véve a történelmi önismeretet. Tudáselméleti szempontból Oidipusz-paradoxonnak nevezhetjük ezt az esetet: az ember (Arisztotelész *Metafizikájával* szólva) természeténél fogva törekszik a tudásra, ugyanakkor éppen a legfontosabb, az önmagáról való tudás önnön bűnösségét tárja fel, s így bűnhődéssé teszi egész jelenét. (Ezt a paradoxont tekinti *Poétikájában* a görög filozófus a tragédia gyökerének.)

Merőben más a helyzet, ha a megismerés tisztán kulturális természetű, ami nem kapcsolódik a kulturális közösség (nemzeti) identitásához. Azt lehet mondani, hogy a nem-német ember számára a holokauszt utáni helyzet lehetővé teszi a német kultúra tisztán szubsztanciális, a társadalmi folyamatoktól elválasztott megélését, egyszerűen azért, mert evidens, hogy Goethe vagy Kant nem tehető felelőssé a haláltáborokért (tehát a kultúra egészében véve tiszta, belső folyamatai és törvényszerűségei is töretlenek maradnak), más szóval nem a németiség, hanem a harmadik birodalom alattvalói viselik a politikai következményeket, míg a németiség hagyománya rendezett és gondozott formában rendelkezésre áll, és – ha már magunkról beszélek – a magyar kulturális hagyományhoz szorosan és régóta kapcsolódik. Ahogy könyve bevezetőjében Földényi írja: „...az ember számára úgy lesz sok minden természetes és magától értetődő, hogy tudomása sincsen róla. Mint számomra a német kultúra.” Vagyis szabadon birtokba vehető valami, ami kéznéllevő, de a gazdái számára mégsem akadálytalanul használható. Ismét idézek: „...ez a kultúra olyan többlettel rendelkezik, ami az egész európai kultúra számára példamutató lehet. Mi ez a többlet? Annak tapasztalata, amit előszeretettel úgy fogalmazok meg, hogy létezik valami féle átfogó, általános érvényű igazság. Talán metafizikai tapasztalatnak lehetne ezt mondani.” Különös megállapítás ez. Egyrészt: ha van valami, ami jellemezheti ezt az utóbbi félháromnegyed évszázadot, akkor az a metafizika elutasítása. Másrészt: a modern Európa egyre nagyobb mértékben elfordul vallási hagyományától és attól a valamitől, amit történelmi küldetésének gondolt, más szóval szekularizálódik és pluralizálódik. Mi lenne az oka, hogy éppen a német kultúra vonzásában ezzel merőben ellentétes hatások érik az embert? Földényi ezt mondja erről: „A romantika öröksége ez – és aktuálisabb, mint valaha. Különösen, ha meggondoljuk, hogy a világ kezd egy olyan önműködő gazdasági-politikai gépezetre hasonlítani, amely talán még emberek nélkül is tökéletesen működőképes lenne. Az említett metafizikai tapasztalat erre nyitja rá a szemem. Mélységesen anakronisztikus is. Engem azonban vonz, mert szembe megy a fősodorról.” Földényi állítása többszörösen összetett paradoxon, melynek minden mozzanata a „hiszem, mert képtelenség” végső érvével van alátámasztva. Vajon mi ennek az értelme?

Az a szomorú gyanúm, hogy az a bizonyos ideális német kultúra, amelyről Földényi olyan mély rokonszenvvel és megértéssel beszél, valójában csak történelmi zárványként létezik. Földényi is kitér arra, hogy „az említett általános érvényű igazságoknak megvan a maguk sötét oldala is, amellyel alaposan vissza lehet élni. Maguk a németek bizonyítot-ták be ezt Európának a huszadik században.” Sajnos ez a valami nemcsak sötét *oldal*, ha-nem egy ponton az időben álló *fallá* torlódik össze. Meggyőződésem, hogy a német kultú-ra folytonosságában szakadás mutatható ki; az *idő szövedéke* feslik fel nagyjából az 1930-as évek közepe és a berlini fal lebontása közti intervallumban, kinek ekkor, kinek akkor. Persze mi bármikor vendégeskedhetünk ebben a hagyományban, hiszen identitásunk független tőle. Egy német azonban ezt nem teheti meg.

Németnek lenni Hitler után olyasmí, mint az anonim alkoholista szervezete tagjának lenni. Ha kimondatlanul is, de a *kulturált* német diskurzus mindig ezzel a mondattal kez-dődik: „Német vagyok, antifasiszta” – és ez így is marad hetedíziglen, mert, ahogy Ezékiel mondja (18.2): az apák eszik meg a köszmétét, és a fiak foga vásik el tőle. (És per-sze az ott kifejtett paradoxont is ide kapcsolom.) Ha tehát röviden próbálom megfogal-mazni azt az összbenyomást, amit ezek az esszék keltettek bennem, azt mondanám: Földényi *nem antifasiszta*. Azt hiszem, ez volt az a jelenség, amit a *Berlin...*-en át magamba pillantva fedeztem fel mint újdonságot, és ez a meglepetés hatotta át egész olvasásélmé-nyemet. Természetesen mindazt a mocskot, amiből a náciizmus felépült, Földényi is eluta-sítja; de ez az elutasítás – nevezzük így – humanista gondolkodásából természetszerűleg adódik, és nem ez a tagadás alkotja értékrendjének tengelyét. Persze ez így roppant el-vontnak hangzik. Nézzük, hogyan jelenik meg a szövegekben.

Már korábbi megjelenésekor is vitákat váltott ki, és csakugyan érdekes problémákat érint például *A birodalmi szépség bűvöletében* című írás, ami Leni Riefenstahl híres filmjéről, *Az akarat diadaláról* szól. Az 1933-as nürnbergi náci seregszemlét dokumentáló film rende-zőjét a háború után sokan háborús bűnösnek akarták elítéltetni, holott szerintem nem tett mást, mint (ikonográfiailag is) nagyon pontosan bemutatta a náci ember- és társadalomesz-ményt. Ha ez a film nincs, ma még tanácstalanabban állnánk a holokauszt ténye előtt. Per-sze én legfontosabb emberi értékünknek tartom a fegyelmezetlenséget, és örömmel tekintek arra a minden kényszernek vonakodva és tessék-lássék való engedelmeskedésre, ami nemzetemet jellemzi. Belőlem az egyenruhában önként masírozó féleszűek csak un-dort és megvetést váltanak ki, és egyáltalán nem tudom beleélni magam azoknak a lelkiál-lapotába, akikben ez az idéetlenkedés csodálatot ébresztett. Földényi azonban másfajta ember, és éppen ezért érdekes, hogy ő mit gondol a filmről. Megközelítése meglehetősen különösnek tűnik: „Az egyhetes pártgyűlésről készült dokumentumfilm [...] egy szexuális metaforát bont ki – a Vezér és a Tömeg orgazmusban végződő egymásra találását –, s attól olyan eleven hatású ma is, hogy abban, amiről ma kizárólag politikai, történeti, gazdasági vagy emberjogi szempontok alapján tudunk ítélni (vagy egyáltalán megszólalni), egy olyan réteget is felmutat, amelyet ilyen alapon sem elutasítani, sem megtagadni nem lehet. A filmben lappangó, mindent átható erotika csapdaként ejti foglyul azokat, akik a mozga-lomnak egyébként – politikai vagy akár ízlésbeli megfontolásból – nem hívei, az elkötele-zettéit pedig még inkább megerősíti választásuk helyességében.” Nézetem szerint ez az erotika, ha annak nevezzük egyáltalán, döntően nárcizmuson és elfojtásokon alapuló homoerotika. A közösségi viselkedéssel az etológia analógiáira építve foglalkozó lélektani iskolák előszeretettel hasonlítják a Hitler-féle figurákat a nagyobb főemlőshordák látens homoszexuális öreghímjeihez. Vagyis én Riefenstahl munkáját szenvtelennek, precíznek, kívülről látom. Ebben a tekintetben vélek folytonosságot felfedezni a rendezőnő ko-rábbi, a hegycsúcsok világában járó, és későbbi, a természeti népeket és a tengerek világát kutató természetfilmjei között. Amikor a természet jelenségeiben keressük a fenségest, a zordont, a magasztost – a drámait! –, akkor valójában önmagunkba igyekszünk bepillanta-

ni. A természetben nincs drámaiság, nincs tragikum, ahogy azt idevágó nagyszerű tanulmányában Péterfy Jenő kimutatta. Egyfajta ősi, *kultúra előtti* emberi ikonkészlet az, ahová megpróbálnak bepillantani az efféle kísérletek. Ebből a szempontból paradoxnak, akár ironikusnak is találhatjuk a film címét, mely az *akarat diadaláról* beszél ott, ahol emberek tömegesen és önszántukból akarat nélküli bábokká züllebenek. Ha rokonságát keresem, Walt Disney elhíresült természetfilm-hamisítványa – amely a lemmingek tömeges öngyilkosságáról szólt – jut az eszembe, és éppen annak hamisítványa volta bizonyítja, hogy ennyire korlátolt a magasabbrendű állatok között csak az ember lehet.

Földényi monlokegyenest ellenkezőleg gondolkodik minderről. Számára „a filmnek elsősorban nem a náci, hanem a német gyökerei tűntek fel”. Figyelme az előzmények, az elérhetetlen, tiszta csúcok iránti vonzalmat megragadni igyekvő filmek és az azok képeiben megjelenő klasszikus német idealizmus szelleme felé fordul. „Azt sem tartom kizártnak, hogy a film készítése közben nem is érdekelte [a rendezőt], hogy miféle mozgalom pártnapjáról van szó”, mondja. De ez azért már túlzás. *Ilyen* pártnapot sem 1933-ban, sem máskor nem produkálhatott más, csak a német náci mozgalom. És miközben azt mondom, hogy a film *dokumentált* egy eseményt, nem tagadom, hogy ezzel annak hatalmi pozíciót is teremtett.

Földényi irigylésre méltóan teoretikus, történelmileg nem érintett nézője tud lenni Az *akarat diadalának*. Számára a mozgókép elsősorban csakugyan: kép. Azt írja: „az érzékiséget ebben a filmben minden dolog legérzékibb jelensége képviseli: a test, [...], az elvont rendet pedig a testekből kialakuló *tömegszertűség*”. Tehát a testről nem asszociál a halomba dobált csontsovány hullákra, a sorokról és oszlopokról nem jut eszébe a hasábok módjára összeépített hullák farakás-sora, ahogy az antifasiszta propagandafilmek rendezőinek. Ellenkezőleg: önnön *múltjából* pillant az 1930-as évek német világára és eredetmondáira, szellemiségére nézve majd hogyan megvalósítja a hermeneutikai paradoxont, amikor elmúlt horizontjában figyeli a náci kibontakozást. Különösen izgalmas, amit a görög, pogány germán és keresztény hagyomány egymással összeférhetetlen elemeinek összeépüléséről mond, de ezt már nem szeretném megismételni. Egyetlen érdekes hiányra utalok csupán. Földényi szerint a szép testek és geometrikus tömegeik rendje egyfajta hiányérzetet ébreszt a nézőben: „a testek egy *eszme* szolgálatába lépnek, azaz szükség van egy *még szebb, még érzékibb, még testiesebb lényre*, vagyis egy Krisztusra, aki értük is helyt áll. Ez a Krisztus pedig nem más, mint Hitler.” Kissé előbb használja is a régi német terminológiát, amikor arról beszél, hogy attól a tragikus felismerésétől, mely szerint „a halhatatlanság előfeltétele a halandóság belátása, sőt átélése”, igyekezett megóvni a híveket a kereszténység, ennek terhétháthárítva Krisztusra, a *Közvetítőre*. Nem tudom, hogy nem gondolt-e erre a nyelvi játéokra Földényi, vagy úgy gondolja, hogy mindenki számára evidens, de mindenesetre nem írja ki, hogy a *közvetítő*, Krisztus nevének szinonimája a régi németben így hangzik: *Mittler*. Márpedig ennek egybecsengése a Hitler névvel több mint nyilvánvaló. Hitler neve felvett név, ezért kizártnak tartom, hogy ő maga ne gondolt volna erre a hangzásbeli determinációra. A számos erre történt utalás pedig nyilvánvalóvá teszi, hogy célközönsége értette a célzást. Ezt erősíti meg a filmrendező is munkája bevonulási képében: Hitler repülőgéppel érkezik, „a Führer az égből száll alá, hogy megkeresztelje és megáldja a lentieket”.

Azért időzőm ennyit ennél az írásnál, mert mintegy esszenciálisan foglalja magában Földényi esszéisztikájának témakészletét, problematikáját, és jól szemlélteti gondolkodói attitűdjét. Ez a mentalitás elsősorban szakadásmentességre való törekvésével írható le: Földényinél egyetlen horizonton tűnik fel az antikvitas kultúrája és a kereszténység, a német klasszika és a posztmodern vagy éppen avantgárd jelen számos gondolatrendszere. Ennek a sokféleségnek a gondolati katalogizálása ikonszerűen történik, aminek megvan az az előnye, hogy a képi reprezentáció a kultúrát alkotó narratívákat mint egyenrangúakat teszi elgondolhatóvá, s így elkerüli azok függő helyzetbe kerülését, ugyanakkor nehe-

zíti az elbeszéléseken belül auktor és narrátor, illetve techné és ethosz elkülönítését. A filmek esetében gyakran mosódik össze az, amit a film mond, azzal, amit a rendező mond, illetve a mozgóképvilág megcsináltsága azzal a metanarratívával, amit nézőiben felidéz. Látnunk kell, hogy utóbbi nem a filmben, hanem nézőiben van adva. Még egyszer a Riefenstahl-esszéből véve a példát, Földényi azt mondja: ez a film mélyebbre nyúl a fasiszta lelkiületbe, „mintha propaganda lett volna a célja. Feltárja e lelkiületet, de közben maga is áldozatul esett – foglya lett annak az illúzióknak, hogy a pogány és a keresztény szépségeszményt egyesítve azokat felül is múlja, s valóban egy harmadik, új és pogány birodalom alapjait vetheti meg. Ez lenne az érzéki szépség birodalma...” Hogy a rendezőről ezt el lehet-e mondani, azt nem tudom. Az bizonyosnak látszik, hogy a nagyság, fenségesség stb. eszménye egész életében foglalkoztatta, és ezekről a nácizmus bukása után sem volt hajlandó lemondani; talán ezt tekintették legfőbb bűnének. A film azonban mindenképpen ezt sugallja, és valami ehhez nagyon hasonló bontakozik ki például Syberberg *Parsifal*-jában, Földényi kedves Wagner-filmjében is, amit persze már nem kell a náci birodalom ideájához kötnünk. Vagyis ahogy távolodunk a *birodalom* fogalmának politikai realitásától, úgy kerülhet vissza elménkbe a birodalom mint mentális tér, a szépség vagy éppen az érzékek birodalma alakjában. És ezzel párhuzamosan nő Földényi idegenkedése a mindennapok mozgóképes megjelenítésétől.

Az a realitás, amit Földényi Berlinben megél, valamiképpen a folytonos világalapítás, a mitológiavilág képzetét kelti. És ez a valóság egy térbeli időobjektumhoz, a falhoz vezet vissza. Az egyesülés előtti időknak ez a jelképe mindig több volt, mint egyszerű műszaki eszköz, ami arra hivatott, hogy elzárja egymástól keletet és nyugatot. Egy időbeli szakadék jelenik meg így önnön negatívjaként, ahogy azóta is ábrázolódnak az efféle objektumok a kommersz scifikben. Érdekes ikonográfiai pozícióban ábrázolja Földényi a falat: egyrészt embertelen, életellenes tárgy, mintegy a *Sztalker*-beli *zóna* ikonikus szinonimájaként választ el egymástól kétféle teret, időt, mentalitást és életformát, másrészt azonban afféle ősi-tipikus *veszetteföld*, az ember előtti puszta is megjelenik körülötte, és később, az egyesülés utáni ábrázolásokon a ricsajjal betöltött fenyegető csend, a posztmodern építéssel beton-acél-üveg lármája növi be a komor ürességet, de magába oldani, feldolgozni nem, csak belepni tudja és eltakarni. Afféle *édentől keletre*-állapotot testesített meg a fal, melynek mindkét felén szorgos munka folyik, és mindkét oldala nyomasztóan emlékezteti az embert eredendő otthontalanságára. Az egyik oldal szürkébb és nyomasztóbb, a másik tarkább és szabadabb, a fal mégsem az egyik országrészt választja el a másiktól, hanem a bűnhődés csonka jelenét az *egészség* illúziójában élő ártatlan múlttól – ezért nevezem időbeli objektumnak. Földényi írásművészetét dicséri, hogy ezt az építményt, melyről pedig konkrétan szó is alig esik, mindvégig ott érezzük magasodni a szövegek képi világában. Mint a bűnbeesés után az édent *eltakaró* horizontot.

Ez a fajta „ábrázolás” ezeknek az esszéknek amúgy is az egyik legsajátosabb oldaluk. Földényi rendkívüli fogékonysággal tekint mindenre, amit jelnek gondol, és okfejtése voltaképpen nem más, mint a jelentés megkeresése-megteremtése. Két példát mondok, az elsőben tárgy, a másikon személy tölti be a jel szerepét. Az első jelenet első (kelet)berlini napján játszódik: „...beléptem a félhomályos fürdőszobába. Pillantásom egyből a feliratra esett: »Baden 1 Mark!« Bizarrul hatott ebben a magánlakásban, akárcsak a mosdó mellé helyezett műanyag tányér. A foszladozó szélű kartonpapír a cirkalmas felirattal (egy gótikus tilalom) alacsonyabban függött, mint azt a falon elhelyezett polc és szekrény aránya megkívánta volna. Ettől valamelyest diszkrétnek is hatott. Mintha csak véletlenül került volna oda. De éppen ez késztetett megtorpanásra. A háziakkal még nem találkoztam; de az észjárásukat máris kezdtem gyanítani” – és így tovább, hosszan. A másik jelenet egy irodalmi esten játszódik, amikor egy fiatal író bukkan fel: „Tartózkodó magatartása miatt rokonszenvet kellett volna éreznem a fiatal berlini író iránt; valami mégis erősen taszított – arca

simasága, modora csiszoltsága, amit szemüvege fémkeretének csillogása csak fokozott. [...] Ez a minden érzelmet titkoló arc gondosan meg volt csinálva; de figyelmesebben nézve kezdtem azt érezni, hogy e mögött nincsen semmi. [...] És nemcsak önmaga volt ez az arc. Benne volt egy teljes közeg is, valamennyi elvárásával, teljes kultúrájával, viselkedési mechanizmusaival együtt. Ez az arc tökéletesen eleget tett valaminek – alighanem annak a rétegnek, amely a könyveit egy-egy hónapra sikeressé tudja tenni.” Első ránézésre ezek előítélet-halmazok, nem-jelek kényszeres dekódolási kísérletei. Mégis sokat elárulnak a közegről, melyben Földényi beszél, a két kultúra különbségeiről, és persze – az író prekonceptióinak pontos felvonultatásával – az író személyiségéről, illetve magának az emberi ítéletalkotásnak a működéséről. Földényi szenvedélyesen vágyódik egy szakadásmentes kulturális horizont után, aminek képtelenségével természetesen maga is tisztában van. Éppen ezért dicséri Robert Musilt: „A film és a mozi nagy esélye Musil szerint abban van, hogy a szubsztanciáktól kiüresedett modern világban »pszichotechnikai apparátusként« lehetőséget kínál az embernek, hogy ne akarjon összefüggéseket hazudni ott, ahol azok nem léteznek, [...] hogy átérezze és megélje a világ »szenvedélyes töredezettségét.«” Vágyai és belső világképe azonban természetesen nem függ a józan belátástól, és neki magának sem áll szándékában kikozmetikázni szövegeiből az erre utaló jegyeket. Ezért van az, hogy előítéletes gondolatai is túlmutatnak önmagukon.

A náciizmus utáni frusztrációktól mentes humanizmus, a német kultúra értő szeretete és – így kell mondanom – az elemi jogérzék készíti Földényit, hogy Lars von Trier *Európa* című filmje kapcsán a világháború utáni „német szenvedés” problémájával is foglalkozzon. Hallatlanul nehéz kérdés ez. A német nép Hitler demokratikus megválasztásával önként lépett a diktatúra útjára, és ez akkor is így van, ha a választók nagyszámú kisebbsége szavazott másképp. A német emberek, pontosabban a Harmadik Birodalom alattvalói közül nagyon-nagyon sokan voltak bűnrészesek emberiség elleni bűnökben, európai államok szabad polgárainak jogfosztásában, kirablásában és legyilkolásában. Hajlamos vagyok azt gondolni, hogy ezekért a bűnökért kollektív felelősség terheli a nemzeti közösséget, akkor is, ha a kollektív bűnösség fogalmát elutasítom. (Érdekes lesz ezeket a tanulságokat újfogalmazni Szerbia ügyében.) De egyetértek Földényivel: méltánytalanság nem megemlékezni arról a csaknem 4,5 millió *német* áldozatról, akik a feltétel nélküli kapituláció, tehát lényegében véve a háború *után* szenvedtek erőszakos halált kisebb részben hadifogolyként, nagyobbára olyan akciók során, melyeket ma etnikai tisztogatásnak neveznénk. Ezek nem azok az emberek, akiket háborús bűneikért bíróság ítélt halálra. Persze köztük vannak a fegyverletétel után elkeseredett partizánháborút folytató fegyveresek, de döntő többségük legyilkolt fegyvertelen civil, akinek nem volt más bűne, csak hogy németnek született. Egy nagy háború lezárása során az atrocitások elkerülhetetlenek. De a tény, hogy származásuk miatt szisztematikusan irtottak ki embereket nem háborús (ha nem is békés) körülmények között (ami egyébként magyar népcsoportokkal is megtörtént ugyanakkor), és az áldozatok száma – sokkoló. A legszigorúbb tabut töri meg Földényi, amikor erről beszél. Magamon érzem, miközben ezt írom, hogy mennyire keserves dolog ez. Nemcsak irodalmi esszéekben kellene beszélni róla.

A háború után a németek átnevelése volt a szövetséges hatalmak célja. A szembenézés a múlttal csakugyan reális program lehetett volna, hiszen a náciizmus hazugságokból épített világot magának. Hogy csak a kedvencemet mondjam: a nürnbergi Reichsparteitagsgelände építések a környező erdők fenyőit „ősi germán” tölgyekre cserélték. És, a nov. 7-i viccet parafrázálva, ilyen volt az egész. Így hazudtak mesékből világot maguk köré, és ezért az ostobaságért ők is, a világ egészében is kegyetlenül megfizetett. A „nulladik óra”, az új élet kezdete azonban nemcsak a náciizmus alól való megszabadulást hozta el a németeknek (akik addigra jórészt megelégtették a hitlerajt, csak nem tudtak a maguk

erejéből kikeveredni belőle), hanem azt a bizonyos falat is, amely virtuálisan a kapituláció másnapján épülni kezdett.

Földényi elég tragikusan látja a német kultúra és elsősorban a német irodalom jelenét. „Németország korábbi kultúrája – mint mondja – mindig is szenvedélyes szeretetet keltett bennem, de ma [...] nem engedi, hogy szenvedélyesen vonzódjam hozzá. Az érdességet és élességet legyőzte a közmegegyezésnek való engedelmeskedés, a metafizika iránti érzékenységet kiszorította a »jól megírtság« kényszerképzete, a nagyság képzetét elnyomták a jó konstrukciók, az irodalom élvezetéhez elengedhetetlen csodálkozást felváltotta a távolságtartó megértés.” Ha következetesen igyekszem gondolkodni, arra kell ebből következtetnem, hogy a gadameri hermeneutika, az irodalmi megértés tudománya nem más, mint hiányprodukció, esztétikai gyászmunka az elvesztett metafizika teteme mellett. Lehet, hogy így van. Nem tudom. De úgy emlékszem, hogy a német kultúra hullámvölgyeiből mindig perifériái segítségével tudott kiemelkedni. Talán most éppen nem-német rajongóinak szeretete segíti majd, hogy olajozott működése egykor volt értelmére, önmagaként-létére is rátaláljon.

„HOGYHOGY TE ILYEN NYUGODT VAGY?”

Az önreprezentáció politikája Konrád György írásaiban

Takáts Józsefnek

Konrád György könyveit nehéz elemezni, interpretálni, mivel azok, úgy tűnik, „magukért beszélnek”, az olvasó és az író között az interpretátor felesleges okoskodónak hat. Ezek a művek, még a szerző által regényként definiált könyvek is, fittyet hányni látszanak az aktuális (hazai) esztétikai kánonoknak, irodalomelméleti diskurzusoknak, túlságosan kívülré helyezik magukat ezeken. S ettől nem teljesen függetlenül más jelentős és a kritika által is nagyra becsült kortárs írók alkotásaihoz képest zavarba ejtő közvetlenséggel foglalkoznak történelmi és politikai kérdésekkel, az élet (a személyes és az azzal lépten-nyomon érintkező politikai) elválaszthatatlanul vegyül bennük az irodalommal. A személyes szféráról beszélve óhatatlanul érintenünk kell a másikat is, a közösséget, a politikait, márpedig melyik magára valamit adó szakember, tudományos fölkészültségű kritikus mártja bele készségesen érzékeny ujjait a politikum forró és zavaros levesébe? Egyszerűbb azt mondani (a jobbik esetben), hogy tiszteljük a szerző esszéírói kvalitásait, fejet hajtunk politikai éleslátása és bátorsága előtt, mellyel a nyugati közvéleményben a tekintélyét kivívta, de hát írónak, sajnos, nem jó. Regényei (a *Hagyaték* különösen) elhibázottak, állandóan önmagukat ismétlik stb. Én viszont most szeretnék rálépni erre az ingoványosnak tűnő talajra, nem is azért, hogy vitatkozzam a fentebb körvonalazott kritikai véleményekkel, hiszen ízlésekről elég nehéz vitatkozni, inkább hogy megpróbáljam máshonnan megközelíteni a problémát. A hipotézisem az, hogy a politikum, akár az akutális politikai kérdések megkerülhetetlen jelenléte nem feltétlenül zárja ki a magas esztétikai minőséget, sőt.

Linda Hutcheon *The Politics of Postmodernism* (Routledge, London and New York, 1989.), azaz *A posztmodern politikája* című művének legfontosabb állítása, hogy az úgynevezett „posztmodern állapot”, mely persze önmagában is heterogén jelenség- és elméletthalmaz, legfőképpen abban különbözik a modernitás kultúrájától, alapállásától, hogy míg a modern művész, akárcsak egy Le Corbusier-tervezte modern épület az őt körülvevő város épületegyütteséből, önmagát kiszakítani igyekszik a történelmi kontextusból, függetlenséget igényel mind a múlt determinációival, mind pedig az aktuális politikai viszonyokkal, ideológiai diskurzusokkal szemben, addig a posztmodern alkotás szerzője földadja a politikai sterilítást, a politikai „ártatlanság” vélelmét mint tévedést és illúziót, és úgy is, mint veszélyes naivitást. Hutcheon, bár tisztában van vele, hogy elmélete élesen szembefordul a posztmodern-értelmezések uralkodó tendenciáival, mégis arról igyekszik meggyőzni olvasóját, hogy a rendelkezésre álló történet- és metaforakészletek ironikus és narcisztikus kisajátításának posztmodern gyakorlata, bár sokat átvesz a modern formai újításaiból, nem a modern gondolkodás történelmi-politikai semlegességigényének folyományaként értelmezhető, hanem ellenkezőleg: a posztmodern tudatosítja önmaga és a befogadó számára is

mindazokat az ideológiákat, történelmi adottságokat, amelyekben maga is benne áll, ám ezeket megkérdőjelezi. A posztmodern az uralkodó hatalom és dominancia kritikája, de olyan sajátos kritika is egyben, amely elismeri „bűnrészességét” (*complicity*) azzal. A modernnel szemben a posztmodern mű nem annyira koncepcióra épül, sokkal inkább problémára, amelyben az esztétikai és a politikai nem választható szét egymástól. A posztmodern mű nyitott, gyakran töredékes, fragmentumszerű, jellemző rá a műfajok és diskurzusok keveredése. A posztmodern mindenekelőtt elismeri önnön alkotásairól, hogy maguk is reprezentációk, és a reprezentáció módja az, amire rákérdez. A modern általában nem tekinti saját alkotásait reprezentációknak – a formalista–strukturális irodalomtudomány például a narratív művészet esetében annak belső nyelvi–retorikai törvényszerűségeit, szabályszerűségeit igyekszik föltárni, és nem tartja feladatának a mű referenciáinak, koronként-kultúránként változó jelentéseinek kutatását. Márpedig Linda Hutcheon elmélete szerint magának az elméletnek is mindig megvan a maga politikája. Mindez persze nem új és nyilván nem is speciálisan posztmodern jelenség. Ami új, az többek között a reprezentáció komplexitásának és ellentmondásosságának felismerése, a kulturális konszenzusok, dogmák és doxák, általában minden olyan vélekedés kritikája, amely magát „természetesnek” tartja, a diskurzusok pluralitásának hirdetése, a gyakran egymást kioltó tendenciák jelenlétének elfogadása, a differencia és a decentralizáltság iránti érdeklődés.

A reprezentáció politikája mindazonáltal nem tévesztendő össze a politika reprezentációjával. Hutcheon – Barthes-ot idézve – állítja: a politika ellenáll a mimetikus másolásnak, sőt, ahol a politika kezdődik, az imitáció ott végződik. Könyve első fejezetében, mely *A posztmodern reprezentációja* (*Representing the postmodern*) címet viseli, a szerző, miután elmagyarázza, miért választotta vizsgálódása tárgyául éppen a narratív művészetet és a fotográfiát, a következőképpen határozza meg, mi az, amit ő posztmodernnek nevez: „A regényirodalom és a fotográfia az a két forma, melyeknek története erősen gyökerezik a realista reprezentációban, de amelyek, mióta a modern formalista terminológia újraértelmezte őket, ma abban a helyzetben vannak, hogy szembesülhetnek, konfrontálódhatnak mind saját dokumentáris, mind formai impulzusaikkal. Ez az a konfrontáció, amelyet én posztmodernnek fogok nevezni: ahol a dokumentáris történelmi aktualitás találkozik a formalista ön-reflexivitással és paródiával. A dolgok ilyen állása mellett a reprezentáció kutatása nem a mimetikus tükrözés vagy a szubjektív projekció stúdiumává válik, hanem annak a módnak a feltárása lesz, ahogy a narratívák és a képek meghatározzák, strukturálják azt, ahogy magunkat látjuk, és ahogy megkonstruáljuk fogalmainkat az énünkről a jelenben és a múltban.”*

Hutcheon elméletét nem azért tartottam érdemesnek itt röviden ismertetni, mert azt szeretném bizonyítani Konrád György műveiről, hogy azok posztmodern alkotások. Valójában nem tartom túlságosan fontos kérdésnek, hogy milyen műfajelméleti dobozba sorolhatók, vagy milyen irányzat részeként lehet tárgyalni őket. Ami *A posztmodern politikája* című könyvben megragadt, és amiért megközelítése termékenynek látszik a Konrád-művekről való gondolkodás során, az a politika újszerű terminológiája, a fogalom kiterjesztése a kultúrára mint reprezentációk hálózatára. Hutcheon abból indul ki, hogy

* „These are fiction and photography, the two forms whose histories are firmly rooted in realist representation but which, since their reinterpretation in modernist formalist terms, are now in a position to confront both their documentary and formal impulses. This is the confrontation that I shall be calling postmodernist: where documentary historical actuality meets formalist self-reflectivity and parody. At this juncture, a study of representation becomes, not a study of mimetic mirroring or subjective projecting, but an exploration of the way in which narratives and images structure how we see ourselves and how we construct our notions of self, in the present and in the past.”

mindennek, ami hatással lehet a gondolkodásunkra és ennél fogva a döntéseinkre, így a művészetnek is megvan a maga politikai aspektusa. A kultúra és a politika kölcsönösen áthatják egymást. Ezt sokkal könnyebb belátni, ha régi korokra tekintünk vissza, mint ha saját viszonyainkat vizsgáljuk. Jan Assmann *A kulturális emlékezet* című, nagy hatású művében többek között a következő megállapításra jut: „A megalapozó történeteket »mítosznak« nevezzük. Ezt a fogalmat a »történelemmel« szokták szembeállítani. E szembeállításhoz két ellentétpár kapcsolódik: fikció (mítosz) és realitás (történelem). Mindkét fogalom pár régóta arra vár, hogy hatályon kívül helyezzék. (...) Amit itt (tudniillik az óorkutatásban – M. Gy.) az emlékezetben őrzött múlt alakjaiként vizsgálunk, szétválaszthatatlanul tartalmaz mítoszt és történelmet. Az a múlt, amely megalapozó történeté szilárdult és bensővé lett, attól függetlenül mítosz, hogy koholt-e vagy tényszerű.”

Nagyon hasonló következtetésre jut ellenkező irányból Hutcheon, aki az általa elemzett regényeket (többek között Doctorow, Márquez, Vargas Llosa, Salman Rushdie, Thomas Pynchon műveit) 'historiographic metafiction'-nek nevezi. Ez az általa alkotott terminus olyan paradox formát jelent, amely felforgatja mind a történetírást, mind pedig a fikció hagyományos rendszereit.

Konrád György regényeiben a fiktív és a faktuális olyan egybeeséseivel, összeolvadásaival találkozunk, hogy Assmannat parafrázálva elmondhatnánk: a fikció (kitalált történet) és a realitás (önéletrírás) fogalom pár régóta arra vár, hogy hatályon kívül helyezzék. Magukat az önéletrajzi regényeket pedig teljes joggal nevezhetnénk 'autobiográfiai metafikciók'-nak is, amelyek nem kevésbé bizonyultak felforgatóaknak a maguk közegében, mint a történelmi metafikció nagy alakjainak alkotásai a sajátjukban. Nem árt azonban figyelembe venni, hogy Hutcheon elmélete nyugati, demokratikus közegben keletkezett, a szerző az angol irodalom és komparatistika professzora a torontói egyetemen. A közép-európai írók esetében a modern és a posztmodern korszak, gondolkodás stb. elkülönítése sokkal nagyobb nehézségekbe ütközik, a legtöbb író úgy tűnik föl a nyugati elmélet szemszögéből tekintve, mint akik folyamatosan a két diskurzus (modern és posztmodern) határán billegnek, és akiknek a művei és műveivel kapcsolatos kijelentései, önértelmezései ennek következtében nem mentesek a határ-feszültségektől. Emlékezzünk csak Esterházy Péter egyik híres kijelentésére még „a rendszerváltás pacsirtadalos hajnaláról” (Konrád metaforája), miszerint ő olyan író, aki nem népben-nemzetben, hanem alanyban és állítmányban gondolkodik. Én viszont úgy látom, és nem csak a *Javított kiadás* egyértelmű referencialitása miatt, hogy valójában soha nem tudott úgy gondolkodni alanyban és állítmányban, hogy egyszerre ne gondolkodott volna népben és nemzetben is. A *Termelési-regény* paródia, a kommunista formaeszmény és kultúrpolitika paródiája, a hatalmi nyelvhasználat kritikája is. Konrád ezt a közép-európai ambivalenciát, billegést az autonómia és az elkötelezettség között egyszerre látja többletnek és fogyatékoságnak: „A ész élesedik attól, hogy maga körül sok esztelenséget tapasztal. Mi mást tennél a humanisták elé meditációs objektumként, mint egy tömegsírt. A normális közép-európai a normális nyugati unalmasabbnak érzi. Nyugati szemmel viszont utalhatnánk arra, hogy az esztelenség mint természetes környezetté vált folyamatos skandalum magához idomítja az emberi elmét.” (*Kerti mulatság*)

Konrád az antipolitika fogalmával határozza meg az író politikához való viszonyát, ami egyszerre jelent szembenállást és kívülállást, de egyúttal állandó éber figyelmet is. Olyan nincs, hogy „semmi közünk a politikához”. Az írónak nemcsak a diktatúrában, hanem a demokráciában is védenie kell szabadságát a politika burjánzásával szemben. Ez a szabadság pedig elsősorban belső szabadságot jelent: „Mindannyian a magunk cenzúrátípusa szerint vagyunk torzak. A cenzor bennünk ül. Tanulmányozása önismereti kaland, és csökkenti a kiszolgáltatottságunkat. (...) Szabadságunk legnagyobb akadályát elsősorban nem a körülményekben, hanem inkább saját szabadságellenes szorongásainkban látom. A rabság ter-

meli a szorongást és a szorongás a rabságot. A hibás kör legkézenfekvőbben önmagunkban, saját gondolkodásunkban vágható át.” (*Önkiadás*, 1986).

A demokráciában a szorongás helyett inkább a hiúság és a pénz utáni vágy jelentheti a kísértést, hogy a művész szolgálni kezdje a politikát. Konrád szerint itt is tanácsos mértéket tartani, az író kicsit hagyhatja magát felhasználni, de nem nagyon. Az alapállás továbbra is ugyanaz kell, hogy legyen: „A cenzúra áthágása volt a műfajunk, s amikor végre tetszhalottá gyengítettük, nézhettünk újabb bűnök után, hogy a közostobaságot magunk ellen bősziúsuk” – mondja a *Hagyaték* narrátora. A *Kőórán* pedig így reflektál a főhős-narrátor a megváltozott politikai viszonyokra: „A lustaságom megóv attól, hogy ez az ideiglenesség hebehurgya mozdulatokra ingereljen. A legtöbb ügy és indulat, amely naponta fölkeres, mesterséges, erőlködő, szorongós, veszekedős. Megáll mellettem egy aggódó kolléga, és azt mondja: »Egy hullám ide, egy hullám oda. Előbb a megkönnyebbülés, aztán megint a fenyegetés. Minden összezavarodott, mindenki lespiclizi egymást, a földből kinő valami utálatos hangulat, és terjed, mint a ragály. Ősz férfiak, egymás szakállába köpünk. Hogyhogy te ilyen nyugodt vagy? «”

Az esszék, akárcsak a regények, önéletrészek, esszéregények (a műfajok között is állandó határátlépés történik) folyamatosan arról a belső dilemmáról, ide-oda ingázásról, különbségtételről tanúskodnak, ami a magánember (író) és a közszereplő (politikus) létállapota, életstílusa, gondolkodása és viselkedése között fennáll. A *Kerti mulatság*, a *Kőóra* és a *Hagyaték* regénytrilógiája három „típuson” mutatja be ezt a dilemmát: Kobra Dávid, aki legközelebb áll a valós szerzőhöz, író és családapa, ő a szemlélődő típus. Egyik barátja Dragomán János, a nyughatatlan, a világutazó, kozmopolita kalandor, folyton veszélyben és szökésben lévő riporter, gyanús egzisztenciájú értelmiségi, akinek mindig ott kell lennie vagy oda sodródik, ahol a dolgok történnek, mindig az életveszélyes események epicentrumában találja magát. Másik barátja Tombor Antal, volt filmrendező és polgármester egy Kador nevű fiktív városban, amely az egykori városszociológus Konrád György emlékeiből, tapasztalataiból és képzeletéből alapított település. (És persze több is annál: térbeli metaforája a szubjektum összetettségének, rétegeinek és labirintusainak, a „sétáló gondolkodás” megfelelője, a szabadság terének szimbóluma az elnyomó állammal szemben.) Tombor megbízhatóan és közmegegyezésre szolgálja a város polgárainak javát, sikerét és népszerűségét nem kis részben annak köszönheti, hogy filmrendezőként képes színháznak látni a politikát, képes az önreflexióra, öniróniára. Tombor alakjában a politikus ideáltípusa teremthető meg: aki minden hétköznapi harcon, kötelezettségen túl műalkotásnak képes látni a várost, nemcsak annak múltból hagyományozott épületegyüttesét, hanem a jelenben folyó életét is. Feladatának nem a hatalma megtartását tekintti, hanem az élet megrendezését, berendezését, az anyagi gyarapodáson túl a szellemi jólét megteremtését is.

Ám mindhárom típus ugyanannak az egy személynek, a szerzőnek az alteregója is egyben. Míg az életben egy időben egyszerre csak egy forgatókönyv valósul meg többnyire, az irodalom terében több sors, több út is elgondolható és bejárható. Talán ezért is írja Konrád a regényeit „hármásával”: a három már sorozat a matematikában is. Az egyes részekben ki tud bontakozni a három alteregó azonossága, de különbségük is láthatóvá válik. Számptalan aspektusból bejárható az én-nek a másikkhoz és a másokhoz való viszonya. Itt is hasonló „billegéssel” találkozunk, mint a politikához való viszonyban: a másik ember egyszerre idegen, és mégis alapvetően azonos velünk. A szabadság másoktól való függetlenséget jelent az egyén számára, a szolidaritáshoz, ahhoz, hogy megmentsünk egy üldözöttet például, azonban már az azonosság tudata kell: „Az a dolgunk, hogy létezzünk, ami együttlétezés is jelent.” (*A semminél több*) Ahhoz viszont már legalább három trilógia kell, hogy a regény felvillanthassa dimenzióinak gazdagságát, a fiktív és a dokumentáris egymáshoz való bonyolult és ellentmondásos viszonyát, variálhatóságát.

A legújabb trilógia, az *Elutazás és hazatérés*, a *Fenn a hegyen*, *napfogyatkozáskor* és a *Kakasok bánata* az önéletrajzi aspektust, az önmegfigyelés folyamatát jobban hangsúlyozza, mint a fikcionalitás eszközeit. De ez nem jelenti azt, hogy a fikció beszédmódja teljesen eltűnne, inkább arról van szó, hogy a kétfajta beszédmód egymáson tud csak megmutatkozni, kölcsönösen megvilágítva egymás határait, ezért ha csak jelzésszerűen is, de szükség van a narrációban a másik minőségre is: „Az én szó állandó használata unalmas, ezért ennek a könyvnek a hőstét időnként Kalligarónak nevezem.” (*Kakasok bánata*) A trilógia hármasságának lényege a *Kakasok bánatában* a következőképpen fogalmazódik meg: „»Mondd, nem kívánsz te túl sokat?« – dúdolta a kérdését Kalligarónak egy szanzonénekesnő a zongoránál. Játszani is a színpadon, írni is a darabot, meg csak úgy elfogulatlanul nézni is?»

Danilo Kiš, aki nagyon közel állt Konrádhoz („Közülünk való volt, testvér volt” – írta róla Konrád 1989-ben), gyakran idézi Sartre-ot: „Nem attól lesz író az ember, mert úgy döntött, hogy elmond bizonyos dolgokat, hanem attól, hogy úgy döntött: bizonyos módon mondja el őket.”

Éppen ez az a „bizonyos mód”, amely Konrád esetében is érdekelt bennünket. Hogy lehet úgy beszélni üldözöttségről, megalázottságról, életveszélyről, a szeretett rokonok és ismerősök elvesztéséről, kisémmizettségről, betiltottságról, egzisztenciális létbizonytalanságról, magánéleti válságokról, szóval nem kerülve meg, nem szépítve a legelviselhetetlenebb, legborzalmasabb témákat sem, sőt vállalva az emlékezés morális kötelességét, szemben a közmegegyezéssel, amely a történelem bizonyos fejezeteit feledésre igyekszik ítélni, hogy lehet a közelmúlt egész terhére úgy görgetni, hogy az olvasó mégis úgy érezze a szöveg hatására, mintha egy láthatatlan kéz kisimítaná az idegeit? A trilógia első részében, a leginkább memoárszerű, az életesemények pontos rekonstrukciójára törekvő kisregényben a következő a magyarázat olvasható: „A halál aligha kellemes, a halálveszély sem az, de az is megeshet, hogy állsz egy tetőterazon, gépfegyvereznek a vadászrepülők, te viszont úgy érzed, hogy az egész nem igazán komoly, csúszkáljunk tehát a néhány vödör vízzel magunk készítette jégpályán, vasalt bakancssarokkal. Ez a *nem olyan komoly*-érzés később is megóvott attól, hogy átadjam magam a melodramatikus hangulatoknak.” A játékra való képesség, az önmagunk kivonása az adott szituációból a Konrád-művekben egyszerre jelent élettapasztalatot, gondolkodásmódot és retorikai technikát. Az egyidejűleg több nézőpont alkalmazása figyelhető meg például az *Elutazás és hazatérés* következő jelenetében, amely a hetvenes években egy amerikai unokatestvér társaságában tett berettyóújfalui látogatásról szól: „A vonaton egy idősebb cigány megpofozta a fiát, mert az meggyanúsította az öreget, hogy ellopta a pénzét. A fiú nem védekezett, csak sírt és fogadkozott, hogy megöli. »Nem üthetem meg az apámat, de a bicskát a torkába nyomom.« Előkerült egy rendőr is farkaskutyával és gumibottal. »Bassza meg a kutyaúrsten! Miért nem tiszteli az apját? Adja ide azt a bicskát, nekem itt a vonaton ne szurkáljon, majd Budapesten visszakapja.« »It's so real!«, lelkendezett Tony. »Apa persze éppen az ilyen vasúti kocsiban érzi jól magát«, jegyezte meg kesernyésen Miklós fiam.” (*Elutazás és hozatérés*)

Dragomán mondja a *Kerti mulatságban*: „Valószínűleg töredék vagyok. Semmit sem tudok igazán tető alá hozni. Sok dirib-darabot, persze könyveket is, de főművet, azt, ami-be majdnem beleszakadsz, aminek egészen odaadod magad, főművet, amely bölcsőbb és különösebb, mint a szerző, sosem.” A töredék, a dirib-darab megengedi az állandó mozgást (billegetést) a tudásból a nem-tudásba és vissza, az emlékezetből a fikcióba és vissza, a szerzőből a hősbe, és vissza, a biográfiából a filozófiába és vissza, a történetből a reflexióba is vissza stb. – és ebben az állandó mozgásban nagy-nagy nyugalom van. A nézőpont állandó, bár kismértékű elmozdulása az ellentétes erők kiegyenlítődéhez, a feszültség oldódásához vezet. Így válik Konrád írásmódja olyan nyilvános önterápiává is, amely gyógyító hatással lehet másokra.

Ennek az írásmódnak talán legfeltűnőbb jellegzetességei a minimalizmus és a repetitív jelleg. Minimalizmus több értelemben is: filozófiai vonatkozásban a morális nullpont keresése mint viszonyítási alap az emberi cselekedetek és indítékok útvesztőiben való eligazodáshoz, egzisztenciális értelemben a birtoklásnak, a tulajdonnak az a minimuma, amely szükséges ahhoz, hogy az ember aránylag jól érezze magát a bőrében (minél kevesebb van, annál kevesebbet vehetnek el), és egyfajta esztétikai minimum, a pontos, világos fogalmazás, a mondatok egyszerű eleganciája. (Az elegancia minőséget, de egyszerűsmind egyszerűséget is jelent.) Minimalizmusról beszélhetünk abban az értelemben is, hogy Konrád esszéinek és regényeinek legfontosabb tárgya önmaga, a magánember külső és belső világa. Még az esszéikben is alig idéz, alig említ más szerzőket, olvasmányélményeket, viszonylag keveset beszél azokról a helyekről, ahol járt, ahol hosszabb-rövidebb ideig élt, kivéve Berettyóújfalut, Budapestet és Hegymagast. A személy nem terjeszkedik tovább az általa jól bejárt tereknél, az általa jól ismert embereknél, családtagoknál, amit vagy akit nem ismer ennyire, arról inkább hallgat. Ez a fajta, néha önmaga által is aszketikusnak minősített önkorlátozás, csigaház-effektus szoros összefüggésben van a szövegek repetitív jellegével, az ismétlések, gyakran szó szerint újrairt, másolt futamok, szekvenciák, történetelemek folyamatos jelenlétével. Aki az általa jól ismert, gyakran bejárt terepen sétál, nem az újdonságokra számít, hanem arra, hogy ma is pontosan úgy lesz minden, ahogy tegnap volt. Persze semmi sem teljesen ugyanaz, mert más az idő, másokkal találkozok útközben stb. Ezek az elmozdulások azonban minimálisak, ritkán történnek rendkívüli dolgok. Az ismétlés „az idő anyja”, az időt azáltal érzékeljük, hogy képesek vagyunk az ismétlődést érzékelni. A történet az idő megszakítottasága, az író elmeséli a történetet, de aztán vissza kell térnie a normális kerékvágásba, az idő szemléléséhez. Ha elvesztené időérzékét, nem tudna többé egyetlen történetet sem elmondani. Vagyis az állandó önismétlés nem pusztán a traumatizált tudat sajátosságának tekinthető. A sokszor elmondott történet rituálé is, a személyes alaptörténetek „beleimádkozása” a közös kultúra nagy zeneművébe. A szabadság védelme a személyes idő megélésének védelmét is jelenti a múlt és a jelen dimenziójában, a személyes agendához való jogot a hatalmi intézmények napirendjével szemben. A saját emlékek regiszterének fölmutatását a történetírás politikailag uralt reprezentációival szemben. De minden társadalmi szerepből adódó kötelezettséggel szemben is. A berlini Művészeti Akadémián betöltött elnöki posztjáról például így ír: „Jól van, most egy ideig te vagy itt a cirkuszigazgató, eljátszod, beledsz apait-anyait. A szolgáltatásban benne van az agyad rögtönző mozgása és a megnyugtató dörmögés. (...) Rendezz tarka eseményeket, szólj bele városi ügyekbe, de vigyázz, szegény barátom, tarts mértéket! Tudod, ugye, hogy minden úgyis másképpen lesz?” (*Fenn a hegyen, napfogyatkozásakor*)

A Konrád-féle repetitív szöveg otthonossá válik azáltal, hogy már ismerősek a visszatérő történetek, szereplők és mondatok. Ismerősek, de mégsem teljesen ugyanazok. A fikatív és a faktuális most más elrendezésben jön elénk, ahogy egy kedves ismerősünk, akit évente egyszer látunk, mindig változik egy kicsit ahhoz képest, amilyen korábban volt, ahogy megőrizte képét az emlékezetünk, de azért mindig ugyanaz marad. Az újabb és újabb Konrád-művek nem szenzációs újdonságaikkal nyűgözik le az olvasóikat, nincsenek mesterséges, koholt izgalmak, hanem – amennyiben persze az olvasó fogékony erre – meditatív jellegűkkel. A meditáció itt nem a transzcendensre irányul, hanem magára az életre, transzcendens garanciák nélkül. Az írás révén létrejövő minőség voltaképpen az élet minősége, az önmagával megelégedő életé: „az írás megfeszített életakarat”, hangzik a jegyzet-cím a *Kakasok bánatában*, vagy *Férfiás, nőies* cím alatt ugyanitt: „A művészet és az anyaság a két legjobb dolog, a többi egy kicsit rosszabb.”

Konrád írásművészete, esszéizmusa, önreprezentációja mélységesen rokon Montaigne irodalmi filozófiájával. Merleau-Ponty Montaigne-képe Konrád írói arcvonásait is

kirajzolja: „Montaigne egész morálja egy büszke mozdulaton nyugodott, mellyel úgy döntött, kezébe veszi veszélyes életét, mivel semminek sincs értelme, ha az nincs a saját kezében. Ezután a saját maga felé tett kitérő után minden egészen más fényben mutatkozott meg előtte. Azt mondta, *jobban szeretne lovon meghalni, mint ágyban*. Nem azért, mert arra számított, hogy a harcos haragja segítségére lesz, hanem azért, mert a dolgokban nemcsak fenyegetést, hanem menedéket is talált. Látta a kétértelmű köteléket, mely hozzájuk kötötte. Látta, hogy nem kell választania önmaga és a dolgok között. Az én nem *komoly*, semmihez sem szereti odakötni magát. De *van-e valami, ami olyan bizonyos, eltökélt, megvető, kontemplatív, komoly, mint a lélek?* (...) A feltétel nélküli szabadság az, mely lehetővé teszi az abszolút ragaszkodást. Montaigne azt mondta magáról: *annyira takarékos voltam az ígéretekkkel, hogy azt hiszem, többet tartottam meg, mint amennyit megígértem*. Kereste és talán meg is találta az élet titkát, amely egyszerre ironikus és komoly, szabad és hűséges.” (Sajó Sándor fordítása – kiemelések az eredetiben.)

V Á R I G Y Ö R G Y

EXODUS ÉS GENEZIS

Kardos G. György: Avraham Bogatir hét napja

A magyar irodalomkritika meglehetősen kimerülten, új és új szenzációk sodrásában érkezett el az ezredvégre. A nyolcvanas években – bár állni látszék – lassan újra megindult az idő, jött számos előzmények után, „mint egy színpompás triumphus egy elhangolt barokk ouverture ütemére” (Balassa Péter), a *Bevezetés a szépirodalomba*, az *Emlékiratok könyve*, Balassa nagy kritikus korszaka, a rendszerváltás, az irodalomelméleti robbanás, Kulcsár Szabó irodalomtörténete, Garaczi és a kritikavita, új meg új forradalmak kísérletei. Ebben az izgalmas korszakban, ahogy az lenni szokott, az *ancien régime*, az álló idő irodalma (és az *ancien régime* alkotóinak, irányzatainak valamelyikéhez kapcsolódó, azt megújítani megkísérlő szerzők) – nem is kizárólag a forradalmi program, hanem a harc heve miatt is – valahogy elfelejtődtek. Most mintha forradalmak utáni korban lennénk, mindaz, amit a forradalmak kivívtak, beépült a gondolkodásunkba, azt pedig, ami hirtelen, átgondolatlan volt bennünk, a posztforradalmi szkepszis kezdi átértékelni. Van idő olvasni és mérlegelni, feltehető, hogy a forradalmat megelőző idő irodalma részben újra átértékelődik. Az irodalomtörténet munkája lesz majd magát a korszakot megérteni, felrajzolni az alkotók egymáshoz és elődeikhez-utódaikhoz fűződő viszonyát, a kritikus inkább csak körbenéz e tekintélyes méretű lomtárban, és amit talál, hazaviszi, anélkül, hogy megkísérelné kitalálni, milyen szerepe volt a talált tárgynak, mikoron még vár állott ott, ahol ma csak egy őrizetlen raktárpület. Antikvárius játszadozás és eleven, megszólító történeti érdeklődés egyként szétnézhet tehát a raktárban, hogy az egyes darabokat szemügyre vegye vagy rekonstruáljon valamit a régi rendből, és megnyissa az *ancien régime* szépirodalmának történeti múzeumát. Én most – kritikusként – az előbbi teszem, egy egykori zajos könyvsiker, az *Avraham Bogatir hét napja* újrakiadása kapcsán. Az újrakiadás, amit a szerző, Kardos G. György születésének nyolcvanadik évfordulója indokol, rámutat a raktár egy darabjára mint feltétlenül újraolvasandóra, olyan darabra, amely az olvasóközönség egy részének emlékezetében él még, az „akadémiai kánon” számára azonban – legalábbis – tetszhalott. Rég vettük szemügyre, harci zajban hallgatnak a Múzsák.

Tizenéves korom egyik kedvenc regényét újraolvasva a legérdekesebb vonásnak a mikro- és a makroperspektíva állandó összejátszatását, a regényírói „portré és tabló” módszert találtam. Jellegetesen „kisrealista” alkotásmód, egy-egy figura pontos, aprólékos megfigyelése, jellemzése, kis részletek rajza a szöveg, azonban a kis részletekből történelmi tabló áll össze, a kor rajzának balzaci gyökerű ambíciója eltéveszthetetlen. A regény a történelmi folyamatokat mikrotörténeti perspektívában elemzi, egy orosz származású, a jisuvba, a későbbi Izrael területére bevándorolt, idősödő zsidó parasztember, Av-

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2005 (7. kiadás)
460 oldal, 2690 Ft

raham Bogatir egy hetét beszéli el, a politikai eseménytörténetet a szereplők személyes sorsának és a nagytörténeti narratíváknak az összefonódása közvetíti. Éppen annyit érzékelünk belőlük, amennyire (emlékeikben vagy jelenükben) megkínózzák mozdulatlan, reménytelen, izolált világukban élő szereplőinket. Azok az események, amelyekről hírt kapnak, éppen értetlenségük, izolációjuk méreteit mutatják meg, a világ lassú elcsúszását a bolygó egyik alig élhető periferiájának munkás nyomorában. De felvázolható-e ennek a témájában és poétikájában is izolatív „kisrealizmus”-nak a segítségével a balzaci tabló? Lukács György épp a kisrealizmus korlátairól írja híres, ifjúkori Molnár Ferenc-bírálatát, ez a bírálat voltaképpen tárgy. (Molnár ezen túl csak mint társadalmi jelenség érdeklődik Lukácsot, esztétikai értelemben nem.) Ez az írásmód, így Lukács, nem képes felmutatni a nagy összefüggéseket, világa széttöredezett, ily módon nem alkalmas arra, hogy nagyepikai kompozíciókat hozzon létre, hiányzik belőle a világnézet, a perspektíva, ami egységbe rendezné a megfigyeléseket, az esetlegességek mellett-mögött észrevenné a „valódi” folyamatokat is. A „naturalista éles látása és éles hallása a hétköznapi élet jelenségeivel szemben” azért problematikus, mert „a látásnak izolált, csak az egyes tárgyra, vagy emberre irányuló volta, a képtelenség valami igazi átfogó összefüggésnek, mint közvetlen, érzéki valóságnak az átélésére és ábrázolására” e látásmód szükségyszerű következménye Lukács szerint. Ez pedig „morális kérdés”: a világnézet már említett hiánya okozza, vagyis anekdotikus, karikaturisztikus formájában (amire az éleslátás predesztinál) ez a szemlélet szükségképpen léhaságba hajlik.

Ez a *genre*-látás azonban nem Molnár prózájának specifikuma, hanem a magyar próza egyik nagy hagyománya. Ez a képesség novellisztikus jellegű, a nagyformáknak nem képes belső kohéziót biztosítani Lukács szerint, és ez az anekdotikus, kisrealista poétika jellemzi Kardos G. írói működését is, utolsó regényét, – mely hasonlóképpen társadalmi tablót kíván nyújtani az ötvenes évek eleji Magyarországról emlékezetes portrék és anekdoták összegyűjtésével –, ezért is szokták szétesőnek, komponálatlannak, sikerületlennek, üresnek tartani. (Ez a kompozíciós probléma lehetséges magyarázat arra is, hogy a rendkívüli stílári képesekkel megáldott, eleven humorú anekdotázó miért nem írta meg végül tervezett életműve jelentékeny részét, bori munkaszolgálatos regényét stb.)

A kisrealizmus Lukács szövegében az élet esetlegességeinek, esetleges emberi sorsoknak a megrajzolása, csak az empíria véletlenszerűségét mutatja, az igazán nagy művészet azonban a végső, eszmék összeütközésévé desztillált, vagy-vagy-szerű határhelyzeteket beszéli el, számára „csak a törvény a tiszta beszéd”, az élet végső soron érdektelen. Kardos G. regényének belső formáját (ahogy Lukács talán nevezné) pedig épp az adja, hogy ezt a programszerűen valóságidegen utópizmust nem fogadja el, éppen azt állítja, hogy az elbeszélés kizárólag amúgy észrevehetetlen emberi sorsok elbeszélésével szólaltathatja meg a törvényt, mutathatja be az emberi színjátékot. A címválasztás pont ezt előlegezi meg, a perspektívák játékát, ami nem mond le a totalitás valamiféle igényéről, csak más úton közelíti, ilyen módon a kisrealizmus rehabilitációjaként, az elkötelezett kisrealista kísérleteként is olvasható. A regény ideológiai elköteleződése aligha eltéveszthető, erősen antinacionalista, univerzalista, szociális részvét (sőt, tán némi parasztromantika is, Veres Péter éles szemére vall, hogy a népi irodalom egyik kései nagy művének tartotta) jellemzi. A jobboldali cionisták, a terroristák indulatai szubjektíve érthetőek ugyan, és alakjuk esendő, de az, amit csinálnak és amiben hisznek, életveszélyes, taszító és gyilkosan korlátolt. A címben: *Avraham Bogatir hét napja*, a birtokos szerkezet két tagja jelzi a kétféle perspektívát. Egy jisuvbeli parasztemberről lesz szó, akinek egyhangú hétköznapijai egyfajta teljesség felé mutatnak, a hét nap ugyanis a teljességre, egy teljes világ teremtésé-

* Lukács György: „Molnár Ferenc Andorja”, in: Uő.: *Magyar irodalom, magyar kultúra*, Budapest, Gondolat, 1970. 143–9. o.

re utal, és hogy a szimbolikus szám referenciája eltéveszthetetlen legyen, arról a mottó gondoskodik. „S a földön sötétség és zűrzavar volt” – szólnak a Teremtéstörténet szavai, a teremtést közvetlenül megelőző állapot bemutatása, a teremtés hét napjának megkezdése előttről, az idő előttről még. Egy teljes világ felépítése a cél annak legkisebb egységéből, egyetlen ember jelentéktelen hétköznapijaiból. A már a fiatal Lukácsnál jól megfigyelhető programos, ideologikus valósággyűlölettel szemben íródik egy olyan regény, mely, miközben mélységesen elkötelezett és a teljesség, a „társadalomábrázolás és a társadalomkritika igényét” nem adja fel, a paradigmán belül mégis megújulást hoz, kizárt hagyományokhoz kísérel meg visszafordulni.

A legszórakoztatóbb, legszebb jelenetek egyikében a regény egyszerre leplezi le a mikro- és makroperspektívák össze nem illését és a nagytörténeti látószögű elbeszélések szükségszerű vakságát, megerősíti saját elbeszélő módszerét, és önironikusan el is játszik vele, amikor Avraham elviselhetetlenségében is szánszámra méltó, a nyomorúságban Avrahammal osztozó felesége, Malka szájából halljuk a mikrorealizmus igazolását. Avraham, a főszereplő megérkezik jeruzsálemi útjáról, és megérkezvén kénytelen beszállba elegendni nejevel.

„A gazda úgy lopakodik udvarába, mint a besurranó tolvaj. Rina iskolában van, ahhoz pedig semmi kedve, hogy Malkával társalogjon. De Malka még a szomszéd kapu nyikorgására is kinéz az ajtón, most is ott áll már a küszöbön.

– Semmit sem mondtál az utadról – siránkozik, s mert Avraham hátat fordít, és az istállóba igyekszik, magasabb hangon folytatja.

– Nekem nem mondanak el semmit. Én dolgozhatok rájuk, mint egy állat, de én azt nem tudhatom, mi történik a világban.

– Jár az újság – mondja szelíden Avraham.

Malka felhőrdül

– Az újságban nem írják meg, hogy mit csinált Avramel Bogatir Jeruzsálemben. Avraham megadja magát. Kiválaszt egy egész csekély kis koncot, és Malka elé veti.

– Találkoztam Smuél Hirssel.

Malka a szívéhez kap.

– Ezt nem mesélted el nekem rögtön? Találkoztál Smuél Hirssel? Most mondd, hogy nincsenek meglepetések! Ezért jó utazni – sóhajt fel –, az emberrel mindig történik valami.

Avraham tenyerével az arcát gyömöszöli.

– Igen – mondja szokatlan gyöngédséggel –, ezt én sem hittem volna, hogy találkozom Smuél Hirssel.”

Malka Avraham hallgatását jeruzsálemi élményeiről úgy tekinti, hogy ő ki van zárva a világ dolgaiból. A mozdulatlan, izolált közösségből nézve Jeruzsálem azonossá válik a világgal, így játszik bele a regény perspektivikus játékaiba a szereplők perspektívájának szűkössége. Avraham, mivel nem óhajtja megérteni feleségét, szó szerint érti, elhiszi a kérdésbe foglalt távlatot, és az újsághoz utasítja Malkát. Erre felel a megbántott öregasszony hisztérikus kitöréseként a regény téziszmondata, az újság nem ismeri Avraham Bogatirt, tehát semmi nem derül ki belőle a világról, arról legalábbis nem, amit Malka a világ alatt ért. Az elbeszélő szót ironizálja, kisszerűnek mutatja Malka perspektíváját, ugyanakkor szolidáris vele, azáltal legalábbis feltétlenül, hogy egy nyilvános műfajnak, magának a regénynek a témájául választja azt, ami iránt Malka érdeklődik – Avramel Bogatir napjait.

Avraham enged, megérti Malkát, és valami olyat ad neki, ami őt nem foglalkoztatja, de Malkát alighanem érdekelheti a jeruzsálemi útból, „egy egész csekély kis koncot”, aminek azonban elementáris hatása lesz. Az esemény történelmi jelentőségűvé magasz-

tosul, a jól tájékozottság, a veszélyes élet lehetősége („az emberrel mindig történik valami”) és – szinte – az isteni gondviselés igazolása lesz az esemény („Most mondd, hogy nincsenek meglepetések”).

A „csekély kis konc” Malka számára újabb dimenzióváltást jelent, a roppant banális esemény rendkívüli jelentőségűre dagad, Malka immár tudja, mi történik a világban, anélkül, hogy akár csak egyetlen szót is megtudna arról legalább, hogy mi is van mostanában Smúél Hirssel. Avraham ironikus szelídséggel igazolja vissza mindezt, felmutatva a roppant szakadékot az esemény súlya és értékelése közt: „Igen, ezt én sem hittem volna, hogy találkozom Smúél Hirssel.” A kettejük szemléletének teljesen eltérő távlatai nem teszi lehetővé számukra a beszélgetést, most sem voltak képesek beszélgetni. És ebben a zajos összeütközéseiben is néma pokolban születik meg valamifajta szelídség, gyengédség, ami a groteszk dialógus folyamán beköltözik Avraham hangjába. Avraham ironikus jóváhagyása a távlatkülönbség látszólagos áthidalása, ami a beszélgetést nem, de a hang átmelegedését átmenetileg lehetővé teszi. A közös szótlanság poklában létrejövő meghittség a pokol közösségének szolidaritása. A regény humora döntően a perspektívakülönbségekből, az össze-nem-illésekből származik, a kontraszt feloldhatatlanságát mutatja, amit csak a jóváhagyó ironia békíthet ki ideig-óráig, hiszen maga a megoldás mutat rá önnön képtelenségére. A jelenet után Avraham „egy pillanatig tépelődik, nem volna-e jó valóban Malka után menni, s csak egyetlenegyszer végighúzni kezét az asszony haján. Mintha véletlenül tenné.” És már meg is jelenik az ironikus kontraszt, létrejön a váltás a hétköznapi néma poklából a kimondás legmagasztosabb pátoszába:

„Nem muszáj szavalni hozzá az Énekek Énekét: Te a Sáron lilioma vagy és a völgyek rózsája.” A sörök, hiszen képtelenek Malka vonatkozásában, nem is hangzanak el, és a simogatás gesztusa sem adatik meg nekik, az össze-nem-illés feloldhatatlan.

Avrahamnak sok gondja van a David nevű fiatalemberrel is, aki belép a regény mozduatlan világába, hogy felbomlassza, vagy legalábbis e világ felbomlásának legelső jeleként bukkanjon fel. Malka a jelentéktelen hétköznapiakat abszolutizálja világgá, míg David a „nagy összefüggések” ideológus világában élve lesz teljesen vakká arra, ami valóban történik. Avrahamék arab pártfogóját gorombán megfenyegeti, állatként kezeli, a fegyveres harcot ellenzőket opportunistáknak tartja, azzal bosszantja és ejti kétségbe a gazdát, hogy pár frázisból álló, kerek világképét, „világnézetét” a kisrealizmus nem igazán befolyásolja.

Az össze-nem-illések és idegenségek regénye ez, senki nincs otthon benne, noha majd mindenki elvesztett avagy kezdettől való otthonának tartja a helyszínt, a későbbi Izrael. A hosszú nemzedékek óta ott élő Dzsaugarisok, a zsidók arab barátai, akik elszigetelődtek saját közösségükben, de a zsidók soha nem fogadták be őket. A zsidók, akik folyvást Kelet-Európa vagy Oroszország, elhagyott hazájuk felé vágyakoznak. Az orosz emigráns, Anna, aki Párizsban ismerkedik meg zsidó férjével, hogy a Szentföldre jöjjön vele, a földre, amelyhez semmi köze nincsen. Mosedale, az angol őrmester, aki beleszeret Avraham lányába, Rinába, így már sem angol megszállóként, sem Rina lehetséges férjeként nem lehet otthon az életében, aztán, bár már nem azonosul szerepével, megszállóként elrabolják és a regényidő lezárulta után sejtethetően kivégzik a zsidó terroristák. David, aki mind kevésbé képes lefedni, értelmezni a világot az otthonosságot biztosító sületlenségekkel. Ők mind-mind „idegenek egy idegen földön”, és ez a föld az Ígéret Földje. A regénybeli tér kontrasztív tér, az ígéret otthona Egyiptommá, az idegenség házává válik benne, ahogy a regény szimbolikus ideje is kontrasztív idő, a teremtéstörténet megismétlése oly módon, hogy a hét nap a lebomlás idejévé válik. Ezért hangzik el a mottóban a teremtést megelőző rész a tohuvaohuról, a káoszról és a sötétségről, amely elborította a Földet. Ez nem a kezdet, hanem a vég, ez a történet iránya. A zárt, kilátástalan paraszti életforma közös, hallgatag nyomorúságát lebomlasztja, a káoszt és az erőszakot szabadítja Izrael közösségére és mind a többiekre is a regény hét napja. Megjelenik a gyilkosság, a bizalmatlanság,

a terror és a félelem. Az exodus, az idegenség földjére vándorlás utánra halasztódik a genezis, a lebomlás végpontján érkezünk meg a regény végére, a modern izraeli történelem közvetlen közelébe, a modern Izrael genezise elé. A közösséget összetartó kötelékek meglazulnak, Dávid mintha összeleledne Rínával (aki a szomszéd fiúval tervezett összeházasodni), a fiú azonban a regény végén eltűnik, nem érzi már magát biztonságban – feltehetőleg sehol –, és megszökik Avrahamtól. A folytatás tán az egyedüllét Rina számára, vagy egy újabb néma pokol, egy újabb Avraham–Malka történet.

A káosz, a sötétség és a pusztulás nyeli végül el Bogatir és szomszédja, Jerahmiél nehezen létrejövő, nosztalgikus beszélgetését a regény legutolsó mondataiban, a beszélgetést, mely már maga is a rend megbomlásának jele, hiszen a „normális” körülmények, az élet nem teszi lehetővé a nosztalgikus érzélgést, csak az aktuális munkát Jerahmiél szerint:

„Avraham lesüti a szemét.

– Egyszer megtapiztam – mondja, s a fejét szégyenlősen félrehajtja. – Még a gimnáziumban...

Szavai tompa dübörgésbe fúlnak, felettük, az elsötétülni készülő, mélykék égen egy angol vadászpülő-raj húz szabályos kötelékben a tenger irányába.”

A szétesés folyamatával párhuzamosan zajlik Avraham felettes énjének leépülése is, elfojtásai alól mind jobban kibukkan valódi, le nem élt életének lehetősége, fájdalma. Pusztán olvas és idéz Annának, annak a nőnek, akibe igazán szerelmes lehetett volna, Krilovot szavai, a jisuv lakójából, akivé választotta magát, lassan, évtizedek után előbújik az orosz. Maga Avraham is kulturális különbségként éli meg mindezt, „a lélek békéje” kifejezést például, úgy véli, voltaképpen képtelenség volna héberre fordítani. A szábrék, a jisuvban született zsidók neve egy gyümölcsre utal, amelyet roppant nehéz felnyitni, de ha sikerül, belül édes gyümölcshúst találunk. Ilyen Avraham személyiségszerkezete is, és a bomlás „meg is nyitja”, a felszámolódás folyamán lassan szentimentálissá válik. Egy *bon mot* szerint Avraham Bogatir egy minden giccstől ment Reb Tevje (a *Hegedűs a háztetőn* főszereplője). A megfogalmazás (Kaposi Dávidé) találó, bár azt, hogy a figura minden giccs nélkül való volna, az előbbieken fényében kétlem. A regénybeli feszültségek egyike, a kontrasztos szerkesztés újabb dimenziója az, ahogy a változatlan háttérben a felbomlás lassú munkáját látjuk, egy világot eltörölő változás munkáját. Ennek a folyamatnak a belső tükre az a pillanat, amikor Avraham, otthoni idegenségét enyhítendő, átmegegy szerken a szomszédos arab településre, ahol szintén csak bizalmatlanságot talál:

„Látszólag azonban minden nyugodt, talán túlságosan is az, mint a hamszin idején, amikor a homokvihar a magasban tombol, eltakarja a napot és elzárja a szelek járását. A földön ilyenkor tömör csend van, s az eke után lépegető csak annyit érez, hogy a levegő körülötte lassan felforrósodik és megritkul, kiszárad a torka, kapkodva lélegzik, a halántéka lüktet, nyugtalan izgalom járja át, s még a lova is idegesen rázza a fejét. Ilyen alattomos a hamszin.”

Minden mozdulatlan, változatlan, noha minden véget ért. A fordított teremtetéstörténet zárlataként kitör a vihar, megjelennek az égen a vadászpülők, „a homokvihar a magasban tombol és eltakarja a napot”. Avraham – a bibliai – volt az első ősatya, az első zsidó, akit nevére szólított az Úr és azt mondta neki, hagyja el atyái házáat és menjen a földre, amit Ő mutat neki. Ez az Avraham is elmegy atyái házából arra a földre, elmegy, mint az a másik, az a régi Avraham, ő azonban nem kap szólítást az elsötétült égből. A hetedik napon Isten végleg elhagyja a Földet és a háború, a káosz és a pusztulás jön el a rég megígért ország nyomorúságos békéjére. A legutolsó, amit még megpillanthatunk ebből, az Avraham végső vereségének megindító nosztalgiája, egyetlen szép és szégyenteljes pillanat és az ennek nyomában kavargó végső, örök sötétség.

A BETEGEKKEL TÁRSALOGNI KELL!

Sz. Koncz István beszélgetése

A belvárosi ház tetőtere nincs túl magasan. Talán három szint lehet az egész épület. Az egyik lépcsőfordulót elhagyva látom ám, hogy vendéglátóm elem siet. Ez eléggé meglep. Ilyesmi ma már nincs szokásban. Kicsit zavarba is jövök, de csak addig a pillanatig, amíg rá nem eszmélek, hogy ez nem nekem, az erre méltatlannak, hanem a mindenkori látogatónak szól. Egyébként is: Méhes Károlyt figyelve olyan érzése támad az embernek, hogy egy demokrata gróffal beszélget. Elegáns, magas alakja, különös udvariassága, finom gesztusai mind ezt a benyomást erősítik. Ugyanakkor mintha inkognitóban élné a mindennapjait. Illik is tiszteletben tartani ezt a rejtőzködést, és nem leleplezni a professzor főlényes tudását. Ilyen szerény emberrel én még életemben nem találkoztam. Tudom például, hogy 1983-ban címzetes egyetemi tanár lett, de professzori titulását sosem használta, és nem engedte, hogy a közközházi közegben, ahol akkor dolgozott, bárki leírja, kimondja.

Feleségével, Besenyő Hedviggel együtt barátságosan fogadnak, és némi megértéssel is tán. Gyanítom, fiuk, ifjabb Méhes Károly a pécsi napilap munkatársaként maga is számtalan interjút készített. Neve egyébként a *Jelenkor* olvasói számára is ismerősen csenghet: a literátor folyóiratunk szerzője. Ha már a legnagyobb szóba került: Gábor, a középső fiú patológus orvos, Márton, a legfiatalabb pedig bölcsész, germanista, és most Berlinben, az ottani Collegium Hungaricumban dolgozik.

Ha valaki sikeres ember, megítélése többnyire sokféle. A professzorral más a helyzet. A beszélgetésre készülve számtalan kollégáját, közvetlen munkatársát, egykori segítőjét kérdeztem végig, és a vélemények szinte egybehangzóak. Valamennyien szeretettel beszélnek róla.

- Soha nem fogadott el hálapénzt.
- Nagy mázlink, hogy ő volt a főnök.
- Fantasztikus képességű, óriási űrt hagyott maga után.
- Módszeres, fölkészült kutató.

Méhes Károly akadémikus 1936. február 22-én született, Budapesten. 1960-ban diplomázott a Pécsi Orvostudományi Egyetemen. Végzés után négy éven át a Kórbonctani Intézetben dolgozott. 1964-ben lett a pécsi Gyermekklinika orvosa, 1973-ban pedig kinevezték a Győr-Sopron Megyei Kórház osztályvezető főorvosának. Időközben, 1968-69-ben és 1983-84-ben a Baseli Egyetemi Gyermekklinikán járt tanulmányúton. 1987-ben visszakerült Pécsre, a Gyermekklinika igazgatójaként. Az igazgatásról tíz év után, betegsége miatt lemondott, 2001 végéig egyetemi tanárként dolgozott tovább. Bő négy éve professzor emeritus, az Orvosi Genetikai és Gyermekfejlődéstani Intézetben folytat kutató munkát.

1971-ben kandidált, nagydoktori disszertációját 1978-ban védte meg. Ne feledjük: mindössze negyvenkét éves volt akkor. A Magyar Tudományos Akadémia és a Német Természettudósok Leopoldina Akadémiájának rendes tagja, az Osztrák Tudományos Akadémia levelező tagja. Itthon 1996 és '99 között az Orvosi Tudományok Osztályának elnöke. Kutatási területe az alkalmazott orvosi genetika, a veleszületett rendellenességek kóréredete, korai felismerése. Nagy visszhangot kiváltott idegen nyelvű publikációi:

Minor Malformations in the Neonate (1983), *Informative Morphogenetic Variants in the New-born Infant* (1988). Többek között a Széchenyi-díj (1998), a Pázmány Péter Felsőoktatási-díj (2004) és a Szilárd Leó-díj kitüntettetje. Állami Ifjúsági Díjas (1978), a Markusovszky Emlékérem (1973), a Bókay Emlékérem (1979), a Schöpf-Mérei Emlékérem (1989) birtokosa, Kiváló orvos (1983).

Az említett épület, ahol Méhes Károly lakik, az utcafrontról nézve szinte jelentéktelen. De fenn, a tető alatt, a nappaliban, a gyönyörű, ódon bútorok között úgy érzi az ember, hogy bármi megtörténhet. Vaníliás illatot áraszt a teasütemény, a csészékben kávé gőzölög – az ilyen dolgok fölött hajlamos vagyok átsiklani, de néha, mint most is, a vendégfogadás örömét érzem bennük. Meg vagyok egyébként győződve, hogy a bölcsek köve itt lapul valahol a szobában. Kis, fekete kő, meglehet, olyan kicsi, hogy Méhes Károly a zsebében hordja. Talán az lóg a kulcstartóján...

Kettesben maradunk a professzorral. Csak egy tapintatos ajtócsukódás jelzi, hogy a kávé valaki idehozta nekünk. Meglehet, hogy a fotójben, ahová beszemtelenkedtem, az előző pillanatban még egy híres külföldi tudós ült, egy zenetörténész, vagy éppen egy színész... Egy színművész, igen... És tessék! Pár órával érkezésem előtt Mécs Károly volt a vendég.

Méhes Károly: – Együtt felvételiztünk itt, Pécsen, 1954-ben, az orvosi karra, de ezt csak utólag tudtuk meg egymásról. A felesége a budapesti Igazságügyi Orvostani Intézetben dolgozik, és a szakmai kapcsolatunk fejlődött a nyolcvanas évek derekán mélyebb ismeretsséggé, családi barátsággá.

Sz. Koncz István: – *Érdekes, hogy mindketten Pécsre jelentkeztek, pedig, ha jól tudom, ön is Budapesten született.*

– Az pusztán a véletlen műve volt. Szüleim Tihanyban laktak, ahol a harmincas években nem volt sem bábaasszony, sem orvos. Tehát anyám, amikor már közeledett a szülés várható időpontja, a nővéremmel, majd később velem is, elutazott a bátyjához, Budapestre, és ott hozott világra minket. Körülbelül tíznapos koromban mentünk haza.

– *Az egyik életrajzában olvasom, hogy a család a Partiumból származik. Hogy kerültek mégis Tihanyba?*

– Nagypapámnak a Kraszna mellett volt előbb bérlőként, majd rövid ideig tulajdonosként vízimalma. A nagyszüleim nagyon egyszerű, falusi emberek voltak, öt gyerekkel. Apám volt az egyedüli, aki, mint a Móricz- vagy Mikszáth novellákban, a tanító és pap ráhatására gimnáziumba járhatott. Onnan a kolozsvári orvoskarra iratkozott be. Ahogy az első világháború után a pozsonyi egyetemet Pécsre telepítették, úgy a kolozsvári Szegedre került. A diplomáját tehát már ott kapta meg. De sohasem praktizált. A Gyógyszertani Intézetben lett kutatóorvos, többször dolgozott külföldön, majd kinevezték a Biológiai Kutatóintézetbe, Tihanyba. Az intézetben javarészt vegyészek, biológusok dolgoztak, apám volt az egyedüli orvos. Kicsit mulatságos, kicsit kockázatos volt, de az apátság és József Ferenc főherceg közeli nyaralójának személyzete is őt kérte meg, hogy ha valami baj adódna, segítsen. De semmiféle gyakorlata nem volt! Úgyhogy nagy izgalmak közepette vásárolt fazékban kifőzhető injekciós tűket, acél- és üvegfecskendőket, gézt, ollót, ragtapaszt, alapszintű gyógyszereket és egyebeket, hogy elsősegélyt tudjon nyújtani...

Amikor aztán 1940-ben, a bécsi döntés értelmében Észak-Erdély négy rövid évre visszatért, megpályázta a kolozsvári Gyógyszertani Intézet vezetését. Megkapta, oda kerültünk, és én ott kezdtem iskolába járni. A háború után, némi kitérővel, Pécsen kötött ki, és itt dolgozott 1946-tól '69-ig, a Gyógyszertani Intézet élén.

– *Hogy esett a választás Pécsre?*

– Mansfeld Géza volt itt a professzor, aki egyben a kórtant is uralta. Zsidó származású

volt, de már a szülei evangélikus hitre tértek. Sőt ő maga a pécsi evangélikus egyházban presbiterként dolgozott. Ez azonban nem volt elég, hogy mentesítsék a zsidótörvények alól. Ráadásul németellenes kijelentéseket tett. Elvitték Auschwitzba, de szerencsésen túlélte. 1944 októberében a kolozsvári egyetemet Budapestre telepítették, és akkor a nyilas belügyminiszter kinevezte apámat ide, a már elhurcolt Mansfeld helyére. De apám nem fogadta el a megbízatást, azt mondta, ez emberileg lehetetlen. Ebből persze mindenféle bajai származtak, végül beosztották egy Németországba vezényelt különítménybe, katonai szolgálatra. Mindeközben Mansfeld Géza Svájcba került rehabilitációra, és ott, nem tudom, milyen módon, de értesült róla, hogy apám nem foglalta el az állását. Amikor aztán hazajött, Budapesten folytatta a pályáját haláláig, és javaslatára kettéválasztották a pécsi tanszéket. A kórtanra Donhoffer Szilárdot, a gyógyszerertanra Méhes Gyulát nevezték ki.

– *Édesanyja hogy követte a változásokat?*

– Anyám háziasszony volt, ma úgy mondanánk, főállású anya, velünk, gyerekekkel meg apámmal foglalkozott. Háromszék megyéből, Kálnokról származott. Anyai nagyapám eredetileg unitárius lelkésznek készült, ám a lelkészképzőt valamiért otthagytta, és elég későn, de beiratkozott Kolozsvárra a jogra. Végzés után előbb Zilahra, majd Krasznára vezényelték. A krasznai, nagyon kicsi járásbírószágon ő volt az egyedüli jogvégzett ember. Nem gúnyból mondom, de azt hiszem, tyúkpereket intéztek ott. Trianon után nagyapámat nyugdíjazták, és a járásbírószágon meg is szűnt. Volt benne egy kis magyarkodás, mert Zilahon, a megyei bíróságon elhelyezkedhetett volna még, de ahhoz le kellett volna mondania a magyar állampolgárságról, és fölesküdnie a román alkotmányra. Erre nem volt hajlandó, így aztán eléggé szerény körülmények között éltek, egészen az ötvenes években bekövetkezett halálukig. Apám és anyám tehát Krasznán ismerték meg egymást. Amikor apám állást kapott Tihanyban, kihozta anyámat, aki jóban-rosszban tartott mellette. Ez a szülők története.

– *Apai ráhatás érvényesült, amikor professzor úr az orvosi hivatást választotta?*

– Nem, egyáltalán nem! A reáltárgyakat kedveltem, és a Műegyetemre jelentkeztem, vegyészmérnöknek, Budapestre. Nyilván nem tetszettem, vagyis nem feleltem meg. Akkoriban nem egyszerre voltak a felvételik, tehát gyorsan beadtam a jelentkezésemet ide, az Orvostudományi Egyetemre.

– *Mennyire sajnálta utóbb, hogy nem lett vegyész?*

– Egyáltalán nem viselt meg. Helyes csoporttársaim voltak, tetszetek az előadók is, úgyhogy ez sem akkor, sem később nem okozott semmiféle törést.

– *Egy történelmi anekdota szerint a francia forradalom idején Lavoisier-t odahurcolták Robespierre elé, aki megkérdezte tőle, hogy maga kicsoda? Én kérem, Lavoisier vagyok, a vegyész. Vegyész? – kérdezett vissza Robespierre. – Vegyészekre a forradalomnak nincs szüksége! – jelentette ki, és lefejeztette Lavoisier-t. Tekintettel a viharos évtizedekre, lehet, hogy ön is megúszott valamit.*

– Ez is egy szempont... (A professzor nagyon nevet.) 1956-ban a Műegyetem erős góc-pont volt, ki tudja, mibe keveredtem volna. Ebben igaza van. Ráadásul nem találkoztam volna egy hihetetlen, karizmatikus egyéniséggel, a kórbonctan egyetem tanárával, Romhányi Györggyel. Elkoptatott jelző, mégis azt kell mondanunk: kikerülhetetlen volt. Aki összejött vele, megérezte a fantasztikus kisugárzást. Nehéz is leírni. Tele volt lelkesedéssel, lendülettel, a betegek iránti elkötelezettséggel. Ha már 1956 szóba került... A forradalom egybeesett a harmadéves medikus időszakommal. Ennek azért volt különös jelentősége, mert harmadévben van a kórbonctan. Szeptember elejétől talán hat hetet, ha jártunk, de az elég volt ízelítőnek ahhoz, hogy belássam: amit ott tanulhatok, nagyon érdekes. Jött a körülbelül háromhónapos szünet, hisz az októberi események után február közepe táján kezdődött csak újra az oktatás. Aki vidéki volt, és tudott, hazautazott, én pe-

dig engedélyt kértem, hogy bejárhassak az intézetbe. Negyedévben diákkörösnek jelentkeztem, attól fogva ilyen minőségemben dolgoztam a nagy tudású és segítőkész Jobst Kázmér laborjában, végzés után pedig négy évre ott maradtam. Reggeltől estig nagyon komoly munka folyt, de közben rengetegszer ugrattuk egymást, és belefértek a napba nagy beszélgetések is. A szomszédos intézetet Szentágothai János irányította, ott is nagyon erős csapat jött össze. Mindkét intézetvezetőnek minden szigora ellenére nagyon jó humorérzéke volt, úgyhogy a folyosókon sokszor lehetett harsány hahotázást hallani. Magam, részben Romhányi ösztönzésére, sejtmagokkal, kromoszómákkal kezdtem foglalkozni, ami akkor vadonatúj dolognak számított. Nagyon jó iskola volt.

– *Négy év elteltével eljött onnan. Miért került sor a váltásra?*

– Az addig végzett munkáról tartottam egy rövid, talán tízperces előadást a tudományos szakosztályban, amit meghallgatott Kerpel-Fronius Ödön. Tudni kell róla, hogy a viszonylagos elzártság ellenére ő volt talán a legjobban ismert magyar klinikus külföldön. A Gyermekklinika igazgatója. Tudta, hogy az orvosi genetika robbanásszerűen növekvő, új irányzat. Személy szerint nem értett hozzá, de felismerte a jelentőségét. Nem is tudom, hogy szólított meg... Kétféle megszólítást használt amúgy, a tudósomat meg a testvéremet. Később megtanultam, hogy a testvéremnek volt egy változata, amelyik a legteltesebb elmarasztalást jelentette. Mindenesetre odajött hozzám, nagyon kedvesen, gratulált, és azt mondta, gyere át valamelyik nap hozzám, szeretnék beszélgetni veled a témáról! Álmomban sem jutott eszembe, hogy ez gyakorlatilag egy állásajánlat! Átmentem. Rögtön nekem szegezte a kérdést, hogy nem akarnék-e egy kromoszóma-laboratóriumot kialakítani a Gyermekklinikán? Az egész ennyi volt. Két perc talán. Persze, hogy akartam.

– *Hogy vált be a döntés?*

– A válaszhoz mondanom kell pár szót Kerpel-Fronius egyéniségéről. Nagyon ritkán vont valakit felelősségre vagy szidott nyilvánosan, viziten például. Ennek ellenére az ember érezte, hogy amit kér, azonnal meg kell tenni. Olyan tekintélyt sugárzott a maga kedves modorában, hogy mindenki számára világos volt, itt nincs mese.

– *Tudja, professzor úr, miért mosolygok ennyire? Mert majdnem szó szerint ezt mesélte önről egy korábbi kollégája.*

– Igen, ezt igyekeztem plagizálni, nem tagadom.

– *Mi történt, ha valaki mégis eltolt valamit?*

– Ilyesmi óhatatlanul is előfordult. Ilyenkor a professzor szólt a vizit végén, vagy napközben, a folyosón, hogy tartson vele az illető a szobájába. Na, ott azért volt fejmosás! Általában azt mondta, hogy testvérem, te ennél jobb vagy! Ami történt, méltatlan hozzád is meg a klinikához is, satöbbi.

– *Jaj, ez a legrosszabb!*

– Igaza van, ez a legrosszabb, mert az embernek lelkiismeret-furdalása támad, és tényleg elszégyelli magát. De ezzel a dolog el is volt intézve. Kerpel-Fronius nem volt haragtartó. Nem tért rá vissza soha többet. Nem volt rossz pont, nem mondta és nem is gondolta, hogy ezzel a hólyaggal nem foglalkozik ezentúl. Egyébként vadászember volt, de gyakorlatilag ritkán lőtt valamit. Az erdőt szerette, a sétákat, a vadakat, a beszélgetéseket az egyszerű emberekkel. Ha valaki bejelentés nélkül jött hozzá, vagy nagyvizit alatt meg-súgták, hogy a minisztériumból keresik, mindig azt mondta, nem baj, most beteggel foglalkozom. De ha egy bizonyos Sanyi bácsi, egy viharkabátos, sáros gumicsizmás falusi ember jött, akkor elnézést kért, és öt perc szünetet rendelt el. Mert Sanyi bácsi a vadász-társa volt.

Ugyanakkor a hazai művészvilág elitjével is kapcsolatot tartott. Martyn Ferencsel, Csorba Győzővel, az operaénekes Palló Imrével, a szobrász Vilt Tiborral. A korábbi kérdésére tehát itt jön a válasz: a döntés nemcsak szakmailag, hanem emberileg is bevált, na-

gyon jól éreztem magam. Látszatra Kerpel-Fronius Ödön is remekül érezte magát. Aztán számunkra váratlanul bejelentette, hogy Budapestre, a nem is túl szerencsés helyen lévő, nem is túl előkelő II. számú Gyerekklinikára pályázik. Mindez 1967-ben történt, és nem esett jól egyikünknek sem. Három évig dolgoztam tehát vele, de haláláig tartottuk a kapcsolatot. Budapesten járva mindig fölkerestem, a nyugdíjas időszakában is, amikor egy kicsit már magára maradt... Hanem amikor elment innen, mint minden főnökváltásnál, nálunk is megbillent az addigi egyensúly.

– *Új seprő jól seper, de a régi tudja, hol a szemét...*

– Ahogy mondja. Rádadásul volt egy kis rivalizálás, ami talán elkerülhető lett volna, de az akkor még nagyon jó pécsi kar is megosztott volt. Némelyek Kerpel-Fronius első helyettesét, a kitűnő Varga Ferencet támogatták, mások a fiatalabb, ugyancsak kiváló Mestyán Gyulát. Végül tíz évig Varga Ferenc lett az igazgató, majd nyugdíjazása után újabb kerek tíz évig Mestyán Gyula.

– *Utána pedig jött tíz évre ön. De ne szaladjunk ilyen messzire! Egyelőre 1968-at írunk, és professzor úr egy évre Baselbe kerül. Hogyan?*

– A dolog előzménye, hogy egy volt gimnáziumi osztálytársam 1956-ban disszidált. Utána persze nem jöhetett haza, de amikor stabilizálta a helyzetét, meghívott egy látogatásra. Tudni kell, hogy Baselban nagyon erős volt a gyermekklinika mellett működő genetikai laboratórium. Amikor kiutaztam, fölkerestem tehát a klinika igazgatóját, Hotttinger professzort, és engedélyt kértem, hogy bejárhassak. Nem mondott ellent, bemutatott a labor vezetőjének, Stalder docensnek. Apróbb trükköket lestem el, és lemásoltam egy csomó irodalmat, amihez itthon nem férünk hozzá. Ott láttam életemben először xeroxot. Nagyon primitív volt, de nem kell mondani, mekkora segítséget jelentett.

– *Gondolom, azért ez nem ment nyelvismeret nélkül.*

– Amikor a háború után visszatértünk Erdélyből, már itt, Pécsen szóba került, hogy zenét kellene tanulni. De anyám tiltakozott, mondván, hogy nem, tessék fölvenni az angolt! A mai napig nem tudom, mi lehetett ez nála. A németet viszont még óvodában taníttatták meg, ugye, az egyetem kitelepítése miatt fél évet Bajorországban, München mellett is éltünk. A két nyelvet később tudatosan erőltettem. Így az eszmecsere nem jelentett gondot. A két és fél hét turistáskodás tehát ezzel telt. Illetve, egy hétvégén a barátomokkal elmentünk a hegyekbe. Ha már Svájcban vagyok, mégiscsak lássak havasokat! Meg is döbrentett, hogy akkorák is vannak!

– *Hogy lett a bő két hétből egy év?*

– Gerhard Staldert nagyon meghatotta, hogy egy kelet-európai fiatalember, aki, leszámítva a menekült státuszt, életében először külföldön jár, nem a tavakhoz utazik vagy múzeumokat látogat, hanem náluk, a laborban szaglászik. Mit ad Isten, amikor két év múlva Hotttinger nyugdíjba ment, nemzetközi pályázaton Stalder nyerte el az állást. Az egyik első dolga volt, hogy nagy gyógyszergyártó cégekkel szerződéseket kötött ösztöndíjakra, és az egyik ösztöndíjat, egy évre szólót, föl kínálta nekem. Először elutasították, nem mehettam, de 1968 nyarán kiengedtek. A család persze itthon maradt, sőt, aláíratnak velem egy papírt, hogy nem jövök haza egy évig. Még karácsonyra sem.

– *Miért?*

– Csak egyszeri kiutazásra kaphattam engedélyt. Feleségem azzal biztatott, hogy ez egyedülálló lehetőség, majd csak megtérül neki és a két fiúnak is. Akkor még csak két gyerekünk volt ugyanis, Marci később született. Így kerültem ki. Nagyon hasznos volt, rengeteg mindent tanultam, és sikerült kiépíteni néhány hosszú távú szakmai kapcsolatot.

– *Nyilván megalapozta a kandidátusi értekezését.*

– Igen, hazatérve, 1971-ben meg is védtem. Itthon, néhány fiatal kolléga bevonásával, az általános rutinmunka mellett, amit kinn sem hanyagoltam el, a klinikai, genetikai

irányzatot sikerült megerősíteni. Emellett belecsöppentem a csecsemőosztály vezetésébe, aztán meg az újszülött osztályra kerültem. A hasmenéstől a tüdőgyulladásra át a lúdtalpig mindennel foglalkoztam. De egyszer csak látnom kellett, hogy a klinika vezetésének változása után azok a barátaim, akikkel az alkalmazott genetika témakörében együtt dolgoztunk, lassan szétszéledtek. Egy kicsit megbillent a lelki egyensúlyom. Anélkül, hogy bárki bántott volna. Ebben a helyzetben vettem hírért, hogy Győrött, az ottani kórház új tömbjében gyermekosztály is nyílik. Székely Ferenc pedig, aki akkor már hetvenkét éves volt, nem akarta tovább vállalni az osztály vezetését. Elmentem, körülnéztem, bemutatkoztam. Tetszett a szemlélet, úgy éreztem, talán szerencsés, ha kipróbálom magamat. Így kerültem Győrbe. Egy szakorvosunk volt, és két frissen szakvizsgázott fiatalemberünk. Összesen tizenketten indultunk, orvosok. Úgyhogy két-három évig kicsit nehezebb volt, hetente kétszer-háromszor behívtak éjszakánként is. Ott volt ugyan az ügyeletes, de nem merte vállalni a felelősséget. Persze, én is biztattam, hogy csak szóljon. De szép lassan fölépült a rendszer. Megindult a specializáció, szakrendeléseket nyitottunk és így tovább. Amikor eljöttem, huszonhat orvosunk volt, kétszáz ágygal, de én voltam a felelős a szülészeten lévő hetven újszülött-ágyért is. Az ország legnagyobb ilyen jellegű, egy főorvos irányítása alatt álló intézménye voltunk.

– Egyik kollégájától hallottam: egész egyszerűen elképzelhetetlennek tartották, hogy ön valaha eljön onnan.

– Ebben van igazság. Hívtak például Budapestre, az I. számú Gyermekklinikára, de kerek perec nemet mondtam. Győrött az osztály, maga az épület és a műszerezettség a nyolcvanas években a legmodernebbnek számított az országban.

– Pécsre miért jött vissza mégis?

– Mert Karcsi és Gábor fiam is ide járt egyetemre, és mert egy éjszaka fölhívott Bauer Miklós, az akkori rektor. Ismertük egymást, de Győr és Pécs között sosem telefonoztunk. Meg voltam győződve, hogy valami továbbképzésre hív, vagy egy előadásra. De nem, ilyen későn ne beszéljünk mellé, mondta, gyere ide professzornak! Gondolhatja, mennyire meglepett! Ezt követően még többször telefonoztunk, majd találkoztunk Pécsen. És itt is látszottak a lehetőségek.

– Vajon a labor megvolt-e még?

– Igen, Kcsztolányi György barátom, aki az 1995-től önállóvá vált orvosi genetikai intézetet vezeti, átvette tőlem 1973-ban, és tovább is fejlesztette. A genetikába, ezt minden álszerénység nélkül mondom, jobban beleásta magát, mint én.

– Ma hogy látja: helyes volt elhagynia Győrt?

– Nézze, az ilyen döntéseknek nincsen kontrollja. Lehet, hogy kevesebb gonddal, átállási nehézségek nélkül haladtam volna Győrött, de hosszabb távon, szinte biztos vagyok benne, sajnáltam volna, hogy nem egyetemi közegben, hanem kórházban dolgozom.

– Melyek voltak az átállási nehézségek?

– Csak egy példát mondok. Az ország egyötödére kiterjedő újszülöttellátást végeztük, ide kerültek a hetven-nyolcvandekás koraszülöttektől a fejlődési rendellenességekkel világra jöttek mind, hogy ezt a betegellátási vonalat vegyem. És volt egy, azaz egyetlen működképes lélegeztető-készülékünk. Akadt olyan ügyelet, aminek péntek délután úgy indultunk neki, hogy hatra lett volna igény! Mint a harctéri osztályozásnál, a legreménytelibbet vagy a legsúlyosabbat lehetett választani. Ezt nem tudtam vállalni. Győrben volt hét gép, az átlagos igény nem volt több kettő-háromnál. Tehát a csomagtartóban elhoztam kettőt, kérve, hogy egy darabig húzzák ki öttel. Egy gépet soron kívül adott a minisztérium, egyet Szombathelyről kaptunk kölcsön. Hát, ilyesmi kezdetben előfordultak.

– Sokadszor kerülnek szóba a gyógyítás alanyai, a gyerekek... Azt mondják, professzor úr fantasztikusan ért a nyelveikön. Ezt hol tanulta?

– Nem tudom megmondani. De hirdetem, és a medikusoknak, fiatal doktoroknak is sulykolom: a beteget meg kell vizsgálni! Ahhoz viszont hozzátartozik, hogy föl kell készíteni és beszélgetni kell vele. Akármennyi elfoglaltságom volt, erre világéletemben sok időt szántam. Fontos tudnom az előzményeket, és nem csak azt, amit a szülők adnak elő. Egy hat-nyolcéves gyerekkel már ragyogóan lehet beszélni. Persze elképzelhető, hogy mond tíz számárságot, de a tizenegyedik gondolata értékes lehet számomra. A mama sem tudhatja, miért bepislós. Mert fél a harmadik szomszéd nénitől, aki egyszer megfeynegette. Az említett nyolcvandekás koraszülötthöz is mindig beszélek. Nem fogja fel, de a hangot, annak lejtését, dinamikáját vagy éppen monoton jellegét érzi. Ugyanakkor nem szeretem a gügyögést, a babanyelvet. Isten őrizz!

– *Azt is hallom, hogy azzal a gyermekkel, amelyik mellől már három kollégája kidőlt, ön pillanatok alatt hangot talál. Vagy ha nem lehet bekötni az infúziót, esetleg nem megy a vérvétel, mert nincs meg a kissrác vénája, azt is bármikor megoldja.*

– Kétségtelen, hogy a nagyon-nagyon sok gyerekvizsgálat, amit végeztem, kialakított egy olyan magatartást, amittől a gyerekek megnyugszanak. Ősz professzor koromban is hagytam, hogy mondjuk a vérvétel miatt szóljanak a kollégák. Miért kínlódjon az a gyerek? Más esetben meg induljon el már az infúzió, mert szükség van rá! Persze engem is értek kudarcok, de azért a gyakorlat sokat számít, és hát vannak primitív kis trükkök, amiket ilyenkor bevet az ember.

– *Az akadémikus kis trükkjei – filmcímnek is jó lenne. Az ám, hogy alakult az akadémiai pályafutása?*

– Hagyomány volt, hogy a régi professzorokhoz karácsony előtt elmentünk kellemes ünnepeket kívánni. 1989-ben, egy ilyen látogatás alkalmával a nagy tekintélyű Donhoffer Szilárd kérte, hogy keressen fel, ha lehet, egyedül. Amikor erre a látogatásra sor került, átnyújtott egy cédulát, és felszólított, hogy bizonyos adataimat írjam össze, valamint mellékeljem a publikációs jegyzékemet. Szóval még egy kis munka is volt vele. Láttá: kíváncsi lennék, hogy mi jön ki ebből. Végül aztán kiderült, hogy Flerkó Béla és Jobst Kázmér professzorokkal föl akar terjeszteni az MTA levelező tagságára.

– *Bevallom, azt hittem, Győről ered a történet, mert olvastam, hogy egy időben a Veszprémi Akadémiai Bizottság alelnökeként dolgozott.*

– Az inkább csak megelőlegezett bizalom volt. Tudniillik az észak-dunántúli régióban, a veszprémiek működési területén a 2000-ben megindult integráció előtt csak a bakkonyi városban és Sopronban volt egyetem. A rajtuk kívül működő három főiskolán nem dolgoztak akadémikusok. Orvosbiológiai vonalon pedig végképp nem volt senki. Akkor már túl voltam a nagydoktori disszertációmon, tehát így kértek föl 1980-ban. Szentágothai János volt az Akadémia elnöke, ő nevezett ki. 1987-ben azután átkerültem Pécsre, az előbb említett módon lettem levelező, később rendes tag. Az általam nagyon tisztelt Flerkó Béla alatt voltam egy hároméves ciklusban itt is alelnök, az előző három évben pedig a Pécsi Akadémiai Bizottság elnöke.

– *A német Leopoldina Akadémiának rendes, az osztrák akadémiának levelező tagja. Ezek milyen kötelezettségekkel járnak?*

– A Leopoldinán, amelynek hasonlóan háromszáz-egynéhány tagja van, mint a budapestinek, minden évben van valami elfoglaltságunk. Legutóbb abban a héttagú bizottságban dolgoztam, egyedüli külföldiként, amely a gyermekkori gyógyszerkipróbálások etikai kérdéseivel kapcsolatos állásfoglalást alakította ki a Bundetag, vagyis a német parlament kérésére. Ezzel szemben az osztrák akadémián, beismerem, nagyon kevésszer fordultam meg, érdemi munkát lényegében nem végeztem. Meghívna az üléseikre, ahová elég nagy rendszerességgel nem megyek el, mert nem tudok. Ez inkább elismerés, semmint élő kapcsolat.

– *Az elismerések ellenére, ahogy olvasom, máig gyerekgyógyásznak tartja magát.*

– Néhány életrajzi lexikonban, ki-kicsodában megjelent, hogy genetikus lettem volna. Szeretném hangsúlyozni, hogy gyermekorvos voltam, azon belül az öröklődő betegségekkel, veleszületett rendellenességekkel az átlagosnál kicsit mélyebben foglalkoztam. Mindig az érdekelt, hogy amit a nagyok, a Nobel-díjasok kitalálnak, azt hogyan lehetne már holnap vagy legkésőbb jövőre kamatoztatni. Ezen belül két vonulata volt a munkáimnak. Az egyik a kromoszóma-vizsgálatok általánossá tétele. Ez az irány ma is él, csak javított formában, olyan technikákkal, amelyeket már nem tudok alkalmazni, mert nagyobb apparátust, asszisztenciát igényelnek. Arra irányulnak, hogy addig ismeretlen mechanizmus alapján kialakult, veleszületett károsodásoknál kimutatható legyen, hogy az a baj oka, hogy valamelyik kromoszómán valami kis rendellenesség van.

– *Mondjon ilyen példát, legyen szíves!*

– Az úgynevezett veleszületett szindrómáknál többféle fejlődési hiba társul például anyagcserezavarral. Ennek egyik esete az, amikor túlzottan nagy súllyal jönnek világra ezek a csecsemők, és később is elhízásra hajlamosak, még később mozgászavarok lépnek föl. Ha a pontos diagnózist nem tudjuk gén-szinten tisztázni, ezt megtehetjük a korábban nem igazolható kromoszóma-eltérés kimutatásával, és a leletet a gyermek javára lehet fordítani. Hogy megelőzzük a még súlyosabb elhízást, csökkentjük a terhelést satöbbi. Emellett még egy dolog kiderült, amivel különösen szívesen foglalkoztam. Ez a téma most kezd divatba jönni, pedig már harminc éve megfigyeltem, és jó huszonöt éve le is írtam. Az emberi kromoszómák a sejtosztódás során nem egyszerre válnak szét, ahogy ezt korábban gondolták, hanem meghatározott sorrendben. A sorrend fölborulása, különösen a túl korai szétválás kóros jel, hajlamosít például daganatképződésre vagy Alzheimer-kórra.

– *Ennyire kódoltak lennénk már szinte a fogantatásunk pillanatától?*

– Sőt, ez már a nagyszüleinktől, dédszüleinktől is eredhet. De azért itt számtalan rejtély van még. Tudniillik sokszor hordozunk magunkban apró genetikai hibákat. Olyanokat, amelyek öt generáció óta a családjukban vannak, és esetleg még három generáción keresztül adjuk tovább anélkül, hogy bármi jele lenne. Lappang. Nincs semmi tünete. De egyszer csak valamilyen, ma még ismeretlen tényező hatására ez a kis elváltozás, hogy úgy mondjam, aktivizálja magát, és a következő generációban ott a hiba. Az úgynevezett autoimmun betegségekben, mint például az összes reumás kórnál vagy bizonyos vesebajoknál, úgy tűnik, kimutatható ez az idő előtti kromoszóma-szétválás. Hogy ez a fölismerés mekkora jelentőséggel bírhat, nehéz megítélni még, de ígéretesnek látszik például a családon belül ismétlődő daganatok előrejelzésében. A világon elég sok laborban foglalkoznak már a témával. Ezeknek egy részével elektronikus kapcsolatban vagyunk, és érdeklődéssel lessük, hogy a másik mit talál.

– *Professzor úr korábban említette, hogy vizsgálódásainak két vonulata volt. Beszélne a másíkról is?*

– Ahhoz laboratórium sem kellett, csak talán egy centiméter. A fejlődési rendellenességekkel járó tünetegyüttesekben a látványos jelek, mint például a hat ujj vagy a nyitott gerinc mellett egy csomó apró jel van, ami önmagában ártalmatlan. Például a kettős hajforgó vagy az átlagosnál nagyobb, elálló fülkagyló normálisan is előfordul családi variánsként vagy véletlenként. De ezek az úgynevezett kis anomáliák nagyon gyakran társulnak a nagyokhoz. A hatvanas években kezdtem ezzel foglalkozni, és kiderült, hogy valóban kórjelzők lehetnek, ha adott kombinációban lépnek fel. És jelezhetik valamilyen belső szerv súlyos hibáját egy újszülöttnél. Az egyik első dolog, amit észrevettem, a következő volt: ha valakinek a normális emlőbimbói alatt járulékos emlőbimbói vannak, ami nem ritka dolog, az az esetek egy részében vesefejlődési hibákhoz társulhat. Tudniillik mindannyiunknak volt tíz pár emlőbimbónk, az embrionális élet legelején. Ha ezek a hetedik-nyolcadik héten nem fejlődnek vissza, hanem ott maradnak, akkor az azonos

időben fejlődő szervekben is elképzelhető valamilyen hiba. Márpedig a vesék kehelyrendszere ugyanakkor alakul ki. Addig ugyanis több üregből, sőt, több húgyvezetőből álló veserendszerünk van. Azok egyesülnek, a közöttük lévő sövények fölszívódnak, és a nyolcadik héttől már egy-egy üregrendszerünk illetve húgyvezetőnk van mindkét oldalon. Ha az elválasztó sövények fölszívódása elmarad, akkor többüregű lesz a vese, ami fertőzésekre, esetleg magas vérnyomásra hajlamosít. Na, ilyen típusú kis anomáliákat elemeztem. Ezek összegzése nem okozott persze világforradalmat, de az érdeklődők körében eléggé elterjedt. A finom kromoszómahibák, illetve a normális és a kóros határán lévő kis fejlődési hibák vizsgálata az elmúlt években meglepetésemre és öröömre találkozott: mindkét jelenségfajta az úgynevezett genetikai instabilitás jeleként értékelhető, feltehető, hogy együttes előfordulásuk fokozott hajlamot jelez a különféle veleszületett károsodásokra.

– *Jut eszembe a forradalomról: olvastam egy tanulmányát, amelyben enyhén szólva szkeptikusan ír az egyetemi oktatásban jelentkező forradalmi újításokról, reformokról.*

– Az orvosegyetemek felépítése, a tantárgyak egymásutánisága egy folyamat során alakult ki. Ez a folyamat valahol az 1850-es években kezdődött, és száz-száztíz évig tartott. A menet közben, vadonatújnak jelentkező tudományágak, mint például a röntgen feltalálása után a radiológia, néhány év leforgása alatt megtalálták a maguk helyét. Nem volt kérdéses, hogy az alapozó tárgyakkal kell kezdeni, és utána jöhet a klinikum. A normális és később a kóros folyamatok ugyanis csak így válnak érthetővé. A hatvanas években azonban jöttek a reformok, mondván, hogy integrált oktatást kell bevezetni. Ne legyenek ilyen tantárgyak, mint fizika, biokémia, kórbonctan és a többi, hanem legyen egy olyan tantárgy, hogy a máj. Néhány hónapig, egy blokkban csak erről volt szó. Elmondta a magáét az anatómus, az élettanász, a kémikus, röntgenes és a klinikusok, utóbbiak persze különös tekintettel a szerv betegségeire. Majd a tizenkilenc-húszéves hallgató ezzel befejezte a májat, és áttért a szívre. Ezért emberek kitüntetések kaptak, majd, mikor az egész rendszer látványosan megbukott, az eredeti struktúra visszaállításáért pár év múlva egyesek megint kitüntetések kaptak.

Amikor eddig reformtörekvésekkel találkoztam, mindig a forma változott meg, a tartalom rendszerint nem javult, jó, ha nem romlott. Elkötelezett híve vagyok annak, hogy a régi módszereket igenis tudni kell, a beteggel igenis foglalkozni kell, és ahogy már utaltam rá, igenis társalogni kell vele.

– *Él ez a hétköznapi gyakorlatban, professzor úr? Nemigen tapasztalom...*

– Elismerem, hogy a beteg nem mindig találkozik ezzel. Pedig az orvoslás és az orvoslás tanítása ott kezdődik, hogy kopognak az ajtón, és belép Szabó néni. És akkor azt kell mondani, hogy jó napot kívánok! Ha ismerem már, mert sokadszor jön, akkor pedig azt, hogy kezét csókolom, Szabó néni. Mert a kartonját már behozta az asszisztens. Tehát nem azt mondom, hogy mi tetszik? Már ezzel is orvoshoz? Na és? Otthon egy kis diétát nem tudunk tartani?

– *Roszsabt-esetben: mi van a ketteskével?*

– Ön is érzi, hogy ezt nem lehet. A másik dolog, hogy a beteget meg kell vizsgálni. Nem csak azért fontos, mert tapintom a nyirokcsomóit vagy észreveszem a visszereit, a megnagyobbodott máját, hanem azért is, mert a testi kontaktus bizalmat kelt. Ma a medikus gyakran azt látja, hogy a nagyelőadáson nem, vagy ritkán mutatnak be betegeket, csak mindenféle szerkezeteket vagy éppen képleteket vetítenek, a gyakorlaton pedig a könyvtárban ülve kórlapokat elemeznek. Nem figyel meg, mert nincs módja rá, hogy a beteg például nehézkesen vetkőzik le, vagy, miközben kigombolja a lajbit, reszket a keze. Pedig ez a megfigyelés is orvosi tevékenység! Ha nálam, a gyermekgyógyászat szigorlaton valaki nem tudott valami bonyolult kórképet, nem kapott ötöst, hanem, mondjuk, négyest. De ha nem tudta a csecsemő pelenkázását vagy a lázcsillapítást, etetést, simán megbukott.

– Majdnem tíz éve már, hogy infarktusa után lemondott a Gyermekklinika igazgatásáról. Hogy élte meg a saját betegségét?

– 1996 őszén, Nagyváradon rendeztek egy intenzív genetikai hétvégét. Két témában vállaltam előadást, illetve konzultációt. Mielőtt sorra kerültem volna, beültem a kollégákat meghallgatni. Egyszer csak, teljesen váratlanul, minden előjel nélkül fájni kezdett a mellkasom. Szédültem, rosszul éreztem magam. Az infarktus szokásos tünetei. Teljesen tisztában voltam vele, hogy meghalhatok. A részletekre nem nagyon emlékszem. Öt nap múlva mindenesetre áthozott a debreceni kardiológiára egy rohammentő. Volt némi bonyodalom, az első napokban észlelnem kellett, hogy a váradi kollégák és nővérek mennyire segítőkészek, de felszerelés és gyógyszerek hiányában mennyire kiszolgáltatottak, na meg persze én is. Szóval furcsa volt a másik oldalon állni. Illetve feküdni laposan.

Tudomásul kell venni, hogy meg fogunk halni. És azt rendszerint megelőzi valamilyen kórházi betegeskedés. Szerencsés ember az, aki leél kilencven évet, és hirtelen szívhálállal vagy agyvérzéssel fél nap alatt elmegy. Csúnya mondani, de magunknak is ezt kívánhatjuk! Inkább, mint másféléves szenvedést egy tumorral vagy lassú agyi leépüléssel. De ha az ér utol bennünket, akkor azt kell, azt fogjuk végigcsinálni...